ΓΡΙΜΠΙΑΝΑ

Τὸ χωριό, ἢ μᾶλλον ὁ συνοικισμὸς αὐτός, βρίσκεται παράμερα καὶ γι' αὐτὸ μᾶς εἶναι ἀδύνατο νὰ περάσωμε ἀπ' ἐκεῖ. Ἀφήνοντας τὰ Σελιπιανὰ τραβοῦμε γιὰ τὰ Βραγγιανὰ διὰ τῆς Μυρμιτζάλας καὶ μόλις φθάσωμε στὴ θέσι Σκουλικαρυὰ ἔχομε κάτω ἀπὸ τὰ πόδια μας τὰ Γριμπιανά. Ὁ συνοικισμὸς αὐτὸς ἀποτελεῖται ἀπὸ 30 περίπου οἰκογένειες, ποὺ καλλιεργοῦν τὰ ἐπίπεδα καὶ ἀφθόνως ποτιζόμενα κτήματα καὶ βρίσκεται στὴν ἄκρη τοῦ Ἀχελώου. Τὰ κτήματα αὐτά, ὡς καὶ ὁλόκληρη ἡ κοινοτικὴ περιφέρεια, ἦταν κτήματα τῆς πάλαι ποτὲ μεγάλης Μονῆς Βραγγιανῶν, «Ἁγιὰ - Σωτήρας», περιελθόντα στοὺς σημερινοὺς κατόχους, ἐξ ἀπαλλοτριώσεως.

Τὸ κλῖμα του πολὺ νοσηρό· μόνον ἡ πλούσια παραγωγὴ τῶν κτημάτων κρατεῖ ἐκεῖ τοὺς κατοίκους. Ἔχει δημοτικὸ σχολεῖο καὶ ἐνορία. Τίποτε ἄλλο δὲν ἔχομε νὰ παρατηρήσουμε ἐδῶ. Ἐξακολουθοῦμε τὸ δρόμο μας καὶ φθάνομε στὴ θέσι «Λημέρια» ἀπ' ὅπου ξανοίγεται μπροστά μας ὁλόκληρο τὸ λεκανοπέδιο Βραγγιανῶν.

Ἡ τοποθεσία αὐτὴ μαγευτικὴ μὲ τὴ γύρω της περιφέρεια δασωμένη μ' ἔλατα, ἀσφαλῶς τ' ὄνομά της τὸ πῆρε ἀπὸ τὰ «Κ λ έ φ τ ι κ α Λ η μ έ ρ ι α» ποὺ θὰ εἶχαν ἐκεῖ οἱ πρόμαχοι αὐτοὶ τῆς ἐλευθερίας. Μὲ τὴν ὑπέροχο θέα ποὺ μᾶς χαρίζει ἡ θέσις, σταματοῦμε ν' ἀπολαύσουμε τὸ θέαμα, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐπισκοπήσουμε ὅλο τὸ λεκανοπέδιο Βραγγιανῶν, ποὺ ἀπ' τὴ θέσι αὐτὴ εἶναι θεατὸ σ' ὅλη του τὴν ἔκτασι.

Τὸ λεκανοπέδιο αὐτὸ περικλείεται ἀπ' τὴ Μυρμιτζάλα, τὰ βουνὰ τῆς Στεφανιάδος καὶ τὸν Ἀχελῶο ποταμό. Ὁ ὄγκος τῆς Μυρμιτζάλας κλείνει τὸ λεκανοπέδιο ἀπ' τὰ δυτικά, κατέρχεται ὁμαλὰ μὲ ἐκτεταμένες ἐδαφικὲς πτυχώσεις καὶ λόγῳ τῆς συμπαγοῦς συστάσεώς του ἀπέφυγε τὴν διαβρωτικὴ καταστροφὴ τῶν ἄλλων βουνῶν τῆς Ἀργιθέας. Διατηρεῖ καὶ ἀρκετὰ δάση ἐλάτης, ποὺ παρὰ τὴν ἐντατικὴ ξύλευσι, γιὰ τὲς συντριπτικὲς ἀνάγκες τοῦ μεγάλου πληθυσμοῦ τῆς κοιλάδος, διατηροῦνται ἀρκετά. Ἔλατα — ἀλλὰ κάπως ἀραιά — διατηρεῖ καὶ ἡ κορυφογραμμὴ «Φελίκι» ἡ γεφυρώνουσα τὴ Μυρμιτζάλα μὲ τὸν «Κόκκινο Στανό».

Ὅλη ἡ ἄλλη πλευρὰ τῶν βουνῶν Στεφανιάδος εἶναι ἐντελῶς γυμνή. Τὰ παλιὰ πυκνὰ δάση της τὰ ἐξαφάνισε ἡ ὑλοτομία καὶ ἐπειδὴ τὸ μέρος εἶναι πολὺ κατηφοριαστό, ἔγινε τρομερὰ διάβρωσι ποὺ κοντεύει νὰ καταστρέψῃ ὁλόκληρο τὸ λεκανοπέδιο.

'Απ' τὶς ἀπότομες, γυμνὲς καὶ πανύψηλες πλαγιές, τὰ νερὰ τῶν ραγδαίων βροχῶν κατεβαίνοντα μ' ὁρμή, αὐλάκωσαν τὸν τόπο μὲ βαθύτατες χαράδρες καὶ γέμισαν τὰ ἐπίπεδα μέρη μὲ λιθάρια.

Στὴν καταστρεπτικὴ διάβρωσι τοῦ λεκανοπεδίου αὐτοῦ, ἐκτὸς τῆς καταστροφῆς τῶν δασῶν, ὑπεύθυνοι εἶναι καὶ ἄλλοι παράγοντες, ὅπως ἡ ἐντατικὴ δι' ἐκχερσώσεως καλλιέργεια καὶ ἡ ἐξαντλητικὴ βοσκή. Καὶ τὰ δυὸ αὐτά, πάλιν, ἔχουν τὴν αἰτία τους στὸν σποραδικὸ οἰκισμό.

Σὲ κανένα ἄλλο χωριὸ τῆς 'Αργιθέας δὲν ἔχει ὁ σποραδικὸς οἰκισμὸς τὴν ἔκτασι ὅπως στὸ λεκανοπέδιο Βραγγιανῶν. Καὶ εἶναι εὔκολο νὰ κατανοηθῇ, ὅταν ἀναφέρω, ὅτι ἀπὸ τὶς 400 οἰκογένειες τῆς ὅλης περιφερείας, μόνον 20 περίπου κατοικοῦν στὸ χωριὸ Βραγγιανὰ καὶ ἄλλες 10 στὴ Ραχωβίτσα, οἱ δὲ ἄλλες μένουν ὅπου μπορεῖ νὰ σταθῇ καλύβι ἢ σπιτάκι, κοντὰ στὴν κτηματικὴ ἰδιοκτησία τοῦ καθενός, ποὺ στοὺς πιὸ πολλούς, δὲν ξεπερνᾷ τὸ στρέμμα σὲ ἔκτασι.

ΒΡΑΓΓΙΑΝΑ

Αὐτὰ εἴχαμε νὰ παρατηρήσουμε ἀπ' τὰ Λημέρια.

Τραβοῦμε πλέον γιὰ τὸ χωριὸ Βραγγιανά. Μὲ ἐλαφρὰ κατηφοριαστὴ καὶ πλάγια πρὸς τὴ Μυρμιτζάλα κατεύθυνσι, ἀφήνομε σὲ λίγο τὴ ζώνη τῆς ἐλάτης καὶ μπαίνομε στὴ ζώνη τῶν φυλλοβόλων, καὶ ἰδίως δρυὸς (Δένδρου).

Περνᾶμε πιὸ ἐπάνω ἀπ' τὸ μοναστῆρι τῆς 'Αγιὰ - Σωτήρας, τὸ ὁποῖο χάρις στὶς ἐνέργειες τοῦ ρέκτου δημοδιδασκάλου Βασ. Κωτσιώρη, ἀνεκαινίσθη κάπως καὶ σταμάτησε ἡ καταστροφὴ καὶ ἐξαφάνισίς του. 'Απέναντί μας ἔχομε τὸ βράχο τῆς Κατούνιστας, ποὺ ἀπ' τὴν ἄλλη πλευρά του ἔκειτο ἀρχαία πόλις, ὡς προαναφέραμε. 'Ο βραχώδης αὐτὸς λόφος, δεσπόζει ὅλης τῆς κοιλάδος.

Μ' ἀρκετὰ ἀνεβοκατεβάσματα σὲ διάσελα καὶ λαγκαδιές, φθάνομε κάποτε σ' ἕνα ἀρκετὰ ἐπίπεδο καὶ καλλιεργημένο μέρος γνωστὸ μὲ τ' ὄνομα «'Αμπέλια». 'Ασφαλῶς τὸ ὄνομα τὸ πῆρε ἀπὸ τ' ἀμπέλια ποὺ θὰ καλλιεργούντανε ἐδῶ στὰ παλὰ χρόνια. Καὶ σήμερα ποὺ δοκιμάσθηκε ἡ καλλιέργεια τοῦ φυτοῦ, ἀπεδείχθη ὅτι εὐδοκιμεῖ. 'Η καλλιέργεια ἔγινε σὲ περιωρισμένη κλίμακα καὶ μόνον ὡς πείραμα πρέπει νὰ θεωρηθῇ.

Στὴν κορυφὴ τῆς περιφερείας αὐτῆς καὶ λίγο κάτωθεν τοῦ ἐ-

ξωκκλησίου τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, διακρίνονται καθαρὰ τὰ ἐρείπια τῆς «Κ ο ύ λ ι α ς» (τουρκικῆς στρατώνας).

Μόλις διασχίσουμε τὴν ἔκτασι τῶν «Ἀ μ π ε λ ι ῶ ν» καὶ φθάσωμε στὴν ἄκρη, στὸν ὄχθο, ἔχομε μπροστά μας τὸ χωριό, κτισμένο στὴ ραχούλα, ποὺ σχηματίζεται στὴ συμβολὴ δυὸ ξηροποτάμων καὶ φαντάζει σὰν ἀποπνικτικὰ ἀγκαλιασμένο ἀπ' αὐτά.

Δεσπόζει, σ' ὅλο τὸ χωριό, τὸ μεγαλόπρεπο κτίριο τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ,δωρεὰ τοῦ ἀειμνήστου Συγγροῦ. Ἐμαθήτευσα σ' αὐτὸ κατὰ τὸ 1916 καὶ ἐδίδαξα, ὡς διδάσκαλος, κατὰ τὰ ἔτη 1931 - 1932. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ ἀναμνήσεις μου ἀπ' τὸ χωριό, εὐχάριστες καὶ ἀλησμόνητες. Καὶ ὁ ἐνοριακὸς ναὸς τοῦ χωριοῦ, τιμώμενος εἰς μνήμην τοῦ Μεγαλομάρτυρος Δημητρίου, ἐπιβλητικός. Ἀλλὰ καὶ τὰ ὑπάρχοντα σήμερα σπίτια, ὅλα καλοφτιαγμένα.

Φτώχεια μαστίζει καὶ τὸ χωριὸ αὐτό, ἀπόρροια τῆς πυκνότητος τοῦ πληθυσμοῦ. Εἶχε ὅμως τὴν τύχη νὰ λειουργήση καλὰ ἀπὸ τῆς συστάσεώς του τὸ σχολεῖο, μ' ἀποτέλεσμα νὰ προετοιμάση γιὰ τὴ ζωὴ ἀρκετὸ ἀριθμὸ μαθητῶν ἐπιτυχῶς καὶ νὰ ἔχη σήμερα ἀρκετοὺς ἐπιστήμονας, ὑπαλλήλους, στρατιωτικοὺς ὡς καὶ ἐμπορευομένους, στὰ διάφορα ἀστικὰ κέντρα.

Φεύγομε καὶ ἀπ' τὸ χωριὸ αὐτὸ καὶ περνῶντας τὸ ρέμμα στὰ Μύλια, φθάνομε στὸ ἐκκλησάκι τοῦ Ἁγίου Νικολάου καὶ ἐκεῖ σταματοῦμε γιὰ λίγο, νὰ ἰδοῦμε καλὰ τὸ χωριό, ποὺ τὸ ἔχομε ἀπέναντί μας.

Ἀγκαλιάζοντάς το μὲ τὸ βλέμμα, ὁ νοῦς μας πηγαίνει στὰ πολὺ παληά, προσπαθῶντας νὰ διεισδύσωμε στὸ σκοτάδι, ποὺ καλύπτει τὸ χωριὸ αὐτό, κατὰ τὴν προεπαναστατικὴ περίοδο, ἐνῶ γιὰ τὴν μετεπαναστατικὴ ἔχομε ἄπλετο ἱστορικὸ φῶς.

Ἐκεῖνο ποὺ περισσότερο μᾶς βασανίζει τὸ νοῦ εἶναι, τό, ποιό ὄνομα νὰ εἶχε τὸ χωριὸ αὐτὸ κατὰ τὰ παληὰ χρόνια καὶ μέχρι τῆς ἐρημώσεως τῆς περιφερείας κατὰ τὸ 1823, ἀφοῦ ξεύρομε καλά, πὼς τὸ σημερινὸ εἶναι μετεπαναστατικὸ καὶ δὲν ἔχει — ὡς θὰ ἰδοῦμε — καμμιὰ σχέσι μὲ τὸ ἀρχαῖο.

Πρωτίστως ὅμως γεννᾶται τὸ ἐρώτημα: Ὑπῆρχε χωριὸ ἀρχαῖο στὴ θέσι τοῦ σημερινοῦ, ἢ ὄχι; Τὰ γύρω του ἐξωκκλήσια, οἱ πέτρινες καὶ καλὰ διατηρούμενες ἀρχαῖες βρύσες καὶ τὰ συντρίμματα τῶν κεραμιδιῶν, μᾶς ἀπαντοῦν καταφατικά, μὲ τὸ «ναί».

Τότε πῶς δὲν διεσώθηκε τ' ὄνομά του; Καὶ ἂν ἀκόμα παρα-

δεχθοῦμε ὅτι, κανένας τῶν παληῶν κατοίκων του δὲ γλύτωσε νὰ ἐπιστρέψῃ σ' αὐτὸ μετὰ τὴν ἐπανακατοίκησί του, σώθηκαν καὶ ἐπέστρεψαν — ὅπως ξεύρομε — πολλοὶ στὰ γειτονικὰ χωριά, ποὺ θὰ μᾶς διέσωζαν καὶ τὸ ὄνομα τοῦ χωριοῦ αὐτοῦ, ὅπως τόσα ἄλλα ἱστορικὰ γεγονότα τῆς περιφερείας, πιὸ ἀσήμαντα, συγκρινόμενα μὲ τὸ σπουδαῖο αὐτὸ ζήτημα.

Αὐτὸ μᾶς φέρνει στὸ λογικὸ συμπέρασμα, πὼς τὸ χωριὸ αὐτό, ὡς καὶ ὅλη ἡ κάτω Ἀργιθέα, ἔπαυσε νὰ κατοικῆται πολὺ πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τῆς τελείας ἐρημώσεως αὐτῆς κατὰ τὴν περίοδο τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος.

Τὴν πεποίθησί μας αὐτή, ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω, ἔχομε καὶ ἀρκετοὺς ἄλλους λόγους νὰ μᾶς τὴν ἐνισχύουν.

Ἐνῶ στὴν ἐπάνω Ἀργιθέα τὰ ἐρείπια τῶν χωριῶν ἦταν συμπαγῆ καὶ πρόσφατα, στὴν κάτω Ἀργιθέα ἦταν πολὺ πενιχρά.

Οὔτε γεφυρώσεις τῶν ποταμῶν παρετηρήθησαν, ὅπως στὰ ἐπάνω χωριὰ ποὺ καὶ τὰ μικρότερα ρυάκια ἦσαν γεφυρωμένα.

Ἐκτὸς δὲ τοῦ μοναστηριοῦ τῆς Ἁγιὰ - Σωτῆρας, ἐλάχιστες ἐκκλησίες βρέθηκαν ὄρθιες στὴν περιφέρεια αὐτή.

Μέχρι τῶν ἡμερῶν μου ἔφθασε ἡ παράδοσις ὅτι, στὴ θέσι τῆς ἀρχαίας πόλεως ἦταν μεγάλο χωριό, μὲ τ' ὄνομα «Κατούνιστα», ὀνομασία διατηρουμένη μέχρι σήμερα, οἱ δὲ κάτοικοί του ἔφυγαν ὁμαδικῶς καὶ κατοίκησαν τὴ σημερινὴ Κατοῦνα τοῦ Ξηρομέρου. Δὲν ξεύρομε ὅμως τίποτε, οὔτε γιὰ τὸ χρόνο, οὔτε γιὰ τὴν αἰτία τῆς μετοικεσίας, ἀλλ' οὔτε μποροῦμε καὶ νὰ ἐλέγξουμε τὴν ἀλήθεια τῆς φήμης αὐτῆς.

Μὲ ὅλα τὰ παραπάνω, φθάνομε στὸ συμπέρασμα, πὼς ἡ κάτω Ἀργιθέα ἐρημώθηκε τελείως, πρὸ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως.

Ὡς αἰτία τῆς ἐρημώσεως δυὸ αἰτίες μποροῦμε νὰ φαντασθοῦμε: Τρομερὰ ἐνδημικὴ ἀρρώστειακ ἢ ἀκαταστασία.

Ἂς ἐξετάσουμε καὶ τὶς δυὸ περιπτώσεις καὶ ἴσως σχηματίσουμε κάποια πεποίθησι, ποὺ νὰ μὴν εἶναι μακρυὰ ἀπ' τὴν ἀλήθεια.

Εἶναι ἀλήθεια πὼς τὴν παληὰ ἐποχή, ὁλόκληρες περιφέρειες ἐρημώνονταν τελείως κατοίκων ἀπὸ τὶς τρομερὲς ἀρρώστειες τῆς βλογιᾶς καὶ τῆς πανούκλας. Καὶ ἐδῶ, μὲ τὸ νοσηρὸ κλῖμα τῆς περιφερείας δὲν ἀποκλείεται νὰ συνέβη ἕνα τέτοιο κακό.

Ἀπ' τὴν ἄλλη ὅμως πλευρὰ ξέρουμε, πὼς κανένα μέρος δὲν ἔμεινε ἔρημο κατοίκων καὶ μόλις ἔπαυε τὸ θανατικό, ἄλλοι ἐτε-

ρόχθονες ἔρχονταν καὶ συνέχιζαν τὴ ζωή. Αὐτὸ ἀσφαλῶς θὰ γίνονταν καὶ ἐδῶ καὶ μάλιστα ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὸ μέρος, ποὺ καὶ ἀρκετὰ πεδινὸ ἀλλὰ καὶ γόνιμο ἦταν. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ πρέπει ν' ἀποκλείσουμε ὡς αἰτία ἐρημώσεως θανατικὴ ἐπιδημία καὶ νὰ ἐξετάσουμε τὴν ἄλλη περίπτωσ, τὴν ἀκαταστασία.

Ἡ περιφέρεια αὐτὴ εἶναι φυσικῶς ἀνοχύρωτη καὶ μάλιστα ἀπ' τὴν πλευρὰ τῆς Ἠπείρου, μὲ τὸν Ἀχελῶο διαβατό, κατὰ τὸ πλεῖστον τοῦ ἔτους. Μὲ σύνορο τοῦ Ἀρματωλικιοῦ τὸν ποταμὸ αὐτόν, τὸ τμῆμα αὐτὸ ἦταν ἡ πιὸ εὔκολος λεία τῶν πέραν τοῦ Ἀχελώου ἀρματωλικίων, χωρὶς ὁ ἀρματωλὸς Ἀγράφων νὰ μπορῇ νὰ τοὺς προστατεύσῃ καὶ λόγῳ ἀποστάσεως ἐκ τοῦ κέντρου του, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀνοχυρώτου τῆς περιφερείας. Καὶ ὅταν ἐπὶ Ἀλῆ Πασᾶ, τὰ ἄτακτα στίφη τῶν Ἀλβανῶν ὤργωναν τὴν περιφέρεια, κυνηγοῦντα τοὺς ἡρωϊκοὺς Κλέφτες, τὸ μέρος αὐτὸ ἀσφαλῶς, θὰ δοκίμασε πρῶτο τὴ μανία τῶν βαρβάρων. Ἀπ' τὶς ἀκαταστασίες αὐτές,δὲν ἀποκλείεται νὰ βαρέθηκαν οἱ κάτοικοι καὶ νὰ ἐγκατέλειψαν τὸ μέρος, εἴτε μεταναστεύσαντες μακράν, ἢ καὶ συμπτυχθέντες στὰ ἐπάνω χωριά, ποὺ καὶ περισσότερη φυσικὴ ἀσφάλεια εἶχαν καὶ πλησιέστερα πρὸς τὸ κέντρο τοῦ Ἀρματωλικιοῦ ἦσαν.

Αὐτὰ ἔχω νὰ παρατηρήσω γιὰ τὸ χωριὸ καὶ τὸ τμῆμα αὐτὸ τῆς Ἀργιθέας. Οἱ δυνάμενοι ἂς διαφωτίσουι τὰ τόσα σκοτεινὰ σημεῖα τῆς ἱστορίας του.

Τὸ σημερινὸ ὄνομα «Βραγγιανὰ» εἶναι νέο καὶ δόθηκε ἀπὸ τοὺς πρώτους οἰκιστὰς τοῦ μέρους, μετὰ τὴν ἐπανάστασι, οἱ ὁποῖοι ἦσαν κτηνοτρόφοι ἀπ' τὰ Βραγγιανὰ - Εὐρυτανίας. Αὐτοὶ βρήκανε ἐδῶ θαυμάσια ξεχειμαδιὰ γιὰ τὰ κοπάδια τους καὶ ἔστησαν τὰ καλύβια τους στὸ μέρος τοῦ σημερινοῦ χωριοῦ, δώσαντες τὸ ὄνομα «Βραγγιανὰ» στὸν κτηνοτροφικό τους συνοικισμό. Καὶ ὅταν καὶ ἄλλοι κάτοικοι ἀπ' τὰ γύρω μέρη καὶ ἰδίως ἀπ' τὴν Ἤπειρο, ἄρχισαν νὰ συρρέουν καὶ νὰ κατοικοῦν τὸ μέρος καὶ ὁ συνοικισμὸς νὰ γίνεται χωριό, τὸ ὄνομά του μονιμοποιήθηκε. Μὲ τὴν παρατήρησι ὅτι, πῆρε τὸ ὄνομα Μικρὰ Βραγγιανὰ ἐνῷ τὸ ἄλλο τῆς Εὐρυτανίας, ἡ Μητρόπολις νὰ ποῦμε, ἐλέγετο Μεγάλα Βραγγιανὰ καὶ λέγεται ἔτσι μέχρι σήμερα, καίτοι οἱ ὅροι τοῦ μεγέθους ἀντεστράφησαν, μὲ ἀναλογία ἕνα πρὸς τρία.

ΜΑΡΑΘΟΣ (ΡΑΧΩΒΙΤΣΑ)

Συνεχίζοντας τὴν πορεία μας πρὸς τὴν Ραχωβίτσα, μέσα σὲ εὐθεῖα καὶ ὁμαλὴ κατεύθυνσι, σὲ μισὴ ὥρα φθάνουμε στὸ χωριό, ποὺ μόνον περὶ τὶς δέκα οἰκογένειες κατοικοῦν γύρω τοῦ σχολείου καὶ τῆς ἐκκλησίας, ἀπ' τὶς 60 περίπου ποὺ ἔχει. Τὸ χωριὸ αὐτὸ νέο καὶ μετεπαναστατικό, δὲν παρουσιάζει σημεῖα ὅτι κατοικούνταν στὰ παλιὰ χρόνια. Ἡ καλλιεργήσιμη ἔκτασις τοῦ χωριοῦ ἁπλώνεται συνεχὴς καὶ ὁμαλὰ μέχρι τοῦ Ἀχελώου ποταμοῦ. Στὸ πιὸ ἐπίπεδό της μέρος, μιὰ μεγάλη συστάδα δένδρων σκιάζει ἐρείπια κτισμάτων καὶ μεταξὺ αὐτῶν τὴν ἐκκλησούλα τῆς Ἐπισκοπῆς (Γενέθλιον τῆς Θεοτόκου) συγχρόνου κατασκευῆς. Ἐδῶ στὰ παλιὰ χρόνια ἡ ἕδρα τῆς Ἐπισκοπῆς Ραδοβιζίου, μὲ Χωρεπίσκοπον, τὰ δὲ σωζόμενα ἐρείπια προϋποθέτουν ὕπαρξι ἐκεῖ, μεγάλου κτιριακοῦ συγκροτήματος, πιθανῶς Μοναστηριοῦ.

Ἡ ἀποψίλωσις ὅλης τῆς ἀποπάνω βουνοπλαγιᾶς, ἐπέφερε καταστρεπτικὰ ἀποτελέσματα διαβρώσεως τοῦ ἐδάφους καὶ μάλιστα, παρουσιάζονται ἔκδηλα σημεῖα κατολισθήσεως ὁλοκλήρου τοῦ χωριοῦ. Τὰ πρὸ ἐτῶν παραγωγικὰ κτήματα τῆς περιφερείας, μὲ τὴν κατάρρευσι τοῦ ἐδάφους, ἔπαψαν ν' ἀποδίδουν ἀρκετὰ καὶ ἡ φτώχεια ἔγινε σύντοφος τῶν κατοίκων.

Λυπηρὰ συναισθήματα κατέχουν τὴν ψυχή μου χαράζοντας τὶς γραμμὲς αὐτές, γιὰ τὴ Ραχωβίτσα. Ἀναμιμνήσκομαι φίλου ἀγαπητοῦ, τοῦ ἀειμνήστου δασκάλου Θεοδοσίου Ἀθ. Ἀστρίτη, ποὺ τόσο νέος ἄφησε τὸν πρόσκαιρο αὐτὸν κόσμο.

Δέξου τὰ φτωχὰ αὐτὰ λόγια, ὡς πενιχρὰ λουλούδια στὸν τάφο σου, ἀξέχαστε Θεοδόση, μιὰ καὶ δὲν βρέθηκα στὴ θανή σου νὰ σὲ ράνω μὲ πραγματικά...

ΜΑΡΑΘΟΣ (ΣΥΝΟΙΚΙΑ)

Ἀπ' τὴ Ραχωβίτσα, ἐκεῖνος ποὺ θέλει νὰ τραβήξῃ γιὰ τὰ χωριὰ τῆς ἐπάνω Ἀργιθέας, θ' ἀκολουθήσῃ τὸ δρόμο γιὰ τὰ «Πέντε Ἀδέλφια», διὰ τοῦ ἐπικινδύνου Κ α ρ φ ι ο ῦ. Καὶ ἐμεῖς βέβαια γιὰ ἐκεῖ τραβοῦμε, ἀλλὰ θὰ ἐπισκεφθοῦμε καὶ τὴ συνοικία Μάραθος καὶ διὰ Κρανιᾶς — Λούκας θὰ πέσωμε στὰ «Πέντε Ἀδέλφια» καὶ ἀπ' ἐκεῖ θὰ ἐξακολουθήσωμε τὴν πορεία μας.

Ἀρχίζομε τὴν πορεία μας, πορεία ἐπίπονο καὶ ἐπικίνδυνο.

Περνώντας τὸ ρέμα μὲ τὸν ἀρκετὰ ἐπικίνδυνο κακόδρομό του, πιάνομε εὐθεῖα κατεύθυνσι σὲ μιὰ πουρναροσκέπαστη καὶ κατηφοριαστὴ πλαγιά, ποὺ τὰ νερὰ τῶν βροχῶν, μιὰ καὶ τὴ βρήκανε ἀπαλή, τὴ χαράδρωσαν τόσο βαθειά, ποὺ μὲ κίνδυνο τῆς ζωῆς του τὴν περνᾶ κανείς.

Αὐτὸ στέκεται καὶ ἐμπόδιο στὸ νὰ σταματήση δρόμος γιὰ ὑποζύγια, ποὺ τόσο ἐξυπηρετικὸς θὰ ἦταν γιὰ τὴν ἐπικοινωνία τῆς περιφερείας. Μὲ ὁρίζοντα ἐκτεταμένον ἀπ' τ' ἀριστερά μας καὶ θέα μεγαλοπρεπῆ, φθάνομε, χωρὶς νὰ τὸ καταλάβωμε, στὴ Ραχούλα «Π η γ α δ ά κ ι α» καὶ σταματοῦμε νὰ ξεκουρασθοῦμε καὶ νὰ δροσισθοῦμε στὸ κρύο νερὸ τῆς βρύσης. Πολὺ ἀστεῖα φαίνεται ἡ τοπωνυμία αὐτὴ ἐδῶ, ποὺ τίποτε δὲν τὴν δικαιολογεῖ!

Ἀπ' τὴ θέσι αὐτὴ ξανοίγεται μπροστά μας ὁλόκληρη ἡ περιφέρεια Μαράθου μὲ τὰ παραγωγικά της κτήματα, χάρις στὴν πλούσια ἄρδευσι ἀπ' τὰ νερὰ τῆς Γκούρας.

Κάτω ἀπ' τὰ πόδια μας ἡ βραχώδης χαράδρα «Καρφὶ» ποὺ ἐφάπτεται μὲ τὸν Ἀχελῶο. Ἀπέναντι ἀπ' τὸ μεγάλο αὐτὸ ποτάμι φαίνονται τὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Βασιλείου, ποὺ ὡς τὰ τελευταῖα χρόνια ἦταν στὴν ὄχθη τοῦ ποταμοῦ, ἐνῷ τώρα πέρασε τὸ νερὸ πίσω της καὶ τὰ πλατάνια ποὺ ἦταν γύρω της, φαντάζουν σὰ νησάκι μέσα στὸν γιαλό.

Ἐξακολουθοῦμε τὸ δρόμο μας πρὸς τὸ Μάραθο. Ἀφοῦ περάσωμε τὸ ρέμμα τῆς Γκούρας σὲ 20' λεπτὰ βρισκόμαστε στὴ ράχη «Γκιώνη» καὶ ἀπ' ἐκεῖ σὲ μισὴ ὥρα στὸ ὄμορφο διάσελο «Κρανιά», στὴν ἄλλη ἄκρη τῆς περιφέρειας τοῦ Μαράθου, ὅπου καὶ σταματοῦμε, ν' ἀπολαύσουμε τὸ φυσικὸ μεγαλεῖο, ποὺ ἄφθονα μᾶς χαρίζει ὁ Δημιουργός, ἀπ' τὴν προνομιοῦχο αὐτὴ θέσι.

Τὸ διάσελο τῆς Κρανιᾶς εἶναι ἀπάνω στὴν ὀροσειρὰ Στεφανιάδος, ἡ ὁποία ἀφοῦ ἀναπτύξη τὸ μεγαλύτερό της ὕψος στὴν «Τ σ ι ο ύ κ α», ἀρχίζει κάθοδο πριονοειδῆ, δημιουργοῦσα ἄπειρα διάσελα (εὐχένας). Ἕνα ἀπ' αὐτὰ εἶναι καὶ ἡ Κρανιὰ διὰ τῆς ὁποίας συγκοινωνεῖ σήμερα ἡ ἀπάνω μὲ τὴν κάτω Ἀργιθέα. Πιὸ κάτω εἶναι τὸ ὄμορφο διάσελο τῆς Λούκας καὶ τὸ τελευταῖο καὶ σημαντικό, τὸ διάσελο «Πέντε Ἀδέλφια», μεταξὺ τοῦ λόφου Λούκας καὶ τοῦ βραχώδους «Φέλου».

Ἐκεῖνος ποὺ γιὰ πρώτη φορὰ θὰ ξαγνάντιζε στὴν Κρανιὰ ἐρχόμενος ἀπ' τὴν ἐπάνω Ἀργιθέα, θὰ ἔμενε μὲ τὸ στόμα ἀνοικτό, μπροστὰ στὸ πανόραμα ποὺ θ' ἀντίκρυζε.

Ἀπέραντος ὁρίζοντας πρὸς τὴν Ἤπειρο μέχρι τοῦ ἱστορικοῦ Γριμπόβου τῆς Ἄρτης καὶ τῶν πανύψηλων Τζουμέρκων.

Κάτω στὸ βάθος ὁ μεγαλοπρεπὴς Ἀχελῶος διασχίζει σὰ φίδι τὴν ἐκτεταμένη κοιλάδα τοῦ Ραδοβιζιοῦ, ἡ δὲ χαλικωσιὰ τῆς κοίτης του, τόσο ἄσπρη, ποὺ νὰ φαίνεται σὰν χιονισμένη. (Γι' αὐτὸ καὶ λέγεται κοινῶς Ἄσπρος ἢ Ἀσπροπόταμος). Ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν ἀντίθετο πλευρά, ἔχομε ὁρατὴ ὅλη τὴν Κνισόβου ποταμιά, μὲ θεατὸ τὸν δρόμο ἐπὶ τοῦ Τυμπάνου, ποὺ φέρει γιὰ τὴν Θεσσαλία.

Ἀκριβῶς κάτωθέν μας καὶ στὸ μέσον τῆς ἀποστάσεως πρὸς τὸν Ἀχελῶο, βρίσκονται ἐρείπια χωριοῦ, ἀγνώστου ὀνόματος, μὲ τὸ σημερινὸ ὄνομα «Παληοχῶρι». Ἡ θέσις τοῦ χωριοῦ αὐτοῦ, χωρὶς γύρω του καλλιεργήσιμο ἔκτασι μᾶς κάμνει νὰ τὸ θεωρήσωμε ὅτι ἔπαιζε ρόλο φύλακα τῆς γεφύρας Κοράκου καὶ τῆς πλησίον στενωποῦ «Πέντε ἀδέλφια». Ἔμεινε ἐντελῶς ἀνέπαφο ἀπὸ νέα ἐποίκησι.

Πιὸ κάτω τῆς Κρανιᾶς καὶ ἐπὶ τοῦ δρόμου πρὸς τὴν κάτω Ἀργιθέα βρίσκεται ἡ συνοικία Μάραθος, μὲ 25 περίπου οἰκογένειες καὶ δημοτικὸ σχολεῖο ὡς καὶ ἐκκλησία.

Ἔχει παραγωγικώτατα κτήματα καὶ χάρις στ' ἄφθονα νερὰ καὶ τὸ γόνιμο τοῦ ἐδάφους, ἀπέδιδαν ἀρκετὰ καὶ ἔκαναν τοὺς κατοίκους νὰ θεωροῦνται ἀπ' τοὺς καλοὺς νοικοκυραίους τῆς Ἀργιθέας. Δυστυχῶς καὶ ἐδῶ, μὲ τὴν καταστροφὴ τῶν ἀποπάνω δασῶν, ἡ διάβρωσις ἄρχισε τὸ φθοροποιό της ἔργο καὶ ἂν δὲν ληφθοῦν μέτρα, πολὺ γρήγορα θὰ χαθῇ μιὰ πλούσια περιφέρεια.

Κατὰ τὴν ἄνοιξι τοῦ 1947, μὲ τὴν ἐκκαθάρισι τῆς περιφερείας ἀπ' τοὺς ἀναρχικοὺς κομμουνιστάς, ὁ Μάραθος ἐθρήνησε δυὸ τῶν ἐπιλέκτων μελῶν του, τὸ Γιῶργο Οἰκονόμου ἢ Ἀμερικάνο καὶ τὸ Λάμπρο Δ. Τσαπραΐλη.

Καὶ οἱ δυό, συλληφθέντες ὅλως ἀναίτια, ἀπὸ τὸν ἐξ Ἠπείρου προελάσαντα ἐθνικὸ στρατό, μετεφέρθκαν στὰ «Πέντε Ἀδέλφια» καὶ χωρὶς διαδικασία ἐξετελέσθηκαν, μπροστὰ στὰ μάτια ἀνωτέρων Ἑλλήνων ἀξιωματικῶν,, ἀφήσαντες ὀρφανὲς πολυμελεῖς οἰκογένειες.

Ὁ στρατὸς αὐτός, πλαισιωμένος ἀπὸ κακοποιὰ τῆς κοινωνίας στοιχεῖα τῆς γύρω περιφερείας, ἦταν μιὰ μάζα ἀτάκτων κακοποιῶν καὶ πολὺ κακοπάθησε ὁ πληθυσμὸς τῆς περιφερείας μας ἀπ' αὐτούς.

Τὸ ὄνομα τοῦ Ἀνθυπολοχαγοῦ τοῦ Ἑλλ. Στρατοῦ, Ζυγομάλη, ποὺ εὐχαριστεῖτο νὰ θανατώνῃ τὰ θύματά του μ' ἀνήκουστα βασανιστήρια, θὰ προφέρεται μὲ κατάρα ἀπὸ τοὺς κατοίκους, εἰς αἰῶ-

νας. Βλέπετε, ἔπρεπε καὶ αὐτοί, οἱ ἐθνικόφρονες, ὄχι μόνον νὰ φανοῦν κατώτεροι τῶν ἀναρχικῶν σὲ κακουργήματα, ἀλλὰ καὶ νὰ τοὺς περάσουν σὲ πολλὲς περιπτώσεις.

Κατὰ τὴν τραγικὴ αὐτὴ περίοδο, τυχερώτερη στάθηκε ἡ ἀπάνω Ἀργιθέα, ποὺ χάρις στὴ συνετὴ διοίκησι τοῦ Συνταγματάρχου Λάμπρου Μπέκα, ἐκ Τριζόλου, περιωρίσθηκαν οἱ ἀκρότητες, στὸ ἐλάχιστο.

Ἀπ' τὴ θέσι αὐτὴ παίρνουμε τὴ ράχη πρὸς τὰ κάτω, φθάνουμε στὸ διάσελο Λούκας καὶ ἀπ' ἐκεῖ κατηφορίζοντας συνεχῶς, σταματοῦμε στὸ διάσελο «Π έ ν τ ε Ἀ δ έ ρ φ ι α», ποὺ εἶναι καὶ ἡ θύρα τῆς ἀπάνω Ἀργιθέας, πρὸς τὴν ὁποία καὶ κατευθυνόμεθα.

Καθὼς ξεκουραζόμεθα στ' ὄμορφο αὐτὸ διάσελο, ὁ νοῦς μας πηγαίνει στὸ ἀνοσιούργημα ποὺ διαπράχθηκε στὴ θέσι αὐτὴ καὶ τῆς ἔδωσε τὴν ὀνομασία. Ἐδῶ, στὰ παλιὰ χρόνια, σκοτώθηκαν ἀπὸ κακοποιοὺς πέντε ἀδέλφια, ποὺ ἐπέστρεφαν ἀπὸ τὴν ξενητειὰ στὰ σπιτάκια τους.

ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΠΑΛΗΟΧΩΡΙΤΙΚΗ ΠΟΤΑΜΙΑ

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἔχει κλείσει ἡ περιοδεία μας πρὸς τὴν κάτω Ἀργιθέα καὶ ἀρχίζομε τώρα τὴν ἐπίσκεψι τῆς ἄλλης, τῆς ἀπάνω Ἀργιθέας, μὲ κατεύθυνσι πρὸς τὴν Παληοχωρίτικη Ποταμιά.

Μὲ ἀρκετὲς στροφὲς στὴν κατηφοριαστὴ πλαγιά, φθάνομε στὸ «Μ ε γ ά λ ο Π ο τ ά μ ι». Περνοῦμε τὴν πολὺ ἀρχαία γέφυρα, τὴ Λιασκοβίτικη καλούμενη, κτισμένη στὸ ἄνοιγμα βραχώδους στενωποῦ καὶ ἐξακολουθοῦμε τὸ δρόμο μας, ὡς 500 μέτρα πέραν αὐτῆς. Ἀπ' τὸ σημεῖο αὐτὸ χωρίζεται ὁ δρόμος, ποὺ θ' ἀκολουθήσωμε ἐμεῖς, ἀπὸ τὴν κεντρικὴ ἀρτηρία τῆς Κνισόβου Ποταμιᾶς.

Π Ε Τ Ρ Ω Τ Ο Ν (ΛΙΑΣΚΟΒΟΝ)

Στρίβομε ἀριστερὰ σὲ πουρναροσκέπαστη ἐδαφικὴ πτύχωσι ἀρκετὰ ἀνηφοριαστὴ καὶ σὲ μισὴ ὥρα βγαίνομε στὸ διασελάκι «Π ο υ ρ ν α ρ ά κ ι» ἀπ' ὅπου ἔχομε τὸ χωριὸ Λιάσκοβο, ἀπέναντί μας καὶ ὄχι μακρυά, ἁπλωμένο σὲ μιὰ ἐπικλινῆ τοποθεσία, τόση μεγάλη, ὅση χρειάζεται νὰ χωρέσουν τὰ οἰκήματά του. Ἀπ' τὴν ἄκρη τοῦ χωριοῦ καὶ κάτω, ὡς τὸ ποτάμι, ἐκτείνεται βραχώδης καὶ ἀπότομος κατηφοριά. Τὸ χωριὸ αὐτὸ εἶναι τὸ πρῶ-

το τῆς διαδρομῆς μας πρὸς τὴν κατεύθυνσι αὐτή, καὶ γεωγραφικῶς ἀνεξάρτητο, τρόπον τινά, ἀπ' τὰ γεωγραφικὰ τμήματα — τὶς ποταμιὲς — στὰ ὁποῖα χωρίσαμε τὴν ἐπάνω 'Αργιθέα.

Τὸ ὄνομά του «Λιάσκοβον» θεωρήθηκε σλαβικὸ καὶ πῆρε τὸ ὄνομα «Πετρωτόν», χωρὶς αὐτὸ — κατὰ τὴ γνώμη μου — νὰ εἶναι ἐπιτυχές. Ἔχει βέβαια ἀρκετὰ βράχια, καὶ πέτρες ἄφθονες, ἀλλ' ὄχι περισσότερα ἀπὸ τὰ πλεῖστα χωριὰ τῆς 'Αργιθέας, ὥστε νὰ

Τὸ Πετρωτὸν (Λιάσκοβον) ὅπως φαίνεται ἀπ' τὴ Λοῦκα.

προτιμηθῇ αὐτὸ μὲ μιὰ τέτοια ὀνομασία.

Πολὺ καλλίτερα θὰ ἦταν ἂν κρατοῦσε τὸ παληό του ὄνομα, ἔστω καὶ σλαβόηχο, γιατὶ μὲ τὸ ὄνομα αὐτὸ κατέστη ἱστορικό, διὰ μέσου τῶν αἰώνων. Τὸ ἐπώνυμο Λιασκοβίτης φέρεται ὡς σήμερα μὲ τιμή, ἀπὸ πολλοὺς Ἕλληνας, τῶν ὁποίων οἱ πρόγονοι κατάγονταν ἀπ' τὸ χωριὸ αὐτὸ καὶ ἔφυγαν πρὸ τῆς ἑλληνικῆς ἐπανα-

στάσεως. Γι' αὐτοὺς καὶ μόνον δὲν ἔπρεπε ν' ἀλλαγῇ τὸ ὄνομα τοῦ Λιασκόβου(¹).

Σήμερα κατοικεῖται ἀπὸ 100 περίπου οἰκογένειες, ἀπ' τὶς ὁποῖες τὸ 1)3 μέσα στὸ χωριὸ καὶ σὲ οἰκήματα πολὺ ὡραῖα.

Εἶναι ἀπὸ τὰ πιὸ προηγμένα χωριὰ τῆς Ἀργιθέας, μ' ἀρκετοὺς ἐπιστήμονας, δημοσίους καὶ ἰδιωτικοὺς ὑπαλλήλους, τοὺς περισσότερους, κάθε ἄλλου χωριοῦ, στρατιωτικούς, ἐμπορευομένους στὰ ἀστικὰ κέντρα καὶ ἀρκετοὺς μετανάστας στὸ ἐξωτερικό.

Αὐτοί, μὲ τὰ χρηματικά των ἐμβάσματα, κάνουν τὴ ζωὴ τοῦ χωριοῦ ἀρκετὰ ὑποφερτὴ καὶ νὰ ἔρχεται σ' ἀντίθεσι μὲ τὸ ἄγονο καὶ περιωρισμένο μέρος του, στὰ μάτια τοῦ ἐπισκέπτου.

Στὴ θέσι τοῦ σημερινοῦ χωριοῦ φαίνονται καθαρὰ ἐρείπια ἀρχαίου καὶ πολυανθρώπου οἰκισμοῦ.

Αὐτὰ ἔχομε νὰ παρατηρήσουμε στὸ καλὸ αὐτὸ χωριό.

Πρὶν φύγουμε ἀπ' αὐτό, ἂς γράψουμε λίγα ἀπὸ τὴν πρόσφατη ἱστορία του. Κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς ἀναρχίας, τῶν ἐτῶν 1942 - 1945, ἦταν ἀρχηγεῖο τοῦ ἀπαισίας μνήμης ἀναρχικοῦ Ἄρη Βελουχιώτη. Ἑκατοντάδες ἀθώων θυμάτων ὑπέστησαν ἀνήκουστα μαρτύρια καὶ πολλοὶ ὑπέκυψαν σ' αὐτά. Ἀλλ' ἡ Θεία Δίκη ἐτιμώρησε τὸν κακοῦργο, ὅταν μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσι καὶ τὴν ἐγκατάστασι τῶν νομίμων ἀρχῶν, καταδιωκόμενος ὑπὸ στρατοῦ καὶ πολιτῶν, ἐφονεύθη, ὄχι μακρὰν αὐτοῦ. Ἡ βοὴ τῆς συμπλοκῆς ἔφθανε καθαρὰ στὸ χωριὸ αὐτό, νὰ βεβαιώσῃ τὰ θύματά του, καὶ νὰ ὑπενθυμίσῃ στὸν κόσμο, ὅτι «ἔστι δίκης ὀφθαλμός».

Ξεκινοῦμε ἀπ' τὸ Λιάσκοβο καὶ σὲ 15' τῆς ὥρας φθάνομε στὸ διασελάκι τοῦ Ἁγίου Βλασίου, μὲ τ' ὁμώνυμο ἐκκλησάκι.

Θὰ σταματήσωμε γιὰ λίγο ἐδῶ, νὰ θαυμάσωμε τὴ γύρω φύσι μὲ τὴν ἄγρια μεγαλοπρέπεια, ποὺ τῆς φιλοτέχνησε ὁ Πλάστης.

Τραβιώμαστε πιὸ πέρα ἀπ' τὸ διάσελο, πρὸς τὴ ραχούλα καὶ σταματοῦμε. Ἀπ' τὰ δεξιά μας ἔχομε τὴν πανύψηλη καὶ γυμνὴ βουνοκορφὴ τοῦ βουνοῦ «Γκριλιάγκου», μὲ τὶς ἀπότομες πλαγιές της. Ἀπέναντι ἀπ' αὐτή, τὰ βραχώδη βουνὰ «Νεγκόζι» τῆς Ἠπεί-

---

(¹) Ἔκπληξι ἐπροξένησε στὸν γράφοντα ἡ διασπορὰ τῶν κατοίκων τοῦ χωριοῦ αὐτοῦ, ὅταν ἄκουσε ἐκ στόματος τοῦ λογίου καὶ διανοουμένου κ. Γεωργίου Ράπτου καὶ ἐκ Σκλήθρου - Ἁγιᾶς καταγομένου (νῦν ἐν DETROIT, MICH U.S.A., διαμένοντος) ὅτι ὁ προπάππος του, Μητρόπουλος τὸ ἐπώνυμο καὶ ράπτης τὸ ἐπάγγελμα, κατάγονταν ἐκ Λιασκόβου, ἐγκαταλείψας αὐτὸ κατὰ τὴν ἑλληνικὴ ἐπανάστασι.

ρου καὶ ἀνάμεσα κυλᾶ τὰ νερά του ὁ Ἀχελῶος, ποὺ στὸ μέρος αὐτὸ ἔκοψε τὰ βουνὰ σὲ τέτοιο βάθος, ὥστε εἶναι ἀδύνατο νὰ φανῇ καὶ μόνον μαντεύουμε τὴν ὕπαρξί του, ἀπ' τὴν τρομακτικὴ βοὴ τῶν νερῶν του, ἡ ὁποία μεγαλωμένη ἀπ' τὴν ἠχητικὴ ἀντανάκλασι στὶς χαράδρες καὶ στοὺς ἀπότομους βράχους, ἀκούεται σὰν συνεχὲς σύριγμα ἢ κλαθμύρισμα.

Στὰ μικρά μου χρόνια εἶχα ἀκούσει τὸ θρύλο τοῦ Ἀχελώου, ὅτι, στὰ παληὰ χρόνια ἦταν φίδι - δράκοντας καὶ ζοῦσε στὸ βουνὸ Περιστέρι μὲ τ' ἀδέλφια του, Ἄραχθο καὶ Πηνειό. Ἐκεῖνα τὸν ζήλευαν καὶ μιὰ μέρα ἀποφάσισαν νὰ φύγουν κρυφὰ ἀπ' αὐτόν, γιὰ ἄλλα μέρη μακρυνά. Τὸν ἄφησαν στὸν ὕπνο καὶ τράβηξαν ἕνα πρὸς τὴν ἀνατολὴ καὶ τ' ἄλλο πρὸς τὴ δύσι, ὥσπου βρήκανε θάλασσα καὶ πήδηξαν μέσα, στὸ δὲ δρόμο ποὺ ἀκολούθησαν, ἔγιναν οἱ ὁμώνυμοί των γνωστοὶ ποταμοί.

Ὅταν ὁ Ἀχελῶος — ποὺ ὑπεραγαποῦσε τ' ἀδέλφια του — ξύπνησε καὶ εἶδε ὅτι δὲν ἦταν ἐκεῖ, ἔτρεξε τρελλὸς ἀπ' ἀγάπη καὶ πόνο νὰ τὰ βρῇ. Ἀλλ' ἀπ' τὴ σαστιμάρα του ἀκολούθησε διαφορετικὴ ἀπ' αὐτὰ κατεύθυνσι καὶ ἔσχισε τὰ βουνὰ πρὸς νότο κλαίοντας καὶ θρηνώντας, μέχρι τὴ θάλασσα, χωρὶς νὰ τὰ βρῇ. Τὸ δὲ κλάμα του ἀκούεται καὶ σήμερα ἀκόμη, γιὰ τὸ χαμὸ τῶν ἀδελφιῶν του. Ὁμολογῶ ἀδίστακτα ὅτι, ἐκεῖνος ποὺ ἔπλασε τὸ μῦθο αὐτόν, ἀσφαλῶς τὸν ἐνεπνεύσθη ἀπ' τὸ ἴδιο μέρος ὅπου καὶ ἐγὼ τώρα ἱστορῶ αὐτά!

Ἐκεῖνο πού μὲ κράτησε περισσόερο στὴ θέσι αὐτή, ἀλλὰ καὶ πολλὲς φορὲς μὲ σταμάτησε κατὰ τὴν πρὸς Ντούγλιστα διαδρομή μου, εἶναι, τὸ ἱστορικὸ μοναστῆρι τοῦ Σέλτσου. Κεῖται ἀκριβῶς ἀπέναντί μας καὶ ἐπὶ τῆς ἀντιπέρα ὄχθης τοῦ Ἀχελώου, ἐπάνω σὲ μιὰ βραχώδη καὶ ἀπότομο προεξοχή, ποὺ κρέμεται περὶ τὰ 500 μέτρα ἀποπάνω ἀπ' τὸ ποτάμι. Εἶναι τόσο κοντὰ ἡ ἀπόστασι, κατ' εὐθεῖα γραμμή, ποὺ μᾶς χωρίζει ἀπ' αὐτό, ὥστε μπορεῖ τις μὲ ισχυρὴ φωνὴ (τοῦ τηλεβόα αὐτοῦ τῶν ὀρεινῶν) ν' ἀκουσθῇ καθαρὰ ἀπὸ τοὺς σ' αὐτὸ εὑρισκομένους. Ἀπ' τὴ θέσι ποὺ βρισκόμαστε, ἂν θελήσῃ κανεὶς νὰ τὸ ἐπισκεφθῇ, θὰ χρειασθῇ πορεία μισῆς ἡμέρας διὰ τῆς Βρεστενίτσης, διότι ἡ χαράδρα ποὺ μᾶς χωρίζει εἶναι ἄβατος.

Μετὰ συγκινήσεως ἀναπολῶ ἀπ' ἐδῶ τὴν τραγωδία τῶν Σουλιωτῶν, τῶν ὁποίων οἱ φωνές, οἱ ἐπικλήσεις, ἡ βοὴ τῆς μάχης καὶ οἱ σπαρακτικὲς κραυγὲς τῶν κρημνιζομένων στὸ χάος τοῦ βαρά-

θρου, ἀντήχησαν κάποτε στὶς ἴδιες αὐτὲς χαράδρες, τὶς ὁποῖες ἐγὼ τώρα ἐπισκοπῶ ἥρεμα, καὶ μοῦ φαίνονται τόσο ἥσυχες καὶ μεγαλοπρεπεῖς, καὶ οἱ ὁποῖες φωνές, ἔσβυσαν γιὰ πάντα, μὲ τὸν ἀφανισμὸ τῶν ἡρωϊκῶν αὐτῶν τέκνων τῆς αἰώνιας Ἑλλάδας.

Φεύγομε καὶ ἀπ' ἐδῶ καὶ μὲ πορεία κουραστικὴ στὶς ἀπότομες ἀνηφοριὲς καὶ κατηφοριὲς τῆς καλλιεργημένης αὐτῆς περιφέρειας, ποὺ καλεῖται Ντούγλιτσα καὶ εἶναι συνοικία τοῦ Λιασκόβου, μὲ δημοτικὸ σχολεῖο, σὲ μιὰ ὥρα περίπου, φθάνομε στὸ διάσελο «Κ ό σ τ ι α ν ο ς».

ΚΑΛΗ ΚΩΜΗ (ΚΑΤΩ ΠΑΛΗΟΧΩΡΙ - ΜΟΛΕΝΤΖΙΚΟ)

Ἀπ' τὸ διάσελο αὐτὸ τοῦ «Κόστιανου» ἔχομε τὴν πρώτη θέα τῆς παληοχωρίτικος κοιλάδας, τὴν ἐντελῶς αὐτοτελῆ ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπη Ἀργιθέα.

Ἐδῶ ἔχομε νὰ ἐπισκεφθοῦμε τὰ δύο ὡραῖα χωριά, τὸ Κάτω Παληοχῶρι ἢ Μολεντζικό, μετονομασθὲν σὲ Καλὴ Κώμη καὶ τὸ Ἀπάνω Παληοχῶρι ἢ Μαρτεντζικό, μὲ τὸ νέο του ὄνομα Ἑλληνικά, καὶ τὰ δυὸ χωριὰ τῆς Παληοχωρίτικης κοιλάδας.

Ἡ ὀνομασία «Παληοχώρια», φαίνεται πὼς δόθηκε στὰ χωριὰ αὐτὰ κατ' ἐπέκτασιν τῆς ὀνομασίας γιὰ τὰ χωριὰ τοῦ γειτονικοῦ τέως Δήμου Κοθωνίων. Ἡ ὀνομασία αὐτὴ γιὰ τὰ χωριὰ τῶν Κοθωνίων, δὲν ἔχει τὴν ἔννοια τοῦ παλαιός, ἀλλὰ τοῦ ἄσχημου, τοῦ ὄχι ὡραίου. Καὶ πράγματι ὁ Δῆμος Κοθωνίων ἀποτελεῖ τὸ πιὸ φτωχὸ μέρος τῆς Ἑλλάδος καὶ στερεῖται καὶ τῶν πιὸ στοιχειωδῶν ὅρων διαβιώσεως τῶν κατοίκων του. Πῆρε δὲ τὸ ὄνομα αὐτό, ἐκτὸς τῆς φτώχειας του, καὶ πρὸς διάκρισι τῶν γειτονικῶν πρὸς αὐτὸ χωριῶν τοῦ Ἀσπροποτάμου, χωριῶν προηγμένων, τόσον στὰ παληά, ὅσον καὶ στὰ τωρινὰ χρόνια.

Ἀλλά, γιὰ τὰ δυὸ αὐτὰ χωριά, ἡ ὀνομασία τοῦ «ἄσχημου» δὲν στέκεται, ὅσο γιὰ τὰ χωριὰ τῶν Κοθωνίων. Τὸ μέρος ἀρκετὰ γόνιμο καὶ παραγωγικό, οἱ δὲ κάτοικοί του, ἂν δὲν εἶναι πλουσιώτεροι τῶν ἄλλων Ἀργιθεατῶν δὲν εἶναι ὅμως καὶ πτωχότεροι, ἀλλ' οὔτε καὶ ὑστεροῦν αὐτῶν σὲ πολιτισμὸ καὶ κοινωνικὴ ἐμφάνισι καὶ πρόοδο.

Ὅλη ἡ κοιλάδα αὐτή, κλεισμένη ὁλόγυρα μὲ ψηλὰ καὶ ἀπότομα βουνά, ποτίζεται ἀρκετὰ καλὰ καὶ τὰ χαμηλά της μέρη εἶναι κατάφυτα ἀπὸ φυλλοβόλα δένδρα, γάβρα, μεράντζιες καὶ δένδρα

(δρεῖς), μὲ ἀρκετὴ εὐδοκίμησι τῆς γιδοτροφίας.

Κατευθυνόμεθα γιὰ τὸ πρῶτο της χωριό, τὴν Καλὴ Κώμη, ὅπως μετωνομάσθηκε τὸ σλαβόφωνο πρώην Μολεντζικόν. Θὰ ἦταν πολὺ προτιμώτερο, ἀλλὰ καὶ ἐπιτυχημένο, ἂν ἔδιδαν σ' αὐτὸ τὸ ὄνομα Καλοχῶρι, διότι αὐτὸ ποὺ τοῦ ἔδωσαν, ἐκτὸς ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ δυὸ λέξεις, δὲν συμφωνεῖ καὶ μὲ τὴν πραγματικότητα νὰ λέγεται «Κώμη», ἕνα μικρὸ χωριουδάκι. Τὸ Καλοχῶρι θὰ πήγαινε θαυμάσια, γιατὶ ἀκουστικῶς πλησιάζει πρὸς τὸ Παληοχῶρι, ἀλλὰ καὶ πράγματι εἶναι καλὸ χωριό.

Κατοικεῖται ἀπὸ 80 περίπου οἰκογένειες μὲ τὶς μισὲς σχεδὸν μέσα στὸ χωριό, πρᾶγμα σπουδαῖο γιὰ χωριὸ τῆς Ἀργιθέας μὲ τὴν πληγὴ τοῦ σποραδικοῦ οἰκισμοῦ τῶν κατοίκων της.

Εἶναι κτισμένο στὸ κέντρο τῆς κοιλάδος, σὲ ἀρκετὰ ἐπίπεδο περιφέρεια, μὲ κτήματα παραγωγικά, μέσα καὶ γύρω τοῦ χωριοῦ. Ἡ περιφέρειά του κατεσπαρμένη μὲ συντρίμματα κεραμιδιῶν, μᾶς πείθει ὅτι στὴν ἴδια θέσι ὑπῆρχε καὶ στὰ παλὰ χρόνια πολυάνθρωπο χωριό. Καὶ αὐτὴ ἡ κοινοτική του ἐκκλησία, ποὺ τὴν πρόφθασα καὶ τὴν θυμᾶμαι καλά, καὶ ἔδωσε τὴ θέσι της στὸν σημερινὸ ναό, ἦταν πολὺ ἀρχαία.

Πρὸς τ' ἀνατολικὰ τοῦ χωριοῦ εἶναι ἡ γεωργικὴ συνοικία «Κρανιές», μὲ τὰ παραγωγικά της κτήματα καὶ τ' ἄφθονά της νερὰ γιὰ τὸ πότισμά τους. Οἱ κάτοικοι τοῦ χωριοῦ ζοῦν ἀρκετὰ καλὴ ζωή.

Στὸ χωριὸ αὐτὸ ἐφοίτησα στὸ σχολεῖο του, πολὺ μικρὸς καὶ γιὰ σύντομο χρονικὴ περίοδο, κατὰ τὸ ἔτος 1915, οἱ δὲ ἀναμνήσεις μου ἀπ' αὐτό, ἀκόμη ζωηρὲς καὶ ἀλησμόνητες. Ἦταν ἡ πρώτη φορὰ στὴ ζωή μου ποὺ «ξενητεύθηκα» καὶ παρὰ τὶς περιποιήσεις τῆς καλῆς μου θείας Βασιλικῆς χήρας Ἀθαν. Μπαλατσοῦκα, ἀπὸ Κρανιές, καθημερινῶς ἔχυνα πικρὰ δάκρυα, δάκρυα χωρισμοῦ ἀπ' τὴν οἰκογένειά μου. Καὶ ποῦ νὰ φανταζόμουν τότε, πόσο μακρυά, ἀργότερα στὴ ζωή μου, θὰ μ' ἔρριχνε ἡ μοῖρα μου!!.

Τίποτε ἄλλο δὲν ἔχομε νὰ παρατηρήσωμε στὸ χωριὸ αὐτὸ καὶ τ' ἀφήνομε, τραβώντας γιὰ τὸ ἄλλο γειτονικό του, τὰ Ἑλληνικὰ (Μαρτεντζικὸ ἢ Ἀπάνω Παληοχῶρι).

ΕΛΛΗΝΙΚΑ (ΜΑΡΤΕΝΤΖΙΚΟΝ)

Τὸ μικρὸ αὐτὸ χωριὸ εἶναι κτισμένο σ' ἕνα ἀρκετὰ ἐπίπεδο ὀροπέδιο ποὺ ἔγινε ἀπὸ μεγάλη ἐδαφικὴ καθίζησι, πρὸ ἀμνημο-

νεύτων χρόνων, ἀπ' τὴν ἐπάνω του χαμηλὴ κορυφογραμμή, ποὺ εἶναι καὶ τὸ σύνορό του μὲ τὸν Δῆμο Κοθωνίων.

Ὅλη ἡ κοινοτική του περιφέρεια — πολὺ περιωρισμένη σὲ ἔκτασι — ἁπλώνεται πρὸς τὰ πλάγια καὶ κάτω τοῦ χωριοῦ πρὸς τὸ ποτάμι. Εἶναι ἀρκετὰ ὁμαλή, δασωμένη μὲ θαμνώδη φυλλοβόλα δένδρα καὶ κατάστικτη ἀπὸ χωράφια τὰ ὁποῖα παρὰ τὸ ἄνυδρο αὐτῶν, παράγουν ἀρκετά, ἀπόδειξις ὅτι τὸ μέρος εἶναι ἀρκετὰ γόνιμο.

Ἀπ' τὴν Καλὴ Κώμη, κατεβαίνομε στὸ ποτάμι, περνοῦμε αὐτὸ καὶ ἀρχίζομε τὴν ἀνηφοριὰ γιὰ τὸ χωριό, μιᾶς ὥρας πορεία μακρυά μας, μέσα σὲ στροφὲς στὴν καλλιεργημένη περιφέρειά του, στὸ ὁποῖον φθάνομε κατακουρασμένοι.

Εἶναι συγκεντρωμένες σ' αὐτὸ περὶ τὶς 15 οἰκογένειες, ἀπ' τὶς 40 περίπου ποὺ εἶναι ὅλες - ὅλες, οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν τὴν Κοινότητα. Τὰ σπίτια τους ἀρκετὰ περιποιημένα καὶ καλοφτιαγμένα. Εἶναι ὅλοι τους γεωργοκτηνοτρόφοι καὶ περνοῦν ζωὴ ὑποφερτή.

Πρὸς τ' ἀνατολικὰ τοῦ χωριοῦ καὶ πιὸ κάτω ἀπ' τὸ διάσελο ὑπάρχουν ἐρείπια ἑλληνιστικῆς περιόδου, ὅπως ἔχομε γράψει ἀλλαχοῦ, Ἑλληνικὰ καλούμενα ὑπὸ τῶν κατοίκων.

Ἀπ' τὰ ἐρείπια αὐτὰ πῆρε τὸ ὄνομα Ἑλληνικὰ τὸ χωριὸ αὐτό, ἀντὶ τοῦ σλαβοήχου πρώην Μαρτεντζικοῦ.

Γιὰ τὸν ὀρθὸν τῆς ὀνομασίας δὲν ἔχω νὰ φέρω καμμιὰ ἀντίρρησι καὶ μάλιστα τὴν θεωρῶ ὡς ἐπιτυχημένη.

Καὶ στὸ μέρος αὐτὸ ὑπῆρχε οἰκισμὸς κατὰ τὰ παλὰ χρόνια, διότι καὶ ἐδῶ ἔχομε ὅλα τὰ σημεῖα ὑπάρξεως.

Τίποτε ἄλλο δὲν ἔχομε νὰ γράψωμε καὶ γιὰ τὸ χωριὸ αὐτό, ποὺ μὲ τὴν περιγραφή του κλείνομε τὸν κύκλο τῆς περιηγήσεώς μας στὰ «Παληοχώρια».

Θὰ στρίψωμε τώρα γιὰ τὴν «Κνισόβου Ποταμιά», ἀλλ' ἀντὶ νὰ γυρίσωμε στὸ Λιάσκοβο καὶ ἀπ' ἐκεῖ νὰ κάμωμε τὴν εἴσοδο, στὴν περιφέρεια διὰ τῆς κεντρικῆς ἀρτηρίας, θὰ προτιμήσωμε νὰ κάμωμε τὴν εἴσοδο διὰ τοῦ συντόμου δρόμου ποὺ συνδέει τὰ Παληοχώρια μὲ τὴ Μπουκοβίτσα, διὰ τοῦ βουνοῦ Καλατῶρι. Ἐκτὸς ποὺ θὰ γλυτώσωμε περὶ τὶς τρεῖς ὧρες πορεία, θ' ἀπολαύσωμε καὶ διαδρομὴ εὐχάριστη, σὲ φυσικὸ περιβάλλον μεγαλοπρεπές.

Ἀλλὰ πρὶν ἀφήσωμε τὰ Ἑλληνικά, θὰ ἤθελα νὰ γράψω λίγα γιὰ τὰς συνθήκας ὑπὸ τὰς ὁποίας ἔκαμα τὴν πρώτη μου γνωριμία μὲ τὸ χωριὸ αὐτὸ καὶ τοὺς κατοίκους του.

Ἀξίζει νὰ τὸ κάμω αὐτό, ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ φαιδρύνω λίγο τοὺς ἀναγνώστας μου, ποὺ ἀσφαλῶς ἀρρώστησαν ἀπ' τὴν ξηρότητα τῆς περιγραφῆς τοῦ ταξιδιοῦ μας, ἀφ' ἑτέρου δέ, νὰ φέρω στὸ φῶς τὴν κατάστασι τῶν ὅρων διαβιώσεως τῶν κατοίκων τῆς Ἀργιθέας, ἡ ὁποία ἐξακολουθεῖ ἀμετάβλητος μέχρι σήμερα καὶ ποιός ξεύρει ὡς πότε ἀκόμη.

Τὸ καλοκαῖρι τοῦ ἔτους 1932 βρέθηκα ἐκτὸς θέσεως δασκάλου, ὡς ὑπηρετῶν προσωρινῶς σὲ θέσι στρατευθέντος τοιούτου, καὶ μ' ἄγνωστο τὸν χρόνο τοῦ ἐπαναδιορισμοῦ μου. Στὴν αὐτὴ θέσι βρισκόταν καὶ ὁ ἀγαπητός μου συνάδελφος καὶ τώρα συλλειτουργός μου ἐδῶ Γρηγόριος Οἰκονόμου ἀπὸ τὰ Βραγγιανά. Σκεπτόμενοι περὶ τοῦ πρακτέου κάποια μέρα, συνελάβαμε τή... φαεινὴ ἰδέα νὰ ὑπενοικιάσωμε τὸ φόρο «σφαζομένων ζώων» τῆς Κνισόβου καὶ Παληοχωρίτικης Ποταμιᾶς, μὲ τὴν προοπτική, ἐκτὸς τῆς ἀπασχολήσεώς μας, νὰ κάμωμε καὶ καλὰ κέρδη ἀπ' τὴν ἐπιχείρησι αὐτή.

Ἀπατεινόμεθα γι' αὐτὸ στὸν ἐνοικιαστὴ τοῦ φόρου, ὁ ὁποῖος μετὰ χαρᾶς ἀνέθεσε σ' ἐμᾶς τὴν εἴσπραξι (κατ' ἀποκοπήν), μᾶς ἐφοδίασε μὲ ἐπίσημα ἔγγραφα τῆς ἰδιότητός μας, μὲ πολλὲς ὑποσχέσεις μεγάλου καὶ ἀσφαλοῦς κέρδους καὶ μ' εὐχὲς καλῆς ἐπιτυχίας.

Κάνομε λοιπὸν τὴν ἀρχὴ τῆς «φοροεισπρακτορικῆς» μας αὐτῆς ἐκστρατείας, ἀπ' τὸ Λιάσκοβο.

Δὲν μᾶς πῆρε καὶ πολὺ νὰ καταλάβωμε ὅτι δὲν διαλέξαμε καὶ τόσο ἐπικερδὲς ἐπάγγελμα, ποὺ ὄχι μόνον δὲν προϋπέθετε κέρδη, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ τὴ σωματική μας «ἀκεραιότητα» ἔθετε σὲ πολὺ σοβαρὸ κίνδυνο.

Γιὰ νὰ γίνω πιὸ ἀντιληπτός, πρέπει νὰ ἐξηγήσω τὴν ἐπιβολὴ τῆς πρωτάκουστης αὐτῆς φορολογίας, καταργηθείσης ἀργότερα.

Τὸ κράτος ἔβγαζε σὲ πλειοδοτικὴ δημοπρασία τὸ φόρο σφαζομένων ζώων ἑκάστου τμήματος τέως Δήμου, ὁ δὲ συναγωνισμὸς ἔφθανε τὸ φόρο σὲ ἀρκετὰ σεβαστὸ ποσό. Ὁ τελευταῖος πλειοδότης ἐπλήρωνε στὸ Δημόσιο τὸ ποσόν, τὸ ὁποῖον αὐτὸς θὰ μάζευε ἀπὸ τοὺς κατοίκους καὶ μάλιστα τοὺς κτηνοτρόφους ἐξ αὐτῶν, μαζὶ μ' ἕνα σημαντικὸ ποσὸν ἐπὶ πλέον ὡς κέρδος καὶ κόπο ἰδικόν του. Καὶ ἐπειδὴ κανένας δὲν μπορεῖ νὰ παρακολουθήσῃ τὸν κτηνοτρόφο πότε τοῦ... καπνίζει νὰ σφάξῃ κανένα ἐκ τῶν ζώων του, ὁ φοροεισπράκτωρ, «γιὰ νὰ εἶναι μέσα», κανονίζει μόνος του ὡς σφαγὲν ἕνα ποσοστὸ ἀπ' τὰ ζωντανὰ τοῦ κτηνοτρόφου, 10ο)ο, ἂς ποῦμε.

Ἀλλὰ συνέβαινε καὶ συμβαίνει ὡς τώρα, πολλὲς φορὲς ὁ φτωχὸς κτηνοτρόφος νὰ μὴν εἶχε δοκιμάσει τὴ γεύσι τοῦ κρέατος γιὰ ὅλο τὸ χρόνο καὶ σκέψου τώρα νὰ ζητήσῃς ἀπ' αὐτὸν χρήματα τὰ ὁποῖα λογικῶς καὶ πραγματικῶς δὲν χρεωστᾶ.

Τοῦ μαυρίζει τὸ μάτι καὶ μπορεῖ — καὶ μὲ τὸ δίκηο του — νὰ ἐγκληματήσῃ ἀκόμη.

Τὸ διαπιστώσαμε εὔκολα αὐτό, ὅαν εἴδαμε τοὺς πρώτους φορολογουμένους, ποὺ στὸ ἄκουσμα τοῦ ποσοῦ τῆς πληρωμῆς (κατὰ τὸ δικό μας βέβαια λογαριασμό, ὑπολογισμένον στὰ φορολογικά μας βιβλία) νὰ δοκιμάζουν ἀσυναίσθητα τὸ χέρι τους ἐπὶ τῆς ποιμενικῆς των μαγκούρας, νὰ ἰδοῦν ἀπὸ ποιὸ μέρος πιάνεται πιὸ καλὰ γιὰ νὰ ἔχῃ περισσότερο καταστρεπτικά, ἐπὶ τῶν κεφαλῶν μας, ἀποτελέσματα.

Ἀλλὰ τὸ κεφάλι ποὺ ἤθελε σπάσιμο ἔπρεπε νὰ εἶναι τοῦ νομοθέτου τῆς ἄδικης καὶ ἀμελέτητης αὐτῆς φορολογίας.

Ἀφοῦ τὰ πράγματα δὲν μᾶς φάνηκαν ρόδινα ἀπ' τὴν ἀρχή, ἀλλάξαμε τακτική, ὄχι πλέον εἰσπράξεως, ἀλλὰ διαπιστώσεως τῆς δυνατότητος ἑνὸς ἑκάστου φορολογουμένου, ὁλοκλήρου τῆς περιφερείας, διὰ τὴν καταβολὴν τοῦ φόρου.

Ἔτσι περάσαμε ὁλόκληρη τὴν περιφέρεια τῶν χωριῶν Λιασκόβου καὶ Κάτω Παληοχωριοῦ καὶ πήραμε τὸν ἀνήφορο γιὰ τὸ Ἀπάνω Παληοχῶρι, τὰ Ἑλληνικὰ σήμερα, ἐνῶ τὸ διάβα μας τὸ συνώδευαν κατάρες ἐκ μέρους τῶν κατοίκων, ποὺ μᾶς ἔβλεπαν σὰν κακούργους.

Ἐκεῖ κάπου στὴν ἀνηφοριὰ σταματήσαμε νὰ ξανασάνωμε λίγο ἀπ' τὴν κούρασι, ὁπότε πέφτει σχεδὸν ἀπάνω μας, χωρὶς νὰ μᾶς ἀντιληφθῇ ἀπὸ μακρύτερα, ἕνα κορίτσι ὡς εἴκοσι χρονῶν, μὲ φόρεμα τόσο ρακῶδες, ποὺ τὸ ὁρμέμφυτο τῆς ντροπῆς ἔκαμε τὸ δυστυχισμένο αὐτὸ πλᾶσμα νὰ καθήσῃ καταγῆς γιὰ νὰ κρύψῃ τὴ γύμνια του. Σηκωθήκαμε ἀμέσως καὶ τραβήξαμε τὸ δρόμο μας, ἀπὸ διάκρισι, νὰ βγάλωμε αὐτὸ ἀπ' τὴ δύσκολο θέσι στὴν ὁποία βρέθηκε. Ἀπὸ πιὸ ἐπάνω τὸ εἴδαμε νὰ πλησιάζῃ ἕνα σπιτοκάλυβο καὶ νὰ πετᾶ στὴν αὐλὴ τὰ ξύλα ποὺ εἶχε, ἀπόδειξις ὅτι ἡ κατοικία αὐτὴ ἦταν δική του. Ἐκεῖ ρωτήσαμε καὶ μάθαμε τ' ὄνομα τοῦ ἰδιοκτήτη, ἀπὸ τυχαίως δερχόμενο χωρικό.

Ἀνοίξαμε ἀμέσως τὰ φορολογικά μας βιβλία καὶ εἴδαμε ὅτι ὁ ἰδιοκτήτης — ἀσφαλῶς ὁ πατέρας του — ἦταν ὑπόχρεως νὰ πληρώσῃ ποσὸν μεγάλο, ἀρκετὸ νὰ ντύσῃ ὁλόκληρη τὴν οἰκογένειά του

μὲ φτηνὸ ντρίλι. Κυτταχθήκαμε στὰ μάτια καὶ χωρὶς δισταγμὸ βγάλαμε ἀμέσως τὴν ἀπόφαση νὰ παραιτηθοῦμε τῆς δουλειᾶς αὐτῆς, ἀντιθέτου μὲ τὴ θέσι μας, ἀλλὰ καὶ τῆς εὐαίσθητης ψυχῆς μας. Βάλαμε τὰ χαρτιὰ στὴ σάκκα μας χωρὶς νὰ τὴν ξανανοίξωμε. Φθάσαμε στὸ χωριό, ὡς «περιηγηταὶ» πλέον, γενήκαμε δεκτοὶ μετὰ χαρᾶς ἀπ' τοὺς κατοίκους, ξεκουρασθήκαμε ἀρκετὰ μέσα σὲ φιλικὸ καὶ φιλόξενο περιβάλλον καὶ τὸ βραδάκι, μόλις ἔπεσε ὁ ἥλιος καὶ κρύωσε ἡ ἡμέρα, πήραμε τὸ δρόμο τῆς ἐπιστροφῆς, ἀλλά... δι' ἄλλης ὁδοῦ, διὰ τῆς Μπουκοβίτσης - Τριζόλου. Καὶ στὰ δυὸ αὐτὰ χωριὰ περάσαμε εὐχάριστα, μεταξὺ φίλων καὶ συναδέλφων ἀγαπητῶν.

Καὶ ὅταν φθάσαμε στὸ διάσελο τῆς Ντίσσας, ρίξαμε στὸ σημάδι ὅλο τὸ γέμισμα τοῦ πιστολιοῦ ποὺ εἴχαμε πάρει μαζί μας γιὰ τὴν ἀσφάλεια τῶν... εἰσπραχθησομένων, ἐνῷ ἐπάνω μας δὲν μᾶς ἔμειναν οὔτε ψιλὰ δραχμῆς ἀπ' ἐκεῖνα τὰ «λίγα» ποὺ πήραμε μαζί μας, καὶ ὥσπου νὰ πιασθοῦμε ἀπ' τὰ «πολλά». Τραβήξαμε ἀμέσως στὸν ἐνοικιαστὴ καὶ ἐκεῖ «στὰ πόδια του» καταθέσαμε τὰ βιβλία καὶ ὅλες τὶς ἐλπίδες μας γιὰ πλουτισμό, ποὺ κάμαμε στὴν ἀρχή.

Ἔτσι τελείωσε ἄδοξα ἡ περιπέτειά μας αὐτή, χωρίς, εὐτυχῶς, ἄλλες συνέπειες γιὰ τοὺς πρωταγωνιστάς της.

ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΚΝΙΣΟΒΟΥ ΠΟΤΑΜΙΑ (ΚΑΛΑΝΤΖΟΠΟΤΑΜΙΑ)

Ἀπ' τὰ Ἑλληνικὰ πηγαίνομε εὐθεῖα γιά... τὴ συνοικία Κρανιὲς καὶ ἀπ' ἐκεῖ, στὴν ἀρχὴ ἐπάνω σὲ ἐπικλινῆ δρόμο, ἀργότερα ἐπὶ πετρώδους, ἀνηφοριαστοῦ καὶ πολὺ κουραστικοῦ, φθάνομε σὲ μιάμιση ὥρα στὸ ὀροπέδιο «Μ έ γ α ς Κ ά μ π ο ς». Ἡ τοποθεσία ἐδῶ μαγευτική. Ἀρκετὰ ἐπίπεδη καὶ καλλιεργημένη, ἀλλὰ μὲ πτωχὴ ἀπόδοσι ἕνεκα τοῦ ψύχους ποὺ ἐπικρατεῖ, λόγῳ τοῦ μεγάλου ὕψους. Τὰ ἐπάνω του βουνά, ἀπ' τὰ ὁποῖα ἔγινε — λόγῳ κατολισθήσεως τοῦ ἐδάφους — ἡ ἐπίπεδος αὐτὴ περιφέρεια, ἐντελῶς γυμνὰ βλαστήσεως καὶ πετρώδη, παρέχουν ἀρκετὸ χορτάρι γιὰ διατροφὴ προβάτων.

Νερὰ ἄφθονα καὶ ἐδῶ. Ἀλλὰ καὶ ποῦ δὲν ὑπάρχουν νερὰ στὰ βουνὰ τῆς Ἀργιθέας; Ἡ φύσις τὰ παρέχει μὲ ἁπλοχεριά.

Τραβοῦμε τώρα γιὰ τὸ διάσελο «Κ α λ α τ ώ ρ ι» ἀπ' τὸ ὁποῖο καὶ θὰ μποῦμε στὴν Κνισόβου - Ποταμιά. Μὲ λίγες στροφὲς σὲ μαγευτικὸ φυσικὸ περιβάλλον, μέσα σὲ καλὸ δάσος ἐλάτων καὶ ὀξυᾶς, φθάνομε σὲ μισὴ ὥρα στὸ ὄμορφο διάσελο καὶ ἡ θαυμάσια

θέα ποὺ ἀντικρύζομε ἀπ' ἐδῶ, μᾶς ἀποζημιώνει μὲ τὸ παραπάνω, γιὰ τὸν κουραστικὸ ἀνήφορο τῆς μέχρι ἐκεῖ διαδρομῆς. Μπροστά μας ξανοίγεται τὸ λεκανοπέδιο Μπουκοβίτσης, ἐκτεταμένο σὲ ὅλη τὴν περιφέρεια τοῦ χωριοῦ καὶ κλεισμένο ὁλόγυρα μὲ ψηλὰ βουνά· μόνον πρὸς τὰ νότια ἔχει ἄνοιγμα νὰ στραγγίσῃ τὰ νερά του, ρίχνοντάς τα στὸ Κνισοβίτικο ποτάμι, στὴν θέσι «Π ο υ ρ ί», διὰ τοῦ ποταμοῦ του, τοῦ Μπουκοβιτσιάνικου.

Ὅλο τὸ λεκανοπέδι αὐτὸ ἀρκετὰ ὁμαλό. Καὶ αὐτὰ τὰ πανύψηλα γυμνὰ βουνά του, ἀρκετὰ ὁμαλὰ ἐπὶ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς, καὶ δασωμένα στὰ χαμηλὰ μέρη καὶ μέχρι τῆς ζώνης ποὺ δύνανται ν' ἀναπτυχθοῦν δένδρα, δημιουργοῦν θαυμάσια θερινὰ λειβάδια, ὁτὰ ὁποῖα βόσκουν τὸ καλοκαῖρι μεγάλα κοπάδια προβάτων, πηγὴ πλουτοφόρος γιὰ τοὺς κατοίκους.

Ἀπ' τὴ θέσι αὐτὴ εἰσερχόμεθα πλέον στὴν Κνισόβου Ποταμιὰ μὲ τὰ χωριά, Ἀνθηρὸν (Μποκοβίτσα), Γλογοβίτσα, Ἀργιθέα (Κνίσοβον) Μεσοβοῦνι καὶ Τριζόλον, πρὸς τὰ ὁποῖα καὶ θὰ κατευθύνωμε τὸ ταξίδι μας.

Ἡ ποταμιὰ αὐτὴ φέρει καὶ τὸ ὄνομα Καλαντζοποταμιά, ποὺ πολλὲς φορὲς τὸ ὄνομα αὐτὸ ἐπεκτείνεται καὶ συμπεριλαμβάνει καὶ τὴν Παληοχωρίτικη ποταμιά.

Ἀπὸ ποῦ καὶ γιατὶ πῆρε τὸ ὄνομα αὐτό, δὲν γνωρίζω καὶ οὔτε μπόρεσα νὰ ἐξακριβώσω.

Ἡ λέξις γίνεται ἀπὸ τὸ καλατζῆς = γανωτής, ἀπ' τὸ καλάϊ (κασσίτερον) ἐπάγγελμα καὶ σήμερον ἐν χρήσει στὰ ὀρεινὰ χωριά. Ἀλλὰ τὴν τέχνη αὐτὴ τὴν ἐξασκοῦν πλανόδιοι γανωταί, συνήθως Τζουμερκιῶτες καὶ ὄχι ντόπιοι, ὥστε νὰ δικαιολογεῖται ἐκ τούτου ἡ ὀνομασία τοῦ τμήματος αὐτοῦ.

Ἐκτὸς ἂν τὸ ἐπάγγελμα τοῦ καλατζῆ τὸ ἐξασκοῦσαν οἱ παληοὶ κάτοικοι τῆς περιφρείας, δηλ. πρὸ τῆς ἐρημώσεως αὐτῆς καὶ ἐξ αὐτοῦ ἔλαβε τὸ ὄνομα. Ἡ ὀνομασία φαίνεται πὼς εἶναι πολὺ παλαιὰ καὶ δὲν ἀποκλείεται νὰ ἔχουν ἔτσι τὰ πράγματα. Ἀφίνω τὴν ἔρευνα τοῦ ζητήματος αὐτοῦ σὲ ἄλλους εἰδικοὺς καὶ ἱκανοὺς καὶ ἔχει πολλοὺς τέτοιους ἡ περιφέρεια αὐτή.

ΑΝΘΗΡΟΝ (ΜΠΟΥΚΟΒΙΤΣΑ)

Ἀρχίζομε τὴν κάθοδό μας γιὰ τὸ χωριὸ τὸ ὁποῖον ἀπέχει περὶ τὴ μιὰ ὥρα καὶ δὲν φαίνεται ἀπ' ἐδῶ.

Μέσα σὲ ἀραιὰ δάση ἐλάτης ἀνάμικτα μὲ ὀξυᾶς, καὶ ἀπὸ γούπατο (ἐπίπεδο ἐδαφικὸ κοίλωμα) σὲ λαγκάδα καὶ ἀπὸ λαγκάδα σὲ ραχούλα, σὲ ἔδαφος παχὺ μὲ φτερούσια, ὅλο καὶ κατεβαίνομε σταθερὰ πρὸς τὸ χωριό, μὲ πλάγια κατηφοριαστὴ ὁμαλὴ κατεύθυνσι.

Ἐκεῖ καθὼς κατεβαίνομε, συναντοῦμε γιὰ πρώτη φορὰ «Ζ α β α τ ο», δάσος ἐκτεταμένο ἀπὸ αὐτοφυεῖς Καστανιές, κονὴ ἰδιοκτησία ὅλων τῶν κατοίκων τοῦ χωριοῦ, μὲ τὰ θεόρατα δένδρα, σωστοὺς γίγαντας, ποὺ ἀριθμοῦν ἡλικία ἀρκετῶν ἑκατοντάδων ἐτῶν. Ἡ Πίνδος ἔχει ἄπειρα τέτοια δάση, ἀλλ' ἡ Ἀργιθέα μόνον αὐτὸ τὸ μοναδικὸ σὲ ἔκτασι.

Πρὸς τ' ἀριστερά μας καὶ ἀπέναντι ἔχομε τώρα θεατὴ τὴ συνοικία Κ α τ ο ύ σ ι μὲ τὰ παραγωγικὰ κτήματα καὶ τὸ ἀρχαῖό μοναστῆρι μὲ τὴ θαυμάσια τοιχοποιία καὶ ζωγραφική. Ἔχει καὶ δηματικὸ σχολεῖο γιὰ ἐξυπηρέτησι τῶν κατοίκων, ποὺ ἀπέχουν ἀρκετὰ τοῦ χωριοῦ.

Φθάνομε πλέον στὴν καλλιεργήσιμη ζώνη, περνοῦμε πιὸ ψηλὰ τῆς συνοικίας Λαγκάδι καὶ σὲ λίγο βρισκόμαστε στὸ λόφο τοῦ Προφήτου Ἠλιού. Ἀπ' ἐδῶ πλέον εἴμαστε «ἐν ὄψει» τοῦ χωριοῦ, ποὺ ἁπλώνεται κάτω ἀπ' τὰ πόδια μας. Ἔτσι ὅπως τὸ βλέπομε «ἀφ' ὑψηλοῦ», νὰ κατέρχεται ἤρεμα τὴν κάτωθέν μας πλαγιά, μὲ τὶς πλακοσκέπαστες στέγες τῶν σπιτιῶν, μᾶς προδιαθέτει εὐμενῶς γιὰ τὸ μέγεθος καὶ τὴν ὀμορφιά του.

Σὲ 10' λεπτὰ τῆς ὥρας κατεβαίνομε τὸν κατήφορο καὶ ξεκουραζόμεθα στὴν παχίσκια πλατεῖα του.

Τὸ χωριὸ αὐτὸ εἶναι ἀπὸ τὰ πιὸ συγκεντρωμένα χωριὰ τῆς Ἀργιθέας. Ἀπὸ τὶς 250 περίπου οἰκογένειες ποὺ ἔχει, τὸ 1)3 κατοικοῦν μέσα στὸ χωριὸ σὲ σπίτια εὐπαρουσίαστα.

Ἀντὶ τοῦ θεωρουμένου σλαβικοῦ ὀνόματος τῆς πρώην Μπουκοβίτσης, ἐδόθη σ' αὐτὸ τὸ ὄνομα Ἀνθηρόν, ὄνομα πολὺ ἐπιτυχημένο, διότι εἶναι ἀνθηρὸ πράγματι.

Στὴ νοτία ἄκρη τοῦ χωριοῦ σὲ μιὰ χαράδρα καὶ στὸ ὕψος τῆς κορυφῆς τοῦ χωριοῦ, ὑπάρχει ἡ πηγὴ «Γ κ ο ύ ρ α» ποὺ βγάζει τόσο νερό, ὥστε νὰ κινῇ ὑδρομύλους, μαντάνια καὶ νεροτριβιές, ἀλλὰ καὶ νὰ ποτίζῃ ἄφθονα ὄχι μόνο τὴν περιφέρεια τοῦ χωριοῦ ἀλλὰ καὶ μεγάλη ἔκτασι ἑκατέρωθεν αὐτοῦ.

Ὡς ἐκ τούτου, τὰ καρποφόρα δένδρα μέσα στὸ χωριὸ καὶ σ' ὅλη τὴν περιφέρεια εἶναι ἄφθονα καὶ ἡ πρασινάδα διαρκὴς κατὰ τὰ 3)4 τοῦ χρόνου.

Πιὸ ἐπάνω τοῦ χωριοῦ, ἐπὶ τῆς πλαγιᾶς τοῦ βουνοῦ «Γκριλιάγκου» ὑπάρχει ἐκτεταμένο δάσος αὐτοφυοῦς Λεπτοκαρυᾶς (Φουντουκιᾶς) ἀπ' τὸ ὁποῖο οἱ κάτοικοι κάθε χρόνο συνάζουν ἀρκετὴ ποσότητα ἀπ' τὸν εὔγευστο καὶ θρεπτικὸ αὐτὸ καρπό.

Ἔχει ὡραῖο κοινοτικὸ ναὸ καὶ πολλὰ παρεκκλήσια στὰ ὁποῖα οἱ κάτοικοι πανηγύριζαν λαμπρὰ στὶς μνῆμες τῶν τιμωμένων ἁγίων, ἐδῶ καὶ ἀρκετὰ χρόνια. Δὲν ξεύρω ἂν ἐξακολουθοῦν τὸ καλὸ αὐτὸ ἔθιμο καὶ μέχρι σήμερα.

Ἔχει πολλοὺς συνοικισμοὺς οἱ σπουδαιότεροι τῶν ὁποίων εἶναι: τὸ Κατούσι, τὸ Λαγκάδι, ὁ Κοῦκος, ἡ Σπηλιά, οἱ Ἅγιοι Ἀπόστολοι καὶ ὁ Γκριτσιάρης.

Στὴ θέσι του ὑπῆρχε καὶ στὰ παλὰ χρόνια χωριὸ καὶ μάλιστα πολυάνθρωπο. Αὐτὸ μᾶς τὸ φανερώνει, ὄχι μόνον ἡ θέσις του, ἀλλὰ καὶ οἱ «Οἶκοι λατρείας», μερικοὶ τῶν ὁποίων διατηροῦνται μέχρι σήμερα. Ἐκαλεῖτο πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως, Μπογοβίτσα.

Στὸ χωριὸ αὐτὸ ἐφοίτησα ὡς μαθητὴς κατὰ τὸ σχολικὸ ἔτος 1917 - 1918, ὑπὸ τὸν ἄριστο δημοδιδάσκαλο καὶ λαμπρὸν ψάλτη Χρῆστον Κολοβὸν καὶ οἱ ἀναμνήσεις μου ἀπ' αὐτὸ εἶναι πολὺ εὐχάριστες καὶ ἀξέχαστες. Οὐδέποτε θὰ λησμονήσω τὴν χριστιανικὴ οἰκογένεια τοῦ Νικ. Ρέπα στὴν ὁποία ἔμενα ὡς οἰκόροφος. Οὔτε καὶ τὴν ἀγάπη καὶ στοργὴ ποὺ ἔδειχναν ὅλοι οἱ κάτοικοι σ' ἐμᾶς τὰ «ξένα παιδιὰ» δηλαδὴ τοὺς μαθητὰς ἐξ ἄλλων χωριῶν τῆς Ἀργιθέας, ποὺ φοιτούσαμε στὴν τελευταία τάξι τοῦ πλήρους δημοτικοῦ σχολείου Μποκοβίτσης, προϋτοιμαζόμενοι γιὰ τὸ Σχολαρχεῖο.

Ὅπως εἶναι ἑπόμενο, τὸ καλὸ αὐτὸ χωριὸ ἔβγαλε πολλοὺς ἐπιστήμονας, δημοσίους καὶ ἰδιωτικοὺς ὑπαλλήλους, πολλοὺς στρατιωτικοὺς καὶ ἔχει καὶ ἀρκετοὺς ἐμπορευομένους στὶς διάφορες πόλεις τῆς Ἑλλάδος. Ἕνεκα τούτου μετώκησαν ἀπ' αὐτὸ ἀρκετὲς καλὲς οἰκογένειες καὶ τ' ἀρχοντικά των μένουν γιὰ στολίδι τοῦ χωριοῦ σήμερα.

Ὁ τόπος παράγει ἀρκετὰ καὶ ἡ κτηνοτροφία εὐδοκιμεῖ καὶ κάνει τὴ ζωὴ τῶν κατοίκων ἀρκετὰ καλή.

Εἶναι δὲ θαυμάσιο γιὰ παραθερισμὸ καὶ ἂν κάποτε φθάση συγκοινωνία, ἀσφαλῶς θὰ γίνῃ ἀσυναγώνιστο θέρετρο.

Ἀφίνομε καὶ τὸ καλὸ αὐτὸ χωριὸ καὶ ξεκινοῦμε γιὰ τὸ ἑπόμενο, τὴ Γ λ ο γ ο β ί τ σ α.

ΓΛΟΓΟΒΙΤΣΑ

Γιὰ νὰ φθάσωμε στὸ χωριὸ αὐτό, εἴμεθα ἀναγκασμένοι νὰ συναντήσωμε τὸν κεντρικὸ δρόμο βαδίζοντες διὰ τῆς ποταμιᾶς, ἡ ἀπόστασις δὲ θὰ εἶναι ἀρκετή, ὡς τρεῖς ὧρες.

Ἀλλ' ἡμεῖς ἀπ' τὸ Ἀνθηρὸ κατεβαίνομε στὸ κάτωθεν ποτάμι, τὸ περνοῦμε καὶ ἀπ' ἐκεῖ προχωροῦμε εὐθεία γραμμή, σὲ πλάγια ὁμαλὴ καὶ δασωμένη καὶ διὰ τῆς συνοικίας Κοῦκος φθάνομε στὸ διάσελο Σπηλὰ ὅπου καὶ ὁ ὁμώνυμος μικρὸς συνοικισμὸς καὶ ἀπ' ἐκεῖ σὲ πλαγιὰ κατηφοριαστή, συναντοῦμε τὴν κυρία ὁδικὴ ἀρτηρία.

Ἀκολουθοῦμε αὐτὴ μέχρι τὸν Ἅγιο Μηνᾶ, ὁπότε λοξοδρομοῦμε πρὸς τ' ἀριστερά, γιὰ τὴ Γλογοβιτσιάνικη κοιλάδα ὅπου εἶναι τὸ χωριό. Μὲ στροφὲς πολλὲς σέ ἀνηφοριὰ κουραστική, φθάνομε κάποτε στὸ χωριό, ποὺ εἶναι κτισμένο μέσα σὲ ἐκτεταμένο γεωλογικὸ βύθισμα, σὲ ὑψόμετρο μεγάλο.

Ἡ περιφέρειά του — ὅπως καὶ τῆς Μπουκοβίτσης — ἀποτελεῖται ἀπὸ αὐτοτελῆ κοιλάδα, τὰ δὲ νερά της διὰ τοῦ ὁρμητικοῦ χειμάρρου, Γλογοβιτσιάνικου καλουμένου, χύνονται στὸ ποτάμι, πλησίον τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ καὶ τοῦ φρουρίου τῶν Ἑλληνικῶν.

Ὅλη ἡ καλλιεργήσιμη περιφέρειά του εἶναι συγκεντρωμένη μέσα καὶ γύρω τοῦ χωριοῦ, οἱ δὲ 35 περίπου οἰκογένειές του κατοικοῦν σποραδικῶς ὅπου καὶ τὰ κτήματα τῆς καθεμιᾶς.

Χάρις στὰ ἄφθονα νερά, ὅλα τὰ κτήματά του παραγωγικά· καὶ ὅλη ἡ περιφέρεια πολὺ καλὴ γιὰ κτηνοτροφία, οἱ δὲ κάτοικοι διαβιοῦν ὁπωσδήποτε καλά.

Καὶ στὸ χωριὸ αὐτό, παρατηροῦνται ἐρείπια ἀρχαίου οἰκισμοῦ, ἀπόδειξις ὅτι ὑπῆρχε χωριὸ στὴν ἴδια θέσι καὶ στὰ παλιὰ χρόνια.

Μὴ ἔχοντες ἄλλο τίποτε σπουδαῖο νὰ παρατηρήσωμε στὸ χωριό, τὸ ἀφίνομε καὶ συνεχίζομε γιὰ τὸ ἑπόμενο τὴν Ἀργιθέα (Κνίσοβον).

Εὐτύχημα γιὰ μᾶς, ἀλλὰ καὶ γιὰ ὅλους τοὺς περαστικοὺς ἀπ' ἐδῶ, ὅτι, τὰ δυὸ χωριὰ συνδέονται μεταξύ των δι' ἀπ' εὐθείας δρόμου καὶ ἔτσι δὲν εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ γυρίσωμε πάλι στὸν Ἅγιο Μηνᾶ καὶ ἀπ' ἐκεῖ μὲ κουραστικὸ ἀνήφορο νὰ φθάσωμε στὸ Κνίσοβο.

Κατεβαίνομε στὸ κάτωθι ρέμμα καὶ ἀπ' αὐτὸ παίρνομε σχεδὸν εὐθεῖα, σὲ βραχώδη πουρναροσκέπαστη πλαγιὰ καὶ φθάνομε σὲ μιὰ ραχούλα, ἀπ' ὅπου βλέπομε τὸ Κνίσοβο.

Ἀπ' τὴ θέσι αὐτὴ ὁ βράχος κατεβαίνει μέχρι τὰ ἐρείπια τῶν Ἑλληνικῶν. Πιὸ πέρα. λίγα μέτρα καὶ πρὸς τὸ Κνίσοβο, συναντοῦμε ἕνα ἐπίπεδο βαθούλωμα, στὸ ὁποῖο παρατηροῦνται ἐρείπια κτιρίων καὶ εἶναι γεμᾶτο ἀπὸ σπασμένο κεραμίδια. Ἐὰν δὲν ὑπῆρ-

«Καραβάνι» μεταφέρει χρειώδη ἀπ' τὰ ἐμπορικὰ κέντρα, στὰ χωριὰ τῆς Ἀργιθέας.

χε ἐδῶ κανένα μοναστῆρι, ποὺ ἡ καταστροφή του νὰ ἦταν καθολική, χωρὶς νὰ μᾶς ἀφήσῃ κανένα σημάδι, ἀσφαλῶς θὰ ἦταν κάποιο πολὺ ἀρχαῖο ὀχύρωμα ἢ καὶ σταθμὸς ἐνισχύσεως τοῦ κάτωθεν ὀχυροῦ .

ΑΡΓΙΘΕΑ (ΚΝΙΣΟΒΟΝ)

Σὲ πετρώδη καὶ ἐπικίνδυνη πλαγιὰ βαδίζοντες καὶ ἀφοῦ συναντήσωμε καὶ τὸν κεντρικὸ δρόμο, πιὸ κάτω τοῦ χωριοῦ, σὲ λίγο φθάνομε σ' αὐτό.

Καὶ τὸ χωριὸ αὐτό, ὅπως ὅλα σχεδὸν τὰ χωριὰ τῆς ἐπάνω Ἀργιθέας, εἶναι συνοικισμένο σὲ μιὰ αὐτοτελῆ κοιλάδα.

Δυὸ χείμαρροι συναντούμενοι ἐκεῖ, κάνουν τὶς πηγὲς τοῦ Κνισοβίτικου ποταμοῦ. Εἶναι συνοικισμένο σποραδικῶς, ἀπ' τὴν μιὰ ἄκρη τῆς καλλιεργησίμου περιφερείας του, ὡς τὴν ἄλλη. Καὶ ἐπειδὴ αὐτὴ εἶναι πολὺ περιωρισμένη σὲ ἔκτασι, γύρω καὶ πλησίον τῆς συμβολῆς τῶν χειμάρρων, περιορίζονται στὸ ἐλάχιστον οἱ ἄσχημες συνέπειες τοῦ σποραδικοῦ οἰκισμοῦ, ὅπως γνωρίσαμε αὐτὲς σὲ πολλὰ ἄλλα χωριὰ τῆς Ἀργιθέας.

Κατοικεῖται ἀπὸ 60 περίπου οἰκογένειες. Ἔχει ἐκτεταμένα θερινὰ βοσκοτόπια καὶ προβατοτροφία σημαντική, αὐτὴ δὲ μαζὶ μὲ τὴν παραγωγικότητα τῶν ὀλίγων κτημάτων, κάνει τὴ ζωὴ τῶν κατοίκων ὑποφερτή. Σ' αὐτὸ συντελεῖ πολὺ καὶ ἡ γειτνίασίς του μὲ τὰ ἐπὶ τῆς Θεσσαλίας ἐμπορικὰ κέντρα.

Τώρα δέ, ποὺ ἔφθασε στὸ χωριὸ αὐτὸ καὶ αὐτοκινητόδρομος ἀπ' τὸ Μουζάκι, ἔστω καὶ κατὰ τὴ θερινὴ περίοδο χρησιμοποιούμενος, ἀσφαλῶς οἱ κάτοικοί του εἶναι ἀπ' τοὺς πιὸ εὐτυχεῖς τῆς Ἀργιθέας.

Ἀπὸ συντρίμματα κεραμιδιῶν ποὺ βρίσκονται σκορπισμένα σ' ὅλη τὴν περιφέρεια τοῦ χωριοῦ, φαίνεται καθαρὰ ὅτι στὴ θέσι του ὑπῆρχε χωριὸ καὶ κατὰ τὴν προεπαναστατικὴ ἐποχή.

Ἀδυνατοῦμε ὅμως νὰ πιστέψωμε ὅτι ὑπῆρχε ἐδῶ ἀρχαία πόλις κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴ περίοδο, διότι δὲν ἔχομε κανένα στοιχεῖο νὰ μᾶς πείθη περὶ αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ τοποθεσία δὲν εἶναι ἐνδεδειγμένη νὰ περιλάβη πόλι καὶ μάλιστα μεγάλη.

Τὸ χωριὸ αὐτὸ ἔχει τὸ μεγαλύτερο ὑψόμετρο ἀπ' ὅλα τὰ χωριὰ τῆς Ἀργιθέας καὶ μόνον μὲ τὰ χωριὰ Πετρίλον, Βλάσι καὶ Φουντωτὸ μπορεῖ νὰ συναγωνισθῇ.

Τὸ κλῖμα του θαυμάσιο καὶ ὑγιεινὸ κατὰ τὸ καλοκαῖρι, εἶναι πολὺ ψυχρὸ τὸ χειμῶνα, μὲ τὰ γύρω βουνὰ ἀπροσπέλαστα καὶ ἀδιάβατα ἀπ' τὰ πολλὰ χιόνια.

Μὲ τὴν ἐπίσκεψι τοῦ χωριοῦ αὐτοῦ, κλείσαμε τὸν κύκλο τῆς

περιηγήσεώς μας στὰ χωριὰ τὰ ἐπὶ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς τῆς Κνισόβου ποταμιᾶς, καὶ ἀρχίζομε τώρα τὴν ἐπίσκεψι, στὰ ἐπὶ τῆς ἀντιθέτου, τῆς ἀριστερᾶς δηλ. πλευρᾶς, μὲ κατεύθυνσι πρὸς τὸ πρῶτο, τὸ Μεσοβοῦνι.

ΜΕΣΟΒΟΥΝΙΟΝ

Ἀπέχει τοῦ Κνισόβου περὶ τὴν μία ὥρα, μὲ εὐθεῖα διαδρομή. Καὶ τοῦ χωριοῦ αὐτοῦ ἡ κοινοτικὴ περιφέρεια εἶναι μιὰ κοιλάδα αὐτοτελής, μὲ τὴν παρατήρησι ὅτι, ἐνῶ στ' ἄλλα χωριὰ τὸ κέντρο τῆς κοιλάδος τὸ καταλαμβάνει τὸ χωριό, ἐδῶ αὐτὸ εὑρίσκεται στὸ δεξιὸ της ἀντέρεισμα, ποὺ καθὼς κατεβαίνει ἀπ' τὸ βουνό, σχηματίζει πιὸ ἐπάνω ἕνα ἐδαφικὸ κοίλωμα, στὸ ὁποῖον εἶναι τὸ ἀρχαῖον μοναστῆρι, ἐνῶ πιὸ κάτω ἀπ' αὐτὸ καὶ στὴν πλαγιὰ τὴν κατηφοριαστὴ εἶναι τὸ χωριό.

Ἔχει περὶ τὶς 40 οἰκογένειες ἀπ' τὶς ὁποίες οἱ 15 σχεδὸν κατοικοῦν μέσα στὸ χωριό.

Ὑπῆρχε καὶ ἐδῶ καὶ στὴν ἴδια θέσι χωριὸ στὰ παλιὰ χρόνια, μὲ καταφανῆ τὰ ἐρείπιά του, ἡ δὲ κοινοτικὴ ἐκκλησία εἶναι πολύ ἀρχαία, τὴν ὁποία ἔκτισαν καὶ χρησιμοποιοῦσαν οἱ ἀρχαῖοι κάτοικοι τοῦ χωριοῦ.

Ἔχει μεγάλη ἔκτασι μὲ θαυμάσια θερινὰ βοσκοτόπια, τὰ ὁποῖα δυστυχῶς νέμονται κτηνοτρόφοι σκηνίτες, ποὺ ὡς «σ ώ γ α μ ὲ ρ ο ι» κατοίκων τοῦ χωριοῦ, ἀπέκτησαν τὸ δικαίωμα τοῦ κατοίκου, οἱ δὲ γηγενεῖς περιορίζονται στὰ χαμηλότερα μέρη, στὴν καλλιέργεια τῶν κτημάτων καὶ τὴ διατήρησι μικρῆς οἰκοσίτου κτηνοτροφίας, χωρὶς νὰ ἔχουν ποτὲ αὐτάρκεια στὰ μέσα διατροφῆς καὶ συντηρήσεως.

Τίποτε ἄλλο δὲν ἔχομε νὰ παρατηρήσωμε καὶ ἐδῶ.

Φεύγομε γιὰ τὸ ἄλλο χωριό, τὸ τελευταῖο τῆς Ποταμιᾶς αὐτῆς, τὸ Τ ρ ι ζ ό λ ο ν, τὸ ὁποῖον ἀπέχει περὶ τὶς δυόμισυ ὧρες. Μὲ κατηφοριὰ ἀπότομη, κατεβαίνομε στὰ Ζουμπουρλαΐκα, περνοῦμε τὸ ποτάμι καὶ ἀπέναντι πιάνομε τὸν κεντρικὸ δρόμο, τὸν ὁποῖο τώρα ἀκολουθοῦμε ἀντίθετα.

Σὲ μισὴ ὥρα ἀφίνομε καὶ αὐτόν, κατεβαίνομε στὸ ποτάμι τὸ ὁποῖον περνοῦμε ἐπὶ ἀρχαίας γεφύρας πέτρινης, λειψάνου τῆς ἀρχαίας αἴγλης τῆς περιφερείας.

Παίρνομε ἀπ' αὐτοῦ δρόμο ἀρκετὰ ὁμαλὸ ἐπὶ καθέτου πλα-

γιᾶς, στὴν ὁποία βρίσκεται τὸ χωριό. Κατὰ τὴ διαδρομή μας συναντοῦμε ἢ καὶ βλέπομε στὰ ἐπάνω καὶ κάτω τοῦ δρόμου πλάγια, σημεῖα καλλιεργείας στὰ πιὸ ἀπίθανα καλλιεργείας μέρη, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀδύνατον νὰ σπαροῦν μὲ ἀλέτρι καὶ μόνον μὲ τὸ «τσαπί», λόγῳ τῆς κατηφοριᾶς των

Τὰ περισσότερα ἀπ' αὐτὰ τὰ χωράφια ἔχουν ἐγκαταλειφθεῖ σήμερα, διότι τὸ νερὸ τῆς βροχῆς ξέπλυνε τὸ λίγο χῶμα καὶ ἄφησε πέτρες καὶ βράχια γυμνά. Ἡ ἐκχέρσωσις αὐτὴ ἔφερε καταστρεπτικὰ ἀποτελέσματα στὸ ἔδαφος ὅλης τῆς περιφερείας.

ΤΡΙΖΟΛΟΝ

Φθάνομε στὸ χωριὸ ποὺ εἶναι κτισμένο σ' ἕνα διασελάκι τὸ ὁποῖον βρίσκεται μεταξὺ ἑνὸς βραχώδους μαστοειδοῦς λόφου κολλημένου ἐπὶ τῆς καθέτου πλαγιᾶς.

Ἡ κορυφὴ τοῦ λόφου πλαισιώνεται ἀπὸ τοῖχο, σὰν εἶδος ἀκροπόλεως, ποὺ περικλείει τὸν ἐνοριακὸ ναό, ἐνῶ στὸν κάτωθεν αὐχένα καὶ στὴν ὑπερκειμένη πλαγιὰ εἶναι τὰ σπίτια τοῦ χωριοῦ, περὶ τὰ 25 ἀπ' τὶς 80, πάνω - κάτω, οἰκογένειες τῆς κοινότητος.

Εἶναι ἕνα ἀπ' τὰ φτωχότερα χωριὰ τῆς Ἀργιθέας καὶ ἡ φτώχεια του προέρχεται ἀπ' τὴ σύστασι τοῦ ἐδάφους τῆς περιφερείας του, ποὺ ἐκτὸς τοῦ ὅτι εἶναι λίγη, εἶναι καὶ τρομερὰ κατηφοριαστὴ καὶ κρημνώδης. Ἐπὶ πλέον δὲν ἔχει καὶ θερινὰ λειβάδια γιὰ κτηνοτροφία. Διατηρεῖ μερικὴ αἰγοτροφία, ἀλλὰ μὲ τὴν καταστροφὴ ποὺ προξενεῖ στὸν τόπο, ἐπιτείνει τὴ φτώχεια καὶ μιζέρια τῶν κατοίκων.

Οἱ κάτοικοί του εὐφυεῖς καὶ ἐργατικοί. Καὶ ὅσοι ἔφυγαν ἀπ' τὸ χωριό, γιὰ εὕρεσι καλλιτέρων ὅρων ζωῆς, ἔχουν σημειώσει ἐπιτυχίες παντοῦ, εἰς ὁποιανδήποτε ἐπάγγελμα καὶ ἂν ἐπεδόθησαν, εἴτε στὴν Ἑλλάδα εἴτε στὴν Ἀμερικὴ ἐγκατεστάθηκαν.

Δυστυχῶς δὲν ἔφυγαν ἀρκετοί!

Στὰ παλὰ χρόνια ὑπῆρχε στὴν ἴδια θέσι χωριὸ ἀρκετὰ μεγάλο, ὅπως μᾶς δείχνουν τὰ ἐρείπια καὶ οἱ διατηρούμενες ἀκόμη πέτρινες βρύσες. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ὑπῆρχε λόγος, καὶ μάλιστα σοβαρός, γιὰ νὰ κατοικοῦν ἄνθρωποι σὲ τέτοια μέρη, ἀλλὰ δὲν βλεπω κανένα λόγο νὰ κατοικοῦν σήμερα...

Τίποτε ἄλλο δὲν ἔχομε νὰ παρατηρήσωμε στὸ χωριὸ αὐτό, ἐκτὸς τῆς μεγάλης γεφύρας ἐπὶ τοῦ κάτωθέν του ποταμοῦ (γιὰ

τὴν ὁποῖαν εἴπαμε ἀρκετὰ προηγουμένως) καὶ τῶν ἐρειπίων ἑνὸς μοναστηρίου, ποὺ καὶ αὐτὴ ἡ θέσις του σήμερα κοντεύει νὰ ἐξαφανισθῇ ἀπ' τὴν κατάρρευσι τοῦ ἐδάφους.

Στὸ χωριὸ αὐτὸ ἔκλεισε καὶ ὁ κύκλος τῆς περιηγήσεώς μας στὴν Κνισόβου - Ποταμιά. Ἔχομε τώρα νὰ ἐπισκεφθοῦμε τὴν τελευταία, τὴν Πετρίλου - Ποταμιά, πρὸς τὴν ὁποία καὶ κατευθυνόμεθα. Θὰ μᾶς ἦταν εὔκολο ἀπ' ἐδῶ, νὰ μποῦμε στὴν ποταμιὰ αὐτὴ καὶ στὸ πρῶτο χωριό της, τὰ Κουμπουριανά, διὰ τῆς θέσεως Κ ά τ ω Μ α ν τ ρ ί, ποὺ ἐκτὸς τῆς εὐχαρίστου διαδρομῆς διὰ τοῦ βουνοῦ αὐτοῦ, θὰ συντομεύαμε καὶ τὸ δρόμο μας κατὰ τὸ ἥμισυ, πρᾶγμα ὄχι εὐκαταφρόνητο γιὰ τὸν πεζὸ καὶ κουρασμένο ὁδοιπόρο.

Δὲν τὸ κάνομε ὅμως καὶ θὰ προτιμήσωμε τὸν ἄλλον δρόμο διὰ «Τ σ ο υ κ α ρ ί σ ι», διὰ νὰ σπουδάσωμε ἀπ' ἐκεῖ πιὸ καλὰ τὰ ἐρείπια τοῦ χωριοῦ αὐτοῦ.

ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΠΕΤΡΙΛΟΥ — ΠΟΤΑΜΙΑ

Ἀπ' τὸ Τριζόλον τραβοῦμε γιὰ τὴν Ντίσσα, μέσα ἀπὸ δρόμο ἀρκετὰ δύσβατο, ὅπου διὰ τοῦ ἀρχαίου δρόμου, ποὺ συνέδεε τὶς δυὸ ποταμιὲς ὅπως γράψαμε ἀλλαχοῦ, κατεβαίνομε στὸ Πετριλιώτικο Ποτάμι, στὴ θέσι Τσιουκαρίσι καὶ ἀκριβῶς στὶς λογγιὲς τοῦ Θανασιᾶ.

ΚΟΥΜΠΟΥΡΙΑΝΑ

Ἀπ' τὸ Τσιουκαρίσι καὶ ἐπὶ τοῦ ἀρχαίου πρὸς Ὀξυὰ δρόμου, παίρνομε τὴν ἀκροποταμιά. Ἀπ' τὰ δεξιά μας ἔχομε τὸ ποτάμι μὲ τὸν ἐκτεταμένο γιαλό του, τὸν ὁποῖο αὔξησε τὰ τελευταῖα χρόνια, εἰς βάρος καλλιεργησίμων κτημάτων (Λογγιὲς) ἕνεκα μεγάλων πλημμυρῶν ποὺ σημειώθηκαν.

Φθάνομε στὰ Ἀ π ο σ τ ο λ α ί ϊ κ α καὶ ἀρχίζομε ἀνηφοριὰ πλάγια πρὸς τὸ ποτάμι, ἀπ' τὸ ὁποῖο συνεχῶς ἀπομακρυνόμεθα.

Σὲ λίγο ὁ δρόμος, εὐθὺς πλέον, περνᾶ μέσα σὲ δάση πουρναριῶν καὶ σὲ ἀσφαλὲς ἔδαφος, ὁπότε φθάνομε σὲ θέσι ποὺ μπροστά μας ξανοίγεται ἐπίπεδη καλλιεργημένη κοιλάδα, μὲ μερικὲς ἀγροτικὲς κατοικίες. Εἴμεθα στὴν «Κάτω Χώρα» μὲ ἐκτεταμένα ἐρείπια οἰκημάτων προεπαναστατικοῦ χωριοῦ. Στὰ μικρά μου χρό-

νια θυμᾶμαι τὰ χαλάσματα τῶν σπιτιῶν αὐτῶν· ἀλλὰ καὶ σήμερα ἀκόμη, μερικὰ εἶναι σὲ κατάστασι νὰ προσδιορίσουν τὸ μέγεθος καὶ τὴν κατεύθυνσι τοῦ οἰκήματος. Στὴ μέση τῆς κοιλάδος αὐτῆς ὑπάρχει πηγὴ νεροῦ, μὲ ἀχαία τοιχοποιία. Τὸ ἐπάνω της πλαγιαστὸ βουνό, σκεπασμένο μὲ δάσος πουρναριῶν, προστατεύει τὸ μέρος ἀπὸ διάβρωσι. Ἡ ὀνομασία εἶναι πολὺ παλαιὰ καὶ πρὸς διάκρισι τῆς Ἐπάνω Χώρας ἐπὶ τῆς ὁποίας τὸ σημερινὸ χωριό.

Καίτοι τὸ σημερινὸ χωριὸ Κουμπουριανὰ ἀπέχει μισὴ ὥρα καὶ πλέον, ἀπὸ τὴν Κάτω Χώρα, στὰ παλὰ χρόνια μὲ τὴν πυκνότητα τῶν οἰκημάτων, ἕνεκα τοῦ πολυανθρώπου τοῦ χωριοῦ, μεσολαβοῦσε μεταξύ των μιὰ μικρὰ λωρίδα, ποὺ διέκοπτε τὴ συνοχή τους, ἀπὸ τὴν Παναγία μέχρι τὴ ραχούλα τοῦ Ἅη - Γιώργη.

Προτοῦ φύγωμε ἀπ' τὴ θέσι αὐτή, ἂς στρέψωμε τὸ βλέμμα μας πρὸς τὸ ἀντιπέρα τοῦ ποταμοῦ μέρος, τὸ Στεφανιώτικο.

Ἐκεῖ στὴ μέση ἑνὸς ἀρκετὰ μεγάλου καὶ ἐπιπέδου βυθίσματος τοῦ ἀπὸ ἐπάνω βουνοῦ, εἶναι τὸ ἀρχαῖο μοναστῆρι «Κ ώ σ τ η» μὲ τὴν ἐκκλησία διατηρουμένη καλά, ὡς καὶ μερικὰ οἰκήματα γύρω της, μέσα σὲ χωράφια πλούσια σὲ ἀπόδοσι καρπῶν.

Ποτίζονται ἀπὸ νερὸ ποὺ τὸ φέρνουν μὲ αὐλάκι ἀπὸ κάτω τοῦ Μαρκελεσιοῦ, ἐνῷ στὰ παλὰ χρόνια τὸ νερὸ ἔφθανε ἐκεῖ μὲ χωμάτινες σωλῆνες (κιούγκια), ἀλλ' ὁ χρόνος τὶς κατέστρεψε.

Τὰ κτήματά του σήμερον κατέχονται ἀπὸ κατοίκους τῶν Κουμπουριανῶν, οἱ ὁποῖοι ἔγιναν κάτοιχοι αὐτῶν, μὲ τὴν ἀπαλλοτρίωσι τῆς μοναστηριακῆς περιουσίας, ἐγκατασταθέντες οἰκογενειακῶς καὶ μονίμως μέσα καὶ γύρω τοῦ μοναστηριοῦ. Ἡ σημερινὴ κατάντια τοῦ ἱεροῦ αὐτοῦ χώρου, προξενεῖ λύπη στὸν καθένα...

Ἂς προχωρήσωμε πρὸς τὸ χωριό. Περνοῦμε ἀπ' τὴ βρύση ποὺ μᾶς δροσίζει μὲ τὸ δροσερό της νερὸ καὶ παίρνουμε τὸν ἀνήφορο γιὰ τὸν Ἅη - Γιώργη. Ἐκεῖ στὴν πλαγιά, μέσα σὲ πελώρια πουρνάρια εἶναι ἡ ἀρχαία ἐκκλησία τῆς Παναγίας, μὲ τὸν θαυμάσιο ἐσωτερικό της διάκοσμο σὲ ζωγραφική, ἀλλὰ καὶ τὸ σκαλιστό της Τέμπλον ἀριστούργημα τέχνης. Ἱερόσυλοι ἀφήρεσαν ἕνα μεγάλο τμῆμα του, ἀλλὰ συνελήφθησαν καὶ ἐσώθη τὸ θαυμάσιο αὐτὸ ἔργο τῆς τέχνης. Ἀξίζει μεγάλος ἔπαινος στοὺς κατοίκους τοῦ χωριοῦ αὐτοῦ, ποὺ διὰ τῆς συντηρήσεως καὶ ἐπισκευῶν, κατώρθωσαν νὰ διατηρήσουν ὡς σήμερα, τὸ ἱερὸ αὐτὸ κειμήλιο τοῦ παρελθόντος.

Φθάνομε στὴ ραχούλα στὸν Ἅη - Γιώργη καὶ νὰ μπροστά μας ὅλη ἡ καλλιεργήσιμος ἔκτασις τοῦ χωριοῦ, μακρόστενη πρὸς τὸ

ποτάμι, ὁμαλὰ κατηφοριαστή, μὲ τὸ σημερινὸ χωριὸ στὴν κορυφὴ σὰν βασιλικὴ κορώνα.

Σὲ 20′ λεπτὰ τῆς ὥρας εἴμαστε μέσα στὸ χωριὸ καὶ στὸν ξακουστὸ Π λ ο ῦ ν ο, τὴν πλατεῖα του, ποὺ τὴ σκιάζουν οἱ γιγάντιες Φ τ ε λ λ ι έ ς. Στὴν ἄκρη της ἡ Ἐκκλησία, τὸ σχολεῖο καὶ ἀπ' ἐκεῖ καὶ ἐπάνω τὰ οἰκήματα τοῦ χωριοῦ. Σὲ μιὰ μικρὴ χαραδρίτσα εἴκοσι βήματα πρὸς τ' ἀνατολικὰ τῆς πλατείας ἡ βρύση τοῦ χωριοῦ, μὲ τὸ κρυστάλλινο νερὸ ἀρκετὸ γιὰ τὰς οἰκιακὰς ἀνάγκας τῶν κατοίκων, ἐνῶ ὅλη ἡ ἄλλη περιφέρεια εἶναι ἄνυδρος. Ἔχει περὶ τὰς 100 οἰκογενείας ἐκ τῶν ὁποίων οἱ 40 περίπου κατοικοῦν ἐντὸς τοῦ χωριοῦ, μὲ σπίτια καλά, ἐνισχύοντα τὴν καλή του ἐμφάνισι στὰ μάτια τοῦ ἐπισκέπτου.

Τὸ κλῖμα του ξηρὸ καὶ ὑγιεινό, μὲ θέα πρὸς τ' ἀπέναντί του θαυμάσια, ποὺ δεσπόζει ὁ ὄγκος τῆς ἱερᾶς Μονῆς Σπηλιᾶς.

Ἔχει ἀρκετὰ καλὰ θερινὰ βοσκοτόπια καὶ χαμηλώματα ἐκτεταμένα καὶ κτηνοτροφία, μὲ ὑπεροχὴ τὴν αἰγοτροφία, ἀλλ' εἰς βάρος τῆς χλωρίδος, ἡ ὁποία ἦταν πλούσια στὰ παλιὰ καὶ τώρα κοντεύει νὰ ἐξαλειφθῇ, ἐνῶ ἡ διάβρωσις ἄρχισε τὸ φθοροποιό της ἔργο. Εἶναι ἀρκετὰ προηγμένο καὶ κοινωνικὸ χωριό, μὲ ἀρκετοὺς ὑπαλλήλους, ἐπιστήμονας, στρατιωτικοὺς καὶ ἐμπορευομένους στὰ ἀστικὰ κέντρα.

Προτοῦ φύγωμε ἀπ' ἐδῶ, ἂς ρίξωμε καὶ μιὰ ματιὰ στὴν ἀρχαία ἱστορία του. Ὑπάρχει μεγάλη πιθανότης ὅτι στὰ προχριστιανικὰ χρόνια ὑπῆρχεν ἐδῶ οἰκισμός .Καίτοι δὲν ἔχομε καμμιὰ σοβαρὴ ἔνδειξι πρὸς τοῦτο, ἡ θέσις καὶ τὰ συντρίμματα τῶν κεραμιδιῶν καὶ πηλίνων δοχείων μᾶς ἐνισχύουν τὴν πεποίθησίν μας αὐτή. Ἐξ ἄλλου, καθὼς ἐνθυμοῦμαι καλά, πρὸ τριακονταετίας περίπου, δημιουργήθηκε μεγάλος σάλος μὲ τὴ διάδοσι ὅτι ἐδῶ εὑρέθη ἀγαλμάτιο ἀρχαίας τέχνης. Παίζοντας μικρὰ παιδιὰ — κατὰ τὴ διάδοση πάντοε — βρίκανε ἕνα μικρὸ ἄγαλμα μετάλλινο παριστάνον γυμνὸ πρόσωπο, τὸ ὁποῖον χάριν παιδιᾶς βάπτιζαν σ' ἕνα λάκκο μὲ νερό. Περαστικὸς κάτοικος τοῦ χωριοῦ τοὺς τὸ πῆρε καὶ τὸ ἐξαφάνισε. Τὸ γεγονὸς διεδόθη καὶ ἔφερε πρὸς στιγμὴν ἀναταραχή, ἀλλ' ἀπεσιωπήθη γρήγορα καὶ ἐλησμονήθη.

Ἐὰν εἴμεθα βέβαιοι γιὰ τὴν ἀλήθεια τοῦ εὑρήματος καὶ τῆς ἀξίας καὶ τοῦ χρόνου κατασκευῆς αὐτοῦ, θὰ εἴχαμε μιὰ ἀπτὴ ἀπόδειξι γιὰ τὸν ἰσχυρισμό μας. Ἀλλὰ καὶ μιὰ ἐπιστημονικὴ ἐξέτασις τῶν πηλίνων συντριμμάτων, θὰ ξεκαθάριζε τὴν ὑπόθεσι αὐτὴ ὄχι μό-

νον γιὰ τὰ Κουμπουριανὰ ἀλλὰ καὶ γιὰ κάθε χωριὸ τῆς Ἀργιθέας.

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον τυγχάνει ἀπολύτως βεβαιωμένο, εἶναι ὅτι τὸ χωριὸ αὐτὸ κατοικεῖτο πολὺ πυκνὰ κατὰ τὴν προεπαναστατικὴ ἐποχή. Τὰ ἐκτεταμένα ἐρείπια τῶν οἰκημάτων καὶ οἱ διατηρούμενες ἀκόμη ἐκκλησίες, μᾶς τὸ ἀποδεικνύουν ἀπολύτως. Κατεστράφη καὶ αὐτό, ἐρημωθὲν τελείως, κατὰ τὸ 1823, ὅπως ὅλα τὰ χωριὰ τῶν Ἀγράφων.

Εἴμεθα ἀπολύτως βέβαιοι ὅτι ἡ οἰκογένεια Π ο ζι ο ῦ μὲ τοὺς πολυαρίθμους σήμερα ἀπογόνους της, ἦτο ἐκ τῶν παλαιῶν κατοίκων καὶ διασωθεῖσα στὸ Τροβάτου, ἐπέστρεψε ἐνταῦθα μετὰ τὴν ἐπανακατοίκησι. Μέλη δὲ αὐτῆς καθὼς καὶ ἄλλοι κάτοικοι τοῦ ἀρχαίου χωριοῦ, παρέμειναν μονίμως στὰ Θεσσαλικὰ κέντρα καὶ φέρουν ὑπερήφανα ὡς σήμερα τὴν καταγωγή τους ἐκ Κουμπουριανῶν.

Αὐτὰ εἶχα νὰ σημειώσω ἐδῶ. Ἑτοιμαζόμεθα γιὰ τὸ ἄλλο χωριό, τὸ Σ π υ ρ έ λ ο ν.

ΣΠΥΡΕΛΟΝ

Σὲ μιάμιση ὥρα πορείας, σὲ δρόμο ἴσιο καὶ στερεὸ στὴν πετρώδη πλαγιά, φθάνομε στὴ ράχη τῆς Ἁγιὰ - Παρασκευῆς καὶ ἔχομε μπροστά μας τὸ χωριό, μ' ὅλη σχεδὸν τὴν καλλιεργήσιμη περιφέρειά του.

Ἐδῶ ὁ ὀρεινὸς ὄγκος τοῦ βουνοῦ Καράβας μοιάζει μὲ κομμένη σφῆνα πορτοκαλλιοῦ, μὲ τὴν πρὸς τὸ μέρος μας πλευρὰ ὁμαλή, ἐν ἀντιθέσει μὲ τὴν ἀπέναντι βραχώδη καὶ ἀπόκρημνο.

Στὸ βάθος καὶ στὴ γωνία τῶν δυὸ αὐτῶν πλευρῶν, ρέει χείμαρρος ὁρμητικός, ποὺ σὲ περίοδο βροχῶν κατεβάζει λιθάρια καὶ χώματα, ποὺ τὰ ρίχνει στὸ μεγάλο ποτάμι. Πρὸ πολλῶν ἐτῶν κατέσρεψε καὶ τὴν πέτρινη γέφυρα τῆς κεντρικῆς ὁδικῆς ἀρτηρίας, στὴ θέσι «Ν α σ ι ώ κ α», ποὺ τόσο ταλαιπωρεῖ σήμερα, ἡ ἔλλειψίς της, τοὺς κατοίκους τῶν κάτω χωριῶν.

Στὴν ὁμαλὴ λοιπὸν αὐτὴ πλευρὰ τῆς «σ φ ή ν α ς» εἶναι τὸ χωριό, ἀποτελούμενο ἀπὸ 35 περίπου οἰκογένειες ποὺ ὅλες κατοικοῦν, ἔστω καὶ κάπως ἀραιά, μέσα στὴ συγκεντρωμένη καλλιεργήσιμο ἔκτασί του.

Ἔχει ἐκτεταμένα καὶ πλούσια θερινὰ λειβάδια καὶ κτηνοτροφία προβάτων ἀρκετὰ ἀνεπτυγμένη. Αὐτή, μὲ τὴν ἀπόδοσι ἀπ' τὰ

παραγωγικά του κτήματα, κάνει τὴ ζωὴ τῶν κατοίκων ἀρκετὰ καλή. Καὶ ἐδῶ ὑπῆρχε χωριὸ στὰ παληὰ χρόνια. Ἔχομε μαρτυρία τὰ ἐρείπια καὶ τὶς ἀρχαῖες ἐκκλησίες, μερικὲς τῶν ὁποίων διατηροῦνται ὡς σήμερα, ἔστω καὶ ἐπισκευασμένες.

Ἡ ἐπικοινωνία του μὲ τὰ Θεσσαλικὰ κέντρα, κατὰ μὲν τὴ χειμερινὴ περίοδο γίνεται διὰ τοῦ κεντρικοῦ δρόμου ποὺ περνᾶ περὶ τὴ μισὴ ὥρα πορεία κάτωθέν του, τὸ δὲ καλοκαίρι διὰ τῆς ἄνωθέν του ὀροσειρᾶς Καράβας καὶ σμίγει στὴν Ὀξυά. Ἡ διαδρομὴ αὐτή, ἐκτὸς τῆς συντομίας της κατὰ τὸ ἥμισυ, χαρίζει στὸν ὁδοιπόρο ἀνάμνησι ἀξέχαστο, ἀπ' τὴ θέα τῶν πανύψηλων κορυφογραμμῶν διὰ τῶν ὁποίων περνᾶ.

Τὸ ἑπόμενο χωριὸ ποὺ θὰ δεχθῆ τὴν ἐπίσκεψίν μας, εἶναι τὸ Μεζίλον, ἐπὶ τῆς ἴδιας πλευρᾶς μὲ τὸ Σπυρέλο, ἀπ' τὸ ὁποῖον ἀπέχει περὶ τὴν μίαν ὥραν σὲ εὐθεῖα καὶ σύντομο γραμμή. Ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ δρόμος αὐτὸς μέσα στὰ τρομερὰ βράχια εἶναι πολὺ ἐπικίνδυνος καὶ μόνον πεπειραμένοι ὀρειβάτες εἶναι δυνατὸν νὰ τὸν διαβοῦν, δὲν τὸν συνιστῶ σὲ καένα. Τὸν πέρασα κάποτε καὶ εἶχα κάμει πολλὰ «τάματα» στὴ Σπηλιά, νὰ φθάσω σῶος στὸ Μεζίλον.

Γι' αὐτὸ καὶ θὰ τὸ ἐπισκεφθοῦμε διὰ τοῦ κεντρικοῦ δρόμου, Κοπλέσι - Ματζούρα - Τυρόλογο ,ἔστω καὶ ἂν μᾶς πάρη περισσότερο ἀπὸ τρεῖς ὧρες. Κατεβαίνομε στὸ ποτάμι, περνοῦμε τὴν ἀρχαία στερεὰ πέτρινη γέφυρα τοῦ Κοπλεσιοῦ (βλέπε φωτογαφία τῆς γέφυρας) καὶ ἀνηφορίζοντας φθάνομε στὸ Σ τ α υ ρ ό.

ΜΕΖΙΛΟΝ

Ἀπ' ἐκεῖ βλέπομε τὸ χωριὸ ἀριστερά μας καὶ ἀπέναντι. Ὅταν φθάσωμε στὴ Βρύση Ματζούρα, τὸ ἔχομε ἀκριβῶς ἀπέναντί μας καὶ ἡ θέσι αὐτὴ εἶναι ἡ πλέον ἐνδεδειγμένη νὰ τὸ παρατηρήσωμε λεπτομερῶς, ἰδίως ἀπὸ γεωλογικῆς ἀπόψεως.

Εἶναι τὸ πιὸ συγκεντρωμένο χωριὸ τῆς Ἀργιθέας, διότι ὅλη ἡ καλλιεργήσιμός του περιφέρεια, εἶναι μαζεμένη αὐτοῦ ποὺ εἶναι τὸ χωριό, καὶ κλείεται γύρω ἀπὸ βράχια ἀπάτητα. Πρὸς τὰ ἐπάνω του εἶναι τὸ πανύψηλο βουνὸ τῆς Καράβας, ἐνῶ κάτωθέν του τὸ ποτάμι. Τὸ μέρος του πλαγιερὸ καὶ καλλιεργημένο μὲ χωράφια, τῶν ὁποίων τὸ χῶμα κρατιέται μὲ ξηρότοιχους ὑψηλούς.

Ἐκεῖνο ποὺ ἔδωσε καὶ δίνει ζωὴ στὸ χωριὸ αὐτὸ εἶναι ἡ «Γ κ ο ύ ρ α», μεγάλη πηγὴ ὕδατος στὴ χαράδρα καὶ στὴν κορυ-

φὴ τοῦ χωριοῦ, ποὺ τὰ νερά της κινοῦν μύλους καὶ μαντάνια καὶ ποτίζουν ἄφθονα τὰ χωράφια καὶ τοὺς κήπους του. Ὅλη ἡ περιφέρεια ἔγινε ἐκ προϊστορικῆς καθιζήσεως τοῦ ἐδάφους ἀπὸ τὸ ἐπάνω βουνὸ Καράβα, ποὺ ἐδῶ ἀναπτύσσει καὶ τὸ μεγαλύτερο ὕψος της.

Αὐτὰ παρατηροῦμε ἀπ' ἐδῶ. Τ' ἄλλα θὰ τὰ ἰδοῦμε ὅταν πᾶμε μέσα στὸ χωριό. Ξεκινοῦμε τὸ δρόμο μας καὶ ἀφοῦ περάσωμε τὸ Πετριλιώικο γεφύρι καὶ προτοῦ βγοῦμε στὸν Τυρολόγο, ἀφίνομε τὸν κεντρικὸ δρόμο καὶ μέσα σὲ βράχια κατηφορίζομε καὶ φθάνομε στὸ γεφύρι τὸ Μεζιλιώτικο, τὸ ὁποῖον καὶ περνοῦμε. (Βλέπε φωτογραφίαν «Τ υ ρ ο λ ό γ ο ς»). Ἐὰν κοπῇ τὸ γεφύρι αὐτό, ἀποκλείεται ἐντελῶς ὅλο τὸ χωριό, διότι δὲν ὑπάρχει ἄλλο πέρασμα γιὰ ὑποζύγια. Τραβοῦμε γιὰ τὸ χωριὸ καὶ σὲ μισὴ ὥρα εἴμαστε μέσα. Τὸ χωριὸ καταπράσινο ἀπ' τὰ σπαρτά, τὰ κήπια καὶ καρποφόρα δένδρα. Ἔχει περὶ τὶς 50 οἰκογένειες. Ὅλοι οἱ κάτοικοι γεωργοκτηνοτρόφοι μὲ ἀρκετὴ περιφέρεια θερινῶν βοσκοτόπων, ζοῦν ζωὴ ὑποφερτὴ καὶ ἀρκετὰ πολιτισμένη. Ἔχει καὶ ἀρκετοὺς ἐμπορευομένους στὰ ἀστικὰ κέντρα καὶ μερικοὺς στὴν Ἀμερική.

Καὶ ἐδῶ ὑπῆρχε στὰ παληά, χωριό· καὶ μάλιστα, ἀπ' τὰ ἐρείπια ποὺ μᾶς ἄφησε, ἦτο ἀρκετὰ μεγάλο. Ἡ κεντρικὴ ἐκκλησία τοῦ χωριοῦ εἶναι ἀρχαία, καὶ ἔχει ἀρκετὲς ἐπισκευὲς νὰ τὴν κρατήσουν ὄρθια.

Εἶχε καὶ μεγάλο μοναστῆρι τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου καὶ σώζεται ἀκέραιος ὁ ναός, μὲ θαυμάσια ζωγραφική, χάρις στὴν προσπάθεια τῶν κατοίκων, ποὺ τὸν πρόσεξαν καὶ τὸν προσέχουν μὲ ἐνδιαφέρον. Τὰ κελλιὰ κατέρρευσαν ἀπὸ πολλὰ χρόνια.

Πρέπει ν' ἀφήσωμε καὶ τὸ καλὸ αὐτὸ χωριό, γιὰ νὰ πᾶμε στὸ ἑπόμενο, στὸ Βλάσι.

Πρὶν φύγωμε ἂς γράψωμε καὶ λίγα γιὰ τὴν πρόσφατο ἱστορία του. Κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς ἀναρχίας τῶν ἐτῶν 1942 - 1945 καὶ τὸ χωριὸ αὐτὸ ἐχρημάτισε στρατόπεδο συγκεντρώσεως καὶ μαρτυρίων, γιὰ τοὺς ἀντιφρονοῦντας μὲ τὴν κομμουνιστικὴ ἰδέα. Ἑκατοντάδες θυμάτων βασανίσθηκαν φρικτὰ ἐδῶ, καὶ ἀρκετοὶ ἀπ' αὐτοὺς θανατώθηκαν κατὰ τὴν μεταφορὰ ἀλλοῦ σὲ προκαθωρισμένα μέρη. Καὶ ὅλα αὐτὰ γίνονταν μπροστὰ στὰ μάτια Ἀγγλικῆς ἀποστολῆς, ἡ ὁποία ὠργάνωσε, ἐπλήρωνε καὶ συντηροῦσε τοὺς ἀντάρτας αὐτούς...

Φεύγομε γιὰ τὸ Βλάσι. Καὶ αὐτὸ βρίσκεται ἐπὶ τῆς ἴδιας πλευρᾶς, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει ἄλλος δρόμος, παρὰ διὰ τοῦ Τυρολόγου, πρὸς τὸν ὁποῖο καὶ ἐπιστρέφομε.

ΒΛΑΣΙΟΝ

Μόλις βγοῦμε στὸ διασελάκι τοῦ Τυρολόγου, βλέπομε τ' ἀκρινὰ σπίτια τοῦ χωριοῦ, μπροστά μας μακρυὰ καὶ ἀπ' τὴν ἀπέναντί μας πλευρά. Τραβοῦμε στὸν κεντρικὸ δρόμο καὶ μόλις φθάσωμε στὰ Δίστρατα, ἀκριβῶς ἀπέναντι τοῦ χωριοῦ, ἀφίνομε τὸν κεντρικὸ δρόμο, κατεβαίνομε στὸ ποτάμι, τὸ περνοῦμε ἐπὶ τῆς ξύλινης γεφύρας του καὶ ἀρχίζομε ἀπότομο ἀνέβασμα. Σὲ 15' λεπτὰ τῆς ὥρας φθάνομε στὰ πρῶτα σπίτια τοῦ χωριοῦ, ποὺ εἶναι κτισμένο σ' ἕνα πλάτωμα. Τὸ χωριὸ αὐτὸ μὲ τὶς 80 περίπου οἰκογένειες, εἶναι πολὺ ὄμορφο, συγκεντρωμένο, μὲ σπίτια καλοφτιαγμένα καὶ εὐπαρουσίαστα, μὲ καλλιεργήσιμο περιφέρεια ὁμαλὴ καὶ τὸ πιὸ σπουδαῖο, μὲ θερινὰ λειβάδια ἐκτεταμένα καὶ πλούσια, καὶ προβατοτροφία ἀκμάζουσα. Ὅλα τὰ παραπάνω κάνουν τὴ ζωὴ τῶν κατοίκων ἀρκετὰ εὐχάριστο.

Ἔχει καὶ ἀρκετοὺς διανοουμένους ὡς καὶ μετανάστες στὴν Ἀμερική. Στὰ παλιὰ χρόνια ὑπῆρχε καὶ χωριὸ μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα, ἀλλ' αὐτὸ ἦταν κτισμένο πρὸς τὰ δυτικὰ τοῦ σημερινοῦ χωριοῦ στὴν πλαγιά, πρὸς τὴ χαράδρα, μὲ τὰ ἐρείπια τῶν οἰκημάτων του διακρινόμενα καλὰ μέχρι σήμερα. Πιὸ ἐπάνω τοῦ χωριοῦ, σὲ μιὰ ὄμορφη κοιλάδα μέσα στὰ ἔλατα, σώζεται μέχρι σήμερα καὶ τὸ ἀρχαῖο μοναστῆρι τοῦ Βλασιοῦ, μὲ τὴν ὡραία του ἐκκλησία ζωγραφισμένη λαμπρὰ σ' ὅλο τὸ ἐσωτερικό της καὶ μ' ἀρκετὰ κελλιὰ ὄρθια ἀκόμη, ἔρημο ὅμως μοναχῶν.

Δὲν ἔχομε νὰ παρατηρήσωμε τίποτα ἄλλο στ' ὄμορφο καὶ προηγμένο αὐτὸ χωριὸ καὶ τὸ ἀφίνομε νὰ πᾶμε γιὰ τὸ Πετρίλον.

ΠΕΤΡΙΛΟΝ

Ἀπ' τὸ Βλάσι, πολλοὶ δρόμοι πηγαίνουν γιὰ τὸ Πετρίλον, ἀπ' τὸ ὁποῖο δὲν ἀπέχομε περισσότερο μιᾶς ὥρας πορείας.

Θὰ προτιμήσωμε νὰ μακρύνωμε στὸ διπλάσιο τὴ διαδρομή, καὶ νὰ τὸ ἐπισκεφθοῦμε, ἀφοῦ πρῶτα περάσωμε ἀπὸ τὶς Γ ο ῦ ρ ν ε ς καὶ ἀπ' ἐκεῖ κατ' εὐθεῖα γιὰ τὸν Ἅη - Λιά, ἀπ' ὅπου θὰ τὸ ἀντικρύσωμε ὅλο μπροστά μας. Μᾶς ἔχουν πνίξει τὴν ψυχὴ οἱ χαράδρες ὡς τώρα καὶ μόνον ἀπ' ἐκεῖ θὰ αἰσθανθοῦμε ἀνακούφιση μεγάλη, μὲ τὴν ἁπλωσιὰ καὶ ὀμορφιὰ τῆς περιφερείας, ποὺ θὰ μᾶς ἀνοίξῃ τὴν καρδιά.

Ὅλο τὸ μέρος ποὺ ἁπλώνεται ἀπ' τὸ Βλάσι ὡς τὶς κορυφο-

γραμμὲς τῶν ὑψηλῶν ὀρέων Καράβας καὶ Γκαβέλους, εἶναι ἐκτεταμένο, ὁμαλό, καὶ ἔγινε ἀπὸ γεωλογικὸ βύθισμα ἀπ' τὰ γύρω βουνὰ τὰ ὁποῖα καὶ τὸ πλαισιώνουν. Κέντρον τοῦ μεγάλου αὐτοῦ

Αὐτοκίνητο διερχόμενο τὰ βραχώδη Στουρναΐα, γιὰ νὰ φθάσῃ στὴν Ὀξυιά.

βυθίσματος εἶναι οἱ Γοῦρνες, ἡ Λειβάδια - Πετρίλου.

Σὲ μισὴ ὥρα φθάνομε στὴν ὡραία αὐτὴ τοποθεσία. Ἐδῶ θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι πόλις μεγάλη, διότι ἔχει ὅλα τὰ προσόντα καὶ

τὶς εὐκολίες, ἐὰν τὸ ὑψόμετρο δὲν ἦταν τόσο μεγάλο, ποὺ τὸ χειμῶνα εἶναι ἀδύνατο νὰ ξεμυτίση κανεὶς ἀπ' τὰ χιόνια καὶ τὰ ψυχρὰ ρεύματα τοῦ ἀέρος ποὺ κατεβαίνουν ὁρμητικὰ ἀπ' τὰ γύρω πανύψηλα βουνά. Στὴ μέση ἔχει μεγάλη πηγὴ νεροῦ «Γκούρα» ποὺ βγάζει τόσο νερό, ὥστε νὰ ἐπαρκῆ αὐτὸ γιὰ τὶς ποτιστικὲς ἀνάγκες τῶν κτημάτων τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος Πετρίλου, μεταφερόμενο ἐκεῖ μὲ μεγάλο αὔλακα μήκους τριῶν χιλιομέτρων περίπου, ἀλλὰ καὶ νὰ μένη ἀρκετὸ ἀχρησιμοποίητο, νὰ σχηματίζη ποταμάκι κάτωθεν τῆς πηγῆς.

Αὐτὸ εἶναι καὶ οἱ πηγὲς τοῦ Πετριλιώτικου ποταμοῦ. Οἱ Γοῦρνες εἶναι τὸ πρῶτο σκαλοπάτι τῆς Ἀργιθέας, τόσον ἀπὸ Μουζάκι - Ὀξυᾶς, ὅσον καὶ ἐκ Νεβροπόλεως - Γκαβέλους. Μέχρις ἐδῶ ἔφθασε αὐτοκινητόδρομος ἐκ Μουζακίου, ἀπ' τὸν ὁποῖο ἐξυπηρετοῦνται τώρα καλὰ τὰ δυὸ χωριά, Βλάσι καὶ Πετρίλον, ἔστω καὶ κατὰ τὴ θερινὴ περίοδο ποὺ εἶναι σὲ χρῆσι. Ἐδῶ καὶ πρὸ 15ετίας, σ' ὅλη τὴν ὁμαλὴ αὐτὴ περιφέρεια ἦταν λειβάδια χορτοκοπῆς μεγάλης ἀποδόσεως. Ἀλλ' ἀπὸ τότε, ἄρχισε ἡ καταστροφὴ αὐτῶν καὶ μετατροπή τους σὲ καλλιεργήσιμα κτήματα.

Καὶ τὰ μὲν πρῶτα χρόνια, ἀπέδωσαν ἀρκετὸν καρπό. Σιγὰ - σιγὰ ὅμως οἱ βροχὲς παρέσυραν τὸ χῶμα καὶ ἡ ἀπόδοσις ἔπεσε πολύ, τὸ δὲ μέρος ἐκτὸς τῆς καταστροφῆς ἐκ τῆς διαβρώσεως, ἔχασε καὶ τὴν προτέρα του ὁμορφιὰ καὶ γραφικότητα.

Αὐτὰ εἴχαμε νὰ παρατηρήσωμε στὴν ὡραία αὐτὴ τοποθεσία. Φεύγομε γιὰ τὸ Πετρίλον καὶ σὲ μιὰ ὥρα ὄμορφης διαδρομῆς σὲ δρόμο ἴσιο καὶ καλό, φθάνομε στὸ διάσελο τοῦ Ἅη - Λιά.

Ἀπ' τὴ θέσι αὐτὴ ἔχομε μπροστά μας ὁλόκληρη τὴν κοιλάδα Πετρίλου, διαρρεομένη ἀπ' τὸν ὁμώνυμο ποταμό, μὲ τὸ χωριὸ ἁπλωμένο σκόρπια καὶ στὶς δυὸ πλευρές του.

Εἶναι τὸ μεγαλύτερο καὶ τὸ καλλίτερο χωριὸ τῆς Ἀργιθέας. Ἔχει περὶ τὶς 300 οἰκογένειες συγκεντρωμένες σὲ πέντε, συμπαγεῖς μὲν καθ' ἑαυτάς, αὐτοτελεῖς δὲ καὶ ἀνεξάρτητες, καὶ σ' ἀρκετὴ ἀπόστασι ἡ μιὰ τῆς ἄλλης, συνοικίες.

Οἱ συνοικίες αὐτὲς ὅλες μὲ τὶς ἐκκλησίες των καὶ τὰ σχολεῖα των οἱ περισσότερες, εἶναι οἱ ἑξῆς: Καμπουραίϊκα, Μάγειρας καὶ Κρανιά, ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς καὶ Βασιλάδες καὶ Ρώση, ἐπὶ τῆς δυτικῆς.

Ὅλες αὐτὲς ἀποτελοῦν τὸ χωριὸ καὶ τὴν κοινότητα Πετρίλου, καλοῦνται δὲ καὶ Π ε τ ρ ί λ ι α καὶ μιὰ ποὺ ἀποτελεῖται

ἀπὸ τόσες συνοικίες, χωριὰ σχεδόν, νομίζω ὅτι ταιριάζει πιὸ καλὰ ἡ ὀνομασία στὸν πληθυντικό.

Τὸ χωριὸ αὐτό, καταπράσινο καὶ κατάφυτο ἀπὸ καρποφόρα δένδρα, λόγῳ τῶν ἀφθόνων νερῶν, ποὺ τοῦ χάρισε ἡ φύσις, στεφανωμένο ὁλόγυρα μὲ πανύψηλα γυμνὰ βουνά, θαυμάσια θερινὰ βοσκοτόπια, μὲ τὴ μεγαλύτερη προβατοτροφία τῆς περιοχῆς καὶ τ' ἀποδοτικά του κτήματα, κάνει τὴ ζωὴ τῶν κατοίκων ἀρκετὰ εὐχάριστη.

Ἐπὶ πλέον, ἔχει πολλοὺς ἐπιστήμονας, δημοσίους καὶ ἰδιωτικοὺς ὑπαλλήλους, στρατιωτικούς, μετανάστας καὶ ἀρκετοὺς ἐμπο-

Ὁ συγγραφεύς, μὲ τὸν διδάσκαλον Ἀθανάσιον Κουκουσούλαν

ρευομένους ἐπιτυχῶς, στ' ἀστικὰ κέντρα.

Τὸ καλοκαῖρι εἶναι «χαρὰ Θεοῦ» καὶ πολλοὶ εἶναι οἱ παραθερίζοντες σ' αὐτό. Μὲ τὴν καλὴ τύχη ποὺ εἶχε νὰ συνδεθῆ δι' αὐτοκινητοδρόμου, ἀσφαλῶς ἡ ζωὴ τῶν κατοίκων θ' ἀλλάξη πρὸς τὸ καλλίτερο καὶ πολὺ σύντομα θὰ γίνῃ ἕνα ἀπ' τὰ καλλίτερα πα-

ραθεριστικὰ κέντρα τῆς Ἑλλάδος.

Πολλὲς φορὲς τὸ ἔχω ἐπισκεφθεῖ καὶ ἀρκετὲς φορὲς μὲ τὸν ἀγαπητό μου Θανάση Κουκουσούλα, δημοδιδάσκαλο τοῦ χωριοῦ, προσπαθήσωμε νὰ διεισδύσωμε στὴν παληά του ἱστορία, ποὺ τόσο σκοτεινὴ παρουσιάζεται καὶ ἐδῶ, ὅπως σ' ὅλη τὴν Ἀργιθέα .

Τὰ ἐρείπιά του τὰ συμπαγῆ, ποὺ γεμίζουν τὴν περιφέρεια, οἱ ἐκκλησίες του, ποὺ πολλὲς σώθηκαν μέχρι τῶν ἡμερῶν μας, οἱ πέτρινες βρύσες του καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ ἰδεώδης τοποθεσία του, μᾶς πείθει ἀδίστακτα ὅτι, στὴ θέσι του ὑπῆρχε καὶ κατὰ τὴν προεπαναστατικὴ ἐποχὴ χωριὸ πολυάνθρωπο, ἴσως τὸ μεγαλύτερο τῆς Ἀργιθέας.

Εἶναι τὸ πλησιέστερο χωριὸ τῆς Ἀργιθέας πρὸς τὸ χωριὸ Ἄγραφα, τὴν ἕδρα τοῦ ξακουστοῦ ὁμωνύμου ἀρματωλικιοῦ. Ἐπικοινωνεῖ μ' αὐτὸ πολὺ εὔκολα ὅλες τὶς ἐποχὲς τοῦ χρόνου, διὰ τοῦ ὄμορφου διασέλου «Τ ρ ί α Σ ύ ν ο ρ α». Ἀσφαλῶς θὰ εὐεργετήθηκε ἀρκετά, στὴ μόρφωσι τῶν κατοίκων του, ἀπὸ τὴν περιώνυμη Σχολὴ ἢ Μουσεῖον τῶν Ἀγράφων, ποὺ ἦταν στὸ μοναστῆρι τῶν Βραγγιανῶν.

Καὶ στὰ παληὰ χρόνια ἔφερε τὸ ἴδιο, τὸ σημερινό, ὄνομα. Γι' αὐτὸ δὲν ἔχομε ἀμφιβολία, διότι μᾶς τὸ λέγει τὸ κάτωθι δημοτικὸ τραγούδι τὸ ἀναφερόμενο σὲ μιὰ ἀδελφοκτόνο σύρραξι μεταξὺ ὁμογενῶν Καπεταναίων.

Νά'μουν μιὰ πετροπέρδικα
Στὰ πλάγια τοῦ Πετρίλου
Ν' ἀκούρμαινα τὸν πόλεμο
Καὶ τὰ πολλὰ ντουφέκια, κ.λ.π.

Μετὰ τὴν ἐκ τῆς ὁλοσχεροῦς καταστροφῆς του (1823), ἐπανακατοίκησι, ἀρκετοὶ τῶν παλαῶν κατοίκων του ἐπέστρεψαν σ' αὐτὸ καὶ συνέχισαν τὴ ζωὴ τῶν προγόνων των.

Συνέβη αὐτό, διότι τὸ χωριὸ ἦταν πλησίον πρὸς τὴ Θεσσαλία, στὴν ὁποία εἶχαν καταφύγει νὰ σώσουν τὴ ζωή των.

Καὶ ἐδῶ τὰ ὡραῖα δάση τῆς ἐλάτης, ποὺ σκέπαζαν ἄλλοτε ὁλόκληρο τὴν περιφέρεια κατεστράφησαν ἀπὸ ὑλοτομίες, ἀλλὰ καὶ τὶς συντριπτικὲς ἀνάγκες τοῦ μεγάλου πληθυσμοῦ, ἡ δὲ κατάρρευσις τοῦ ἐδάφους ἄρχισε ἀπὸ χρόνια, μὲ ὀλέθρια ἀποτελέσματα.

Ἀπὸ τὴ νεωτέρα ἱστορία του ἔχομε νὰ σημειώσωμε μόνον, ὅτι

κατὰ τὸ τελευταῖον ἔτος τῆς κατοχῆς τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τῶν Γερμανῶν, ἐχρημάτισε ἕδρα τῆς «Κυβερνήσεως τοῦ βουνοῦ», χωρὶς νὰ σημειωθοῦν ἐδῶ ἔκτροπα μεγάλα, διότι οἱ ἰθύνοντες αὐτῆς, ἀπέφευγον τὰ τοιαῦτα μπροστά των, γιὰ λόγους σκοπιμότητος καὶ προπαγάνδας.

Αὐτὰ τὰ πολὺ λίγα εἴχαμε νὰ παρατηρήσωμε στὸ θαυμάσιο αὐτὸ χωριό, τὸ ὁποῖον ἀφίνομε νὰ ἐπισκεφθοῦμε τὸ ἑπόμενο, τὸ «Φ ο υ ν τ ω τ ό», περὶ τὴ μιάμιση ὥρα μακρυά μας.

ΦΟΥΝΤΩΤΟ (ΦΟΥΝΤΟΥΝΙ — ΚΟΠΛΕΣΙ)

Καὶ πρὸς τὸ χωριὸ αὐτὸ πολλοὶ δρόμοι ὁδηγοῦν ἀπ' ἐδῶ. Θὰ ἔπρεπε νὰ τὸ ἐπισκεφθοῦμε ἀπὸ κάτω, διὰ τοῦ κεντρικοῦ δρόμου, ἀπ' τὸ Παληοχῶρι (τὸ ἀρχαῖο Κοπλέσι) ἀλλ' ἐπειδὴ θὰ γυρίσωμε σ' αὐτὸ γιὰ νὰ ριχθοῦμε πρὸς τὸ Λεοντίτον, ἀλλὰ καὶ νὰ μὴ χάσωμε μιὰ ὡραία καὶ ἀλησμόνητη διαδρομή, θὰ πᾶμε ἀπὸ ἐπάνω ἀπ' τὸ βουνό, μιὰ καὶ τὸ ταξίδι τὸ κάνωμε μὲ τὰ πόδια.

Ἀπ' τὴν καλὴ συνοικία Ρώση, ἀρχίζομε ἀνάβασι ἀρκετὰ κουραστικὴ μέσα σὲ καλλιεργήσιμη ἔκτασι πτωχῆς ἀποδόσεως. Ὅταν τελειώσῃ αὐτή, παίρνομε πλαγιαστὴ κατεύθυνσι μέσα σὲ δάση ἐλάτων, στὴν κορυφὴ τῆς πλαγιᾶς Ρώγγια καὶ φθάνομε σ' ἕνα διασελάκι, Ἅη - Λιᾶς καλούμενο, μὲ τὰ ἐρείπια τοῦ ἐξωκκλησίου στὸν ἀπ' τὰ δεξιά μας κωνοειδῆ λόφο, ποὺ ἀπ' τὴν ἄλλη πλευρά του κατέρχεται ἀπότομα. Ἡ θέα ἀπ' τὴ θέσι αὐτή, εἶναι ἀδύνατο νὰ περιγραφῇ. Ἀπ' τὸ διασελάκι αὐτὸ ἔχομε μπροστά μας ὅλο τὸ λεκανοπέδιο τῶν κοινοτήτων Φουντωτοῦ καὶ Λεοντίτου, μὲ τὰ μεγάλα γεωλογικὰ βυθίσματα, Λειβάδια - Κοπλεσίου καὶ Σουλιωταΐϊκα - Λεοντίτου, ὡς καὶ τὰ πανύψηλα γυμνὰ καὶ βραχώδη βουνὰ ποὺ πλαισιώνουν ὁλόγυρα τὴν περιφέρεια.

Μπροστὰ καὶ κάτω ἀπ' τὰ πόδια μας ἔχομε τὸ χωριὸ Φουντωτό, τὸ ὁποῖον δὲν βλέπομε λόγῳ τῆς ἀποτόμου κατηφοριᾶς στὴν ὁποία βρίσκεται. Φαίνονται λίγα τῶν χωραφιῶν του καὶ ἀπ' αὐτὰ μαντεύομε τὴν ὕπαρξί του, κάπου ἐκεῖ κοντά.

Ἀρχίζομε τὴν κατάβασι καὶ σὲ λίγο βλέπομε καὶ κανένα σπιτάκι μέσα στὰ πλαγιαστὰ χωράφια.

Ἂν θελήσωμε νὰ βροῦμε χωριὸ συγκεντρωμένο, θὰ ματαιοπονήσωμε, διότι δὲν ὑπάρχει τέτοιο.

Ὅλες οἱ 25 περίπου οἰκογένειες τοῦ χωριοῦ, τὸ κατοικοῦν σπο-

ραδικὰ καὶ ὅπου τὰ κτήματα τῆς κάθε μιᾶς, μέσα στὴν καλλιεργήσιμη πλαγιά.

Τὸ χωριὸ αὐτὸ εἶναι νέο καὶ ἐντελῶς μετεπαναστατικό.

Στὴν ἀρχὴ τῆς ἐπανακατοικήσεως, ὅλοι οἱ κάτοικοι — 6 - 7 οἰκογένειες τότε — κατοικοῦσαν στὸ Παληοχῶρι μὲ τὰ συμπαγῆ ἐρείπια τοῦ ἀρχαίου χωριοῦ Κοπλέσι, στὰ σπίτια ποὺ εἶχαν κτίσει γύρω τῆς ἐκκλησίας Ἁγίου Γεωργίου, τὴν ὁποία εἶχαν καὶ ὡς ἐνοριακὸ ναό. Σὺν τῷ χρόνῳ ἐπεξέτειναν τὴν καλλιέργεια κτημάτων καὶ πρὸς τὰ ἐδῶ, ὅπου σήμερα τὸ χωριό, κτίσανες σπίτια καὶ μονιμοποιήσαντες τὴν παραμονήν τους.

Τὸ μέρος αὐτὸ ἐλέγετο «Φουντούνι» ἀλλ' ἐξακολουθοῦσαν νὰ κρατοῦν τ' ὄνομα τοῦ χωριοῦ Κοπλέσι καὶ ὡς κάτοικοι αὐτοῦ ἐννοοῦντο. Μὲ τὴν ἀλλαγὴ τῶν ξενοφώνων ὀνομάτων, ἄλλαξε καὶ τ' ὄνομα τοῦ Κοπλεσίου καὶ ἐδόθη σ' αὐτὸ ἡ ὀνομασία Φουντωτόν, ποὺ πλησιάζει κάπως ἀκουστικῶς μὲ τὸ Φουντούνι, στὸ ὁποῖον καὶ κατοικοῦσαν πλέον μονίμως.

Ἐστεροῦντο ὅμως ἐνοριακοῦ ναοῦ καὶ ὡς τέτοιον χρησιμοποιοῦσαν τὸν Ἅγιο Γεώργιο τοῦ Παληοχωρίου, περὶ τὴ μιάμιση ὥρα μακρυά. Καὶ ὅταν πλέον ὁ συνοικισμὸς αὐτὸς ἀπέκτησε κρατικὸ σχολεῖο, οἱ κάτοικοι ἔκτισαν ἐδῶ ἐκκλησία γιὰ τὶς θρησκευτικές των ἀνάγκες.

Ἀλλ' ἐκκλησία καὶ σχολεῖο κτίσθηκαν στὸ πιὸ ἀκατάλληλο σημεῖο τῆς περιφερείας καὶ τ' ἀποτελέσματα τῆς ἀπρονοησίας αὐτῆς δὲν ἄργησαν νὰ φανοῦν μὲ τὴν κατάρρευσι τῆς ἐκκλησίας ἕνεκα καθιζήσεως τοῦ ἐδάφους.

Κατ' ἐμὲ — καὶ ἀσφαλῶς πολλοὶ θὰ συμφωνήσουν μαζί μου — ἡ μετοικεσία αὐτὴ ἐκ τοῦ Παληοχωρίου, ἦταν ὄχι μόνον ἄστοχος καὶ ἀμελέτητος, ἀλλὰ καὶ χωρὶς καμμιὰ προοπτικὴ γιὰ τὸ μέλλον. Μὲ κανένα τρόπο δὲν ἔπρεπε νὰ μονιμοποιήσουν τὴν παραμονή τους στὸ Φουντούνι. Μποροῦσαν νὰ ἔχουν ὅλοι τὰ σπίτια τους στὸ Παληοχῶρι ὅπου τὸ μέρος εἶναι θαυμάσιο καὶ τὸ κλῖμα ἤπιο κατὰ τὸ χειμῶνα καὶ ὁ καθένας τους νὰ ἔχῃ ἕνα σπιτοκάλυβο στὸ Φουντούνι, στὸ ὁποῖον νὰ βγαίνουν γιὰ τὴν καλλιέργεια τῶν κτημάτων καὶ τὸ ξεκαλοκαιριὸ τῶν κοπαδιῶν τους. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο καὶ χωριὸ εὐπαρουσίαστο θὰ εἶχαν, καὶ τὸν τόπο δὲν θὰ χαλοῦσαν, ἀλλὰ καὶ ἡ κοινωνική τους ζωὴ θὰ ἦταν πολὺ ἀνώτερη ἀπ' τὴ σημερινή.

Τώρα ἴσως νὰ βλέπουν καὶ αὐτοὶ τὴν ἀστοχία αὐτὴ καὶ ἰδίως μὲ τὸν αὐτοκινητόδρομο ποὺ ὅταν γίνῃ θὰ περνᾷ μέσα ἀπ' τὸ Πα-

ληοχῶρι, ἀλλ' εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ διορθωθῆ τὸ κακό.

Ἡ περιφέρεια τῆς κοινότητος εἶναι ἐκτεταμένη, μὲ θερινὰ βοσκοτόπια ἀπ' τὰ καλλίτερα τῶν Ἀγράφων καὶ τὰ περίφημα «Λειβάδια», τοποθεσία ἐπίπεδο καὶ ἀπαράμιλλο σὲ καλλονή.

Διατηρεῖ ἀρκετὰ σημαντικὴ κτηνοτροφία καὶ αὐτή, μαζὶ μὲ τὴν καλὴ ἀπόδοσι τῶν κτημάτων, ἀλλὰ πιὸ πολύ, μὲ τὸν λίγο πληθυσμὸ ποὺ ἔχει, κάνει τὴ ζωή του ἀρκετὰ καλή.

Ἐκτὸς τοῦ Παληοχωρίου, δὲν ἔχομε ἀλλοῦ σημεῖα ὅτι τὸ μέρος κατοικήθηκε καὶ πρὸς τὸ Φουντούνι, στὰ παλιὰ χρόνια. Μόνον στὰ Λειβάδια ὑπάρχουν τὰ ἐρείπια τοῦ ἐξωκκλησιοῦ Ἅγιος Κωνσταντῖνος, ἀπόδειξις ὅτι καὶ οἱ παληοὶ κάτοικοι τοῦ Κοπλεσίου θὰ ἔβγαζαν ἐδῶ τὰ ποίμνιά τους γιὰ παραθερισμὸ καὶ εἶχαν κτίσει καὶ τὸ ἐξωκκλῆσι αὐτό, στὸ ὁποῖο καὶ θὰ πανηγύριζαν τὴ μνήμη τοῦ Ἁγίου, ἐγκαινιάζοντες τὴν ἔναρξι τῆς θερινῆς περιόδου καὶ τοῦ ξεκαλοκαιριοῦ των.

Ὑπάρχουν βέβαια καὶ ἐδῶ — ὅπως καὶ σὲ κάθε βουνὸ τῆς Ἀργιθέας — φανερὰ σημεῖα ἐκχερσώσεως καὶ καλλιεργείας τοῦ ἐδάφους, ἀλλ' αὐτὸ ἔγινε πολὺ παλαιά, πιθανῶς τὸν 17ον αἰῶνα, ὅπως λεπτομερῶς διαλαμβάνω στὸ κεφάλαιο τοῦ παρόντος, ποὺ ἀναφέρεται γιὰ τὴ Στεφανιάδα.

Ἀνατολικὰ ἀπ' τὰ «Λειβάδια» σὲ μιὰ βαθειὰ χαράδρα βγαίνει Γκούρα νεροῦ, σὲ τόση ποσότητα, ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ ἐπαρκέση γιὰ πόλι ἡμίσεος ἑκατομμυρίου κατοίκων.

Ἀρκετὸ ἀπ' αὐτὸ καὶ ὅσο χρειάζεται, μεταφέρεται μὲ πλατὺ καὶ βαθὺ αὐλάκι μέσα ἀπ βραχώδη μέρη, καὶ ποτίζει ἄφθονα τὰ κτήματα στὸ Παληοχῶρι, σὲ ἀπόστασι 4 περίπου χιλιομέτρων, ἀφοῦ στὸ μεταξὺ ποτίση καὶ ὅλα τὰ κτήματα τοῦ Φουντουνιοῦ.

Ἀρκετὲς παρατηρήσεις κάναμε καὶ ἐδῶ. Φεύγομε τώρα γιὰ τὸ Λεοντίτον, τὸ τελευταῖο χωριὸ τῆς διαδρομῆς μας. Ἀλλὰ πρέπει νὰ γυρίσωμε πρὸς τὸ Παληοχῶρι καὶ ἀπ' ἐκεῖ νὰ τὸ ἐπισκεφθοῦμε.

Μιὰ ὅμως καὶ θὰ περάσωμε ἀπ' ἐκεῖ, δὲν θεωρῶ ἄσκοπο νὰ κάμωμε μιὰ μικρὴ ἐπισκόπησι.

ΚΟΠΛΕΣΙ (ΠΑΛΗΟΧΩΡΙ)

Ὅλη ἡ διαδρομή μας ἀπ τὸ Φουντούνι γιὰ τὸ Παληοχῶρι γίνεται μέσα σὲ ἀπότομη βραχώδη πλαγιά, πολὺ ἐπικίνδυνη στὸ πέρασμα.

Ἀπ' τὴ ραχούλα «Φράμα» (Φράγμα) βλέπομε κάτωθέν μας, πρὸς τὸ ποτάμι, τὸ διασελάκι τῆς Ἁγιὰ - Τριάδος μὲ τὰ ἐρείπια ἀρχαίου ἐξωκκλησίου, ἐνῶ γύρω της τὸ μέρος τρομερὰ βραχῶδες

Γέφυρα Κοπλεσίου

καὶ ἀπότομο. Μέσα σὲ ἀπάτητες σπηλιὲς βρέθηκαν ἴχνη καὶ σημεῖα ποὺ μᾶς πείθουν ὅτι χρησιμοποιήθηκαν αὐτὲς ἀπὸ ἀσκητὲς ἐρημίτες. Σὲ μιὰ ἀπ' αὐτὲς βρέθηκε καὶ χάλκινο μελανοδοχεῖο.

Μόλις περάσωμε τὴν ἐπικίνδυνη ζώνη φθάνομε στὴ ραχούλα «Ἀλωνσιέρι», ποὺ ἡ ὀνομασία της ἔχει σχέσι μὲ τὸ ἀλώνισμα, διότι πράγματι ἐδῶ ὑπάρχουν καὶ σημεῖα πέτρινου ἀλωνιοῦ. Ἀπ' αὐτοῦ καὶ κάτω τὸ μέρος ὁμαλὸ καὶ ἀκίνδυνο γιὰ τὸν πεζοπόρο. Ἀπέναντί μας καὶ ἐπὶ τῆς ἴδιας πλευρᾶς, σ' ἕνα μεγάλο γεωλογικὸ βαθούλωμα ἦταν τὸ ἀρχαῖο καὶ μεγάλο μοναστῆρι τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπους, σωρὸς ἄμορφος ἐρειπίων σήμερα. Στὰ μικρά μου χρόνια πρόφθασα ὄρθιο τὸν μεγαλοπρεπῆ ναό του, θαῦμα καλλιτεχνίας καὶ ζωγραφικῆς. Μεγάλο δυστύχημα νὰ χαθῇ ὁ πλοῦτος αὐτός!

Σήμερα καὶ αὐτὰ τὰ γύρω δάση του, ποὺ ἴσκιωναν τὸ μέρος καὶ ἐνίσχυαν τὴν ἱερότητα τῆς περιοχῆς, δὲν ὑπάρχουν!

Ἀπ' αὐτοῦ καὶ πλαγίως, σὲ πλαγιὰ πουρναροσκέπαστη, φθάνομε στὸ Παληοχῶρι καὶ σταματοῦμε στὴ ραχούλα, ὅπου ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Γωργίου. Γύρω της ὑπάρχουν 4 - 5 σπίτια, τὰ σπίτια τῶν πρώτων οἰκιστῶν τοῦ χωριοῦ, καὶ αὐτὰ ἔρημα σήμερα καὶ μόνον κατὰ τὸ χειμῶνα χρησιμοποιοῦνται, ὡς ξεχειμαδιὰ τῶν γιδιῶν.

Ὅλη ἡ καλλιεργήσιμη περιφέρειά του, καταλαμβάνει τὴν ἔκτασι τοῦ ἀρχαίου χωριοῦ Κοπλέσι. Τὰ ἐκτεταμένα καὶ συμπαγῆ ἐρείπιά του μᾶς φανερώνουν τὸ μέγεθός του, ὡς ἕνα τῶν μεγάλων χωριῶν τῆς περιοχῆς. Τὰ κτήματά του παραγωγικὰ καὶ τὰ φρουτόδενδρα ἄφθονα. Διατηροῦνται πολλὲς ἀρχαίες πέτρινες βρύσες, ἀλλὰ δυστυχῶς ἀρκετὲς ἐστείρευσαν καὶ ὡς αἰτία πρέπει νὰ θεωρήσωμε τὴν καταστροφὴ τῶν ὑπερκειμένων τοῦ χωριοῦ δασῶν.

Κάτω στὸ ποτάμι ὑπάρχει ἀρχαία καὶ στερεὰ πέτρινη γέφυρα, στὴν ὁποία διέρχεται ὁ κεντρικὸς δρόμος γιὰ τὰ κάτω χωρια.

Ἀπὸ τοῦ τόξου τῆς γεφύρας αὐτῆς ρίχθηκε ὑπὸ τῶν ἀναρχικῶν στὸ κενὸ καὶ κατακομματιάσθηκε κατὰ τὸ 1943, ἕνας γέρων ἱερεύς, 80 περίπου ἐτῶν, Παπαζώης καλούμενος καὶ ἀπὸ κάποιο χωριὸ τῆς Ἠπείρου καταγόμενος. Τὸ ἔγκλημά του ἦταν, ὅτι εἶχε παιδιά, ἀξιωματικούς, ὑπηρετοῦντα τὸν ἐθνικὸ στρατὸ τῆς Πατρίδας.

ΛΕΟΝΤΙΤΟΝ

Ἀπ' τὴ ραχούλα τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ξεκινοῦμε γὰ τὸ Λεοντίτον, τὸ ὁποῖον ἔχομε ἀπέναντί μας. Κατεβαίνονας σὲ βραχώδη πλαγιά, φθάνουμε στὸ ποτάμι καὶ ἀπ' αὐτὸ ἀρχίζομε τὸ ἀνέβασμα, μέσα σὲ καλλεργημένη ἔκτασι καὶ σὲ μιὰ ὥρα περίπου εἴμαστε στὸ

χωριό, ξεκουραζόμενοι στὴ σκιὰ τοῦ γίγαντος καὶ μεγαλοπρεποῦς Πλατάνου.

Τὸ μέρος ἀρκετὰ ἐπίπεδο, ἔγινε ἔτσι, ἀπὸ μεγάλη καθίζησι τοῦ ἐδάφους ἀπ' τὸ ἐπάνω βουνὸ Τσουρνάτου. Τὰ σπίτια τοῦ χωριοῦ ἀραιὰ κτισμένα, μέσα στὰ καταπράσινα χωράφια καὶ περιβόλια, τὰ γεμᾶτα ἀπὸ καρποφόρα δένδρα, δὲν δίνουν στὸν ἐπισκέπτη τὴν ἄμεσο ἐντύπωσι χωριοῦ μεγάλου. Πρέπει νὰ περάσῃ κανεὶς ἀπ' τὴ μιὰ ἄκρη του, τὴν Ἁγιὰ Παρασκευή, ὡς τὴν ἄλλη, τὸν Ἅγιο Ἀθανάσιο, νὰ βεβαιωθῇ ὅτι ὑπάρχει χωριὸ καὶ μάλιστα πολὺ καλό, μὲ σπίτια καλοφτιαγμένα. Στὴ μέση τοῦ χωριοῦ εἶναι ἡ βρύση μὲ ἄφθονο καὶ δροσερὸ νερὸ καὶ λίγο πιὸ κάτω ὁ μεγάλος καὶ ἱστορικὸς πλάτανος, ποὺ χρωστᾶ τὴ ζωτικότητα καὶ τὸ μέγεθός του στὸ ἄφθονο νερὸ τῆς πηγῆς, ποὺ τὸν ποτίζει διαρκῶς.

Εἶναι ἱστορικὸ δένδρο, ὁ γίγαντας αὐτὸς τοῦ φυτικοῦ βασιλείου, διότι κατὰ τὴν παράδοσιν ἐκάθητο στὴ σκιά του ὁ ἥρως Καραϊσκάκης, ὅταν στὰ χρόνια τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, εἶχε μεταφέρει ἐδῶ τὴν ἕδραν τοῦ Στρατηγείου του, ὡς Ἀ ρ μ α τ ω λ ὸ ς τῶν Ἀγράφων. Τὸ μέγεθος καὶ ἡ θαλερότης τοῦ δένδρου αὐτοῦ σπανίως ἀπαντᾶται ἀλλοῦ. Εἶναι σωστὸ καμάρι τοῦ χωριοῦ.

Τὸ χωριὸ ἀποτελεῖται ἀπὸ 70 περίπου οἰκογένειες ποὺ κατοικοῦν ὅλες στὴν καλλιεργημένη ἔκτασί του. Τὰ κτήματα ἀποδοτικὰ σὲ δημητριακοὺς καρποὺς καὶ ἰδίως ἀραβοσίτου καὶ ὀσπρίων, μαζὶ δὲ μὲ τὴν οἰκόσιτη κτηνοτροφία, παρέχουν στοὺς κατοίκους τὰ μέσα γιὰ μιὰ ὁπωσδήποτε καλὴ ζωή. Ἡ ζωὴ τοῦ χωριοῦ αὐτοῦ ὀφείλεται στὸ ἄφθονο νερὸ ποὺ ἔχει γιὰ τὸ πότισμα τῶν κτημάτων του καὶ τὸ ὁποῖον νερό, ἔρχεται στὸ χωριὸ μὲ μεγάλο αὐλάκι, μέσα ἀπ βράχια καὶ κακοτοπιὲς καὶ ἐξ ἀποστάσεως τριῶν περίπου χιλιομέτρων, ἀπ' τὴ θέσι Σαμάρια.

Πιὸ ἐπάνω τοῦ χωριοῦ καὶ γύρω στὴν κοινοτικὴ ἐκκλησία, ὑπάρχει μιὰ στενὴ λωρίδα δάσους ἐλάτων, ἀπομεινάρι τοῦ ἄλλοτε μεγάλου δάσους ποὺ σκέπαζε ὅλη τὴν πλαγιά, ὡς τὴν κορυφὴ τοῦ βουνοῦ. Χαλάσθηκε ἀπὸ ὑλοτομία στὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος καὶ ἦταν τὸ τελευταῖο θῦμα τῶν δασῶν τῆς Ἀργιθέας. Ἀπὸ χρόνια τώρα, τ' ἀποτελέσματα τῆς καταστροφῆς του, ἄρχισαν νὰ γίνωνται αἰσθητὰ στοὺς κατοίκους, ἀλλ' εἶναι πολὺ ἀργά, νὰ διορθωθῇ ὅ,τι ἔγινε.

Καὶ ἐδῶ ὑπῆρχε χωριὸ στὰ παλιὰ χρόνια καὶ ἂν κρίνωμε ἀπ'

τὰ ἐρείπια καὶ πιὸ πολὺ ἀπ' τὴν τοποθεσία του, θὰ φθάσωμε στὸ συμπέρασμα νὰ τὸ φαντασθοῦμε πολὺ μεγάλο.

Τὸ Λεοντίτον ἔχει πολλοὺς δημοσίους καὶ ἰδιωτικοὺς ὑπαλλήλους, ἐμπορευομένους στὰ ἐμπορικὰ κέντρα τῆς Ἑλλάδς καὶ ἀρκετοὺς μετανάστας στὴν Ἀμερική.

Μὲ τὴν ἐπίσκεψι τοῦ χωριοῦ αὐτοῦ, κλείνομε τὸν κύκλο τῆς περιηγήσεώς μας γιὰ τὰ χωρὰ τῆς Πετρίλου Ποταμιᾶς, ἀλλὰ κσὶ ὁλόκληρης τῆς Ἀργιθέας.

Δώσαμε μιὰ πολὺ φτωχὴ περιγραφὴ τῆς ὅλης περιφερείας, διότι δὲν μᾶς ἔπαιρνε ὁ χῶρος τοῦ βιβλίου, γιὰ ἐκτενέστερη.

Μεταχειρισθήκαμε δέ, καὶ γλῶσσα δημοτική, ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ γίνῃ κτῆμα κοινὸ γιὰ ὅλους τοὺς ἀναγνῶστας καὶ ἀφ' ἑτέρου νὰ διευκολυνθοῦμε στὴ διατύπωσι τῶν τόσων τοπωνυμιῶν, μιὰ καὶ ὅλες ἐκφέρονται στὴ δημοτική.

Τελειώνων, κάμνω μιὰ σύστασι σ' ἐκείνους ποὺ θὰ θελήσουν νὰ ταξιδεύσουν ἐδῶ, νὰ προτιμήσουν τὴν ἐποχή, ἀπὸ Ἰουνίου μέχρι τέλους Αὐγούστου, ποὺ εἶναι ἡ καλλιτέρα. Καὶ ἂν αὐτοὶ εἶναι καὶ ὀρειβάτες, τοὺς συμβουλεύω νὰ τὴ διαδράμουν διὰ τῶν κορυφῶν τῶν ὀρέων, ἂν θέλουν νὰ τοὺς μείνῃ ἀξέχαστη σ' ὅλη των τὴ ζωή, ἡ διαδρομὴ αὐτή.

Φεύγομε γιὰ τὴν ἀφετηρία μας, τὴ Στεφανιάδα.

Μέσα ἀπὸ βραχώδη πλαγιά, ἀλλὰ μὲ δρόμο καλόν, τὸν ὁποῖον ἔφτιασαν οἱ κάτοικοι Λεοντίτου, μὲ τὴν ἐνέργεια τοῦ δραστηρίου δασκάλου των Δημητρίου Μπολγούρα, φθάνομε στὸ μοναστῆρι τῆς Σπηλιᾶς, μισὴ ὥρα διαδρομή, καὶ ἀπ' ἐκεῖ, σὲ μιάμιση ὥρα, διὰ Μακρυβουνίου - Ρωμιᾶς, στὴ Στεφανιάδα.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ κλείομεν καὶ τὸ ὅλον βιβλίον μας. Θέλομεν νὰ πιστεύωμεν ὅτι μὲ τὰς ἀσθενεῖς μας δυνάμεις, μὲ τὴν βοήθειαν μόνον τῶν ἀναμνήσεών μας, τῶν διηγήσεων τῶν γηραιοτέρων κατοίκων, τῆς Στεφανιάδος καὶ τῶν ἐλαχίστων γραπτῶν πηγῶν, τὰς ὁποίας μᾶς ἦτο δυνατὸν νὰ εὕρωμεν καὶ χρησιμοποιήσωμεν ἐδῶ εἰς τὴν ξένην, κατωρθώσαμεν νὰ ἐξιστορήσωμεν τὰ κατὰ τὴν ἰδιαιτέραν ἡμῶν πατρίδα Στεφανιάδα, τὴν γύρω αὐτῆς περιοχὴν τῆς Ἀργιθέας καὶ τὴν μείζονα περιφέρειαν τῶν θρυλικῶν Ἀγγράφων.

Ὡς καὶ εἰσαγωγικῶς ἀνεφέραμεν εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ παρόντος βιβλίου καὶ ἀλλαχοῦ ἐπανελάβαμεν, τὸ πόνημά μας αὐτὸ οὐδεμίαν ἔχει ἀπαίτησιν ἀναγνωρίσεώς του ὡς συστηματικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς μελέτης, μετὰ πλήρους ἀρτιότητος. Ἁπλῶς, πρόθεσις καὶ σκοπὸς τῆς συγγραφῆς του ὑπῆρξεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἡ ἐπιθυμία μας, ὅπως διαφυλάξωμεν καὶ παραδώσωμεν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους, τοὺς καταγομένους ἐκ τῶν ἐξετασθεισῶν περιοχῶν, ἢ ἐνδιαφερομένους ὁπωσδήποτε δι' αὐτάς, ἓν ἱστορικὸν ὑλικόν, τὸ ὁποῖον μέχρι τοῦδε ἦτο, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, ἐντελῶς ἀνερεύνητον, καὶ τὸ ὁποῖον διέτρεχε τὸν κίνδυνον νὰ ἀπωλεσθῇ ἐν τῇ ροῇ τοῦ χρόνου.

Ἀλλὰ καὶ πάλιν, μακρὰν ἀπέχομεν τῆς ἀρτιότητος καὶ τελειότητος. Ἀναγνωρίζομεν ὅτι, παρ' ὅλην τὴν ὑφ' ἡμῶν καταβληθεῖσαν προσπάθειαν, πολλὰ κενά, σκοτεινὰ σημεῖα καὶ ἀμφιβολίας παρουσιάζει ἡ ἱστορία τῶν περιφερειῶν μας. Ἀλλὰ ἡ ἀρχὴ ἐγένετο. Ἂς προσπαθήσουν ἄλλοι, δοκιμώτεροι ἡμῶν, καὶ διαθέτοντες περισσότερα μέσα ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης, νὰ χύσουν ἄπλετον τὸ φῶς τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας.

Ἴσως ἡ πλήρης γνῶσις τῆς ἱστορίας τοῦ τόπου μας καὶ ἡ μελέτη τῶν ἐξ αὐτῆς συμπερασμάτων, νὰ βοηθήσωσι καὶ συντελέσωσιν εἰς τὴν πνευματικὴν καὶ κοινωνικὴν πρόοδον τοῦ τε τόπου καὶ τῶν κατοίκων του. Τὸ κατ' ἐμέ, θὰ θεωρήσω τὸν ἑαυτόν μου ἀπο-

λύτως ἱκανοποιημένον καὶ εὐτυχῆ, ἂν τὸ μικρὸν καὶ ἀτελὲς τοῦτο πόνημά μου συνεισφέρῃ, ἔστω καὶ εἰς τὸ κατ' ἐλάχιστον, εἰς τὴν παρὰ πάντων ποθουμένην πρόοδον καὶ προαγωγὴν τοῦ τόπου τῆς γεννήσεώς μου.

Ὀφείλω νὰ ὁμολογήσω πολλὰς χάριτας εἰς ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι παντοιοτρόπως, ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, μοὶ παρέσχον τὴν βοήθειαν καὶ τὴν συμπαράστασίν των εἰς τὴν συγγραφὴν τοῦ βιβλίου τούτου καὶ εἰς τὴν παρουσίασίν του εἰς τὸ ἀναγνωστικὸν κοινόν. Μετ' εὐγνωμοσύνης ἐνθυμοῦμαι καὶ εὐχαριστῶ τὸν ἀλησμόνητον ἐκεῖνον Μπάρμπα-Γιωργάκην, ὁ ὁποῖος μοῦ ἔδωκε τὴν ἰδέαν τῆς συγγραφῆς, ἀλλὰ καὶ αἱ ἀνεξάντλητοι γνώσεις του, ἀναμνήσεις του καὶ διηγήσεις του, ἀπετέλεσαν τὴν κυρίαν σχεδὸν πηγὴν τοῦ ὑλικοῦ τοῦ βιβλίου τούτου. Εὐχαριστῶ καὶ πάντας τοὺς συντρέξαντας πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπόν, ζῶντας ἢ τεθνεῶτας πλέον, συγγενεῖς, φίλους καὶ γνωστοὺς πληροφοριοδότας μου. Χωρὶς τὴν βοήθειαν αὐτῶν, τὸ ἀνὰ χεῖρας βιβλίον, ἢ οὐδόλως θὰ ἔβλεπε τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος, ἢ τοὐλάχιστον, θὰ παρουσιάζετο ἔτι ἐλλειπέστερον καὶ ἀτελέστερον.

Ἀλλὰ πρώτιστα πάντων εὐχαριστῶ τῷ ἀγαθῷ Θεῷ, ὁ ὁποῖος μὲ ἠξίωσε νὰ φέρω εἰς αἴσιον πέρας τὸ ὅλον τοῦτο ἔργον.

Ἐν τῷ μεταξὺ καθ' ἣν στιγμὴν κλείω τὸ παρὸν βιβλίον στρέφομαι πρὸς Αὐτὸν καὶ λέγω.

Δόξα τῷ Θεῷ πάντων ἕνεκα.
Τέλος

MUSKEGON, MICHIGAN U.S.A.
Ἱερεὺς Γεώργιος Δ. Στάθης
1957

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΔΕΥΤΕΡΑΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ

ΠΡΟΣΘΗΚΑΙ ΚΑΙ ΣΥΜΠΛΗΡΩΣΕΙΣ ΕΠΙ ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ

ΑΡΓΙΘΕΑ — ΧΩΡΙΟΝ (ΚΝΙΣΟΒΟΝ)

ΑΡΧΑΙΑ ΕΡΕΙΠΙΑ

Κατὰ τὸ ἔτος 1961 ἐπεσκέφθην τὰ ὡς ἄνω ἐρείπια καὶ προέβην εἰς ἐμπεριστατωμένην ἐξέτασιν αὐτῶν. Τὰ ἐκ τῆς προσωπικῆς αὐτῆς ἐξετάσεως συμπεράσματα συνοψίζονται ὡς ἀκολούθως:

Ἀποκλείεται ἀπολύτως ἡ ὕπαρξις ἐκεῖ ἀρχαίας πόλεως, ἀφ' ἑνὸς μὲν λόγῳ τοῦ περιωρισμένου τοῦ χώρου, ἀφ' ἑτέρου δὲ λόγῳ τῆς ἀκαταλληλότητος τοῦ ἐδάφους.

Τὰ μέχρι τοῦδε θεωρούμενα ὡς ἀρχαῖα Ἑλληνιστικὰ τείχη, οὐδὲν ἄλλο εἶναι, ἢ ἁπλοῦς τοῖχος κτισθεὶς πρὸς ἰσοπέδωσιν τοῦ ὑπεράνου ἐδάφους, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὑπῆρχεν ὠκοδωμημένον κτίριον, πιθανῶς σταθμὸς ἀσφαλείας διόδου. Οἱ λίθοι τῆς τοιχοποιίας φαίνεται ὅτι ἐξήχθησαν ἐκεῖ που πλησίον λατομείου (νταμάρι) καὶ εἶναι ὅλοι ὄχι πάντοτε τοῦ αὐτοῦ μεγέθους, ἀλλ' ἀναλόγως τῶν στρωμάτων (φλέβες) τοῦ λατομείου, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐλήφθησαν. Ἐπίσης εἶναι φανερὸν ὅτι διὰ τὴν τοποθέτησιν τῶν λίθων τούτων δὲν ἐχρησιμοποιήθη σμίλη (κοπίδι), ἀλλὰ μόνον σφυρίον, διὰ τὰς τρεῖς δὲ μόνον πλευράς, τὰς δύο πλαγίας καὶ τὴν ἐμπροσθίαν, προφανῶς διότι ἡ ἐπιπεδότης τῶν ἄνω καὶ κάτω καθίστα τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν τελείαν. Ἡ τοιχοποιία εἶναι γραμμική, ἀναλόγως τῶν εἰς ὕψος διαστάσεων τῶν λίθων, κατ' ἀκολουθίαν δὲ αἱ εἰς ὕψος γραμμαὶ παρατηροῦνται ἄνισοι, τοῦ ὕψους κυμαινομένου ἀπὸ ἑπτὰ ἕως δώδεκα ἑκατοστὰ τοῦ μέτρου. Ἀλλὰ καὶ τὸ μῆκος ὅλων τῶν λίθων διαφέρει πολὺ μεταξύ των.

Τὰ τείχη τῶν Ἑλληνιστικῶν χρόνων, γενικῶς, γνωρίζονται ἐκ τοῦ ἰσομεγέθους τῶν λίθων, τοῦ τετραγωνισμοῦ αὐτῶν (ἐκτὸς ἐὰν πρόκειται περὶ πολυγωνικῶν τειχῶν), τοῦ ὄγκου καὶ τῆς τελείας

σμιλεύσεως ἐκ τῶν πέντε πλευρῶν (ἐκτὸς τῆς ὀπισθίας), ὥστε νὰ προσδίδουν τελείαν ἐφαρμογήν(¹).

ΣΤΕΦΑΝΙΑΣ, ΑΡΓΙΘΕΑΣ

Ἀπρόβλεπτον, ἀπροσδόκητον γεγονός, τελείαν μεταλλαγὴν ἐπέφερεν εἰς τὴν γενέτειράν μου ἡ διαρρεύσασα δεκαετία, εἰς βαθμὸν τοιοῦτον, ὥστε ἂν ἀκόμη σήμερον ὑφίστανται ἴχνη ζωῆς εἰς τὴν Στεφανιάδα, περὶ τῆς ὁποίας τόσον ἐκτενῶς ἀναφέρομαι εἰς τὴν πρώτην ἔκδοσιν τοῦ ἀνὰ χεῖρας βιβλίου μου, καὶ ἡ ὁποία περικλείει τόσας γλυκείας ἀναμνήσεις τῶν παιδικῶν καὶ νεανικῶν μου χρόνων, ἐντὸς ὀλίγου ἀκόμη χρόνου, πολὺ φοβοῦμαι ὅτι τὸ ὄνομα αὐτῆς δὲν θὰ εὑρίσκεται οὔτε εἰς τὸν χάρτην, δυστυχῶς.

Κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1963 ἐσημειώθησαν βροχοπτώσεις, διαρκέσασαι κατὰ συνέχειαν ἐπὶ μῆνα ὁλόκληρον, καὶ πρωτοφανὴς κακοκαιρία. Συνέπεια τῶν βροχοπτώσεων αὐτῶν ὑπῆρξεν ἡ τρομερὰ κατολίσθησις τοῦ ἐδάφους ἀπὸ τὸ βουνὸν «Κόκκινο Στεφάνι», συμπαρασύρασα καὶ ἐξαφανίσασα τοὺς συνοικισμοὺς Ἰσιώματα, Μπαρδακάτικα καὶ Παληοχώραφα.

Ὁ ὄγκος τοῦ κατολισθήσαντος ἐδάφους ἀπέφραξε τὸν ποταμὸν Στεφανιάδος, ὀλίγον ἄνωθεν τῆς συμβολῆς του μὲ τὸ Μεγάλο Ποτάμι, τὰ δὲ ἀποκλεισθέντα ὕδατα ἐσχημάτισαν μόνιμον λίμνην, καλύψασαν ὁλόκληρον τὴν συνοικίαν Παληοχώραφα, μὲ ὅλας τὰς κατοικίας καὶ τὰ παραγωγικά της κτήματα. Ἡ ἔκτασις τῆς λίμνης αὐτῆς ἔχει σήμερον μῆκος ἑνὸς περίπου χιλιομέτρου, βάθος περὶ τὰ 500 καὶ πλάτος περὶ τὰ 300 μέτρα.

Οἱ κάτοικοι τῆς πληγείσης περιφερείας, εἴκοσι περίπου οἰκογένειαι, ἐσώθησαν εὐτυχῶς ὅλαι, χάρις εἰς τὴν ἔγκαιρον καὶ ἡρωϊκὴν ἐπέμβασιν τοῦ Ἀστυνομικοῦ Σταθμάρχου Βραγγιανῶν, Χρήστου Μουτσώκου καὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἀνδρῶν, ἀπώλεσαν ὅμως τὰ ὑπάρχοντά των, οἰκίας, ἔπιπλα, οἰκιακὰ σκεύη καὶ πολλὰ κατοικίδια ζῶα.

(¹) Τόσον εἶμαι πεπεισμένος περὶ τοῦ συμπεράσματός μου τούτου, ὥστε, ἂν ὑπάρχῃ τις ὁ διαφωνῶν, ἂς καλέσῃ ἐπιτοπίως τὸν Ἐπιθεωρητὴν ἀρχαιοτήτων Θεσσαλίας — τῶν ἐξόδων του καταβληθησομένων ὑπ' ἐμοῦ — πρὸς ἐξέτασιν ὑπὸ τοῦ ἰδίου, ὡς ἐμπειρογνώμονος. Εἶμαι βέβαιος ὅτι θὰ συμφωνήσῃ μὲ τὰς ἀπόψεις μου, καὶ οὕτω θὰ λυθῇ ἅπαξ διὰ παντὸς τὸ ζήτημα αὐτό, τὸ ὁποῖον τόσην σύγχυσιν ἐπέφερεν εἰς τὴν ὀνομασίαν «Ἀργιθέα».

Τὸ Κράτος ἔσπευσε νὰ περιθάλψῃ καὶ ἀνακουφίσῃ κατὰ τὸ δυνατὸν τοὺς πληγέντας. Ἐγένοντο ἀπὸ ἀεροπλάνων ρίψεις τροφίμων, ρουχισμοῦ καὶ κλινοσκεπασμάτων. Ἀπεστάλησαν δὲ καὶ γεωλόγοι διὰ τὴν ἐξέτασιν τοῦ ἐδάφους, οἱ ὁποῖοι καὶ ἐγνωμάτευσαν ὅτι ὁλόκληρος ἡ περιφέρεια τυγχάνει περαιτέρω ἐπισφαλής, καὶ αὐτὸ ἀκόμη τὸ χωρίον, ὡς ἐκ τούτου δέ, διέταξαν τὴν ἐκκένωσιν καὶ ἀπομάκρυνσιν τοῦ πληθυσμοῦ.

Μὲ τὴν δραστηρίαν ἐνέργειαν τοῦ τότε Προέδρου κοινότητος Στεφανιάδος, Νικολάου Ἀχ. Καραβίδα, μετεφέρθησαν εἰς τὴν Ἐλάτειαν — Λοκρίδος καὶ ἐγκατεστάθησαν ἐκεῖ μονίμως, μετὰ τῶν κατοίκων Κέδρων - (Χοριγγόβου) - Εὐρυτανίας καὶ Καλῆς Κώμης - Ἀργιθέας, διότι καὶ τὰ χωρία αὐτὰ ὑπέστησαν καταστροφήν, λόγῳ τῶν κατολισθήσεων. Πρὸ αὐτῶν, εἰς ὁλόκληρον τὴν περιφέρειαν Στεφανιάδος, κατώκουν περὶ τὰς 180 οἰκογενείας. Σήμερον δὲν παραμένουν ἐκεῖ περισσότεραι τῶν εἴκοσι, ἀλλὰ καὶ αὐταὶ συντόμως θέλουσι μετακινηθῇ καὶ οὕτω τελικῶς τὸ χωρίον θὰ καταστῇ ἔρημον πάσης ψυχῆς ζώσης...

Πλὴν ὅμως, κατ' ἐμὲ ἡ θεομηνία αὐτὴ δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ βλέπεται μόνον ἀπὸ τῆς τραγικῆς πλευρᾶς· θὰ ἠδυνάμην νὰ εἴπω ὅτι διὰ τοὺς συγχωριανούς μου μᾶλλον ἀποτελεῖ ἀπ' οὐρανοῦ δῶρον. Οἱ ἤδη ἐγκαταλείψαντες τὴν θιγεῖσαν περιφέρειαν μετεφέρθησαν καὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς μίαν δι' αὐτοὺς γῆν ἐπαγγελίας. Ἐστεγάσθησαν εἰς καινουργεῖς οἰκίας μὲ ὅλας τὰς σχετικῶς συγχρόνως εὐκολίας, ὡς εἶναι τὸ τρεχούμενον ὕδωρ καὶ ὁ ἠλεκτροφωτισμός των, καὶ εἰς πόλιν μὲ καλὴν ρυμοτομίαν, διαθέτουσαν καὶ πλῆρες Γυμνάσιον διὰ τὴν ἀρτίαν μόρφωσιν τῶν τέκνων των. Ἡ περιφέρεια τῆς νέας ἐγκαταστάσεώς των τυγχάνει λίαν παραγωγική, ἡ δὲ ζήτησις ἐργατικῶν χειρῶν εἶναι συνεχής. Διὰ τῆς ἀξιοποιημένης ἤδη ἐργασίας των, οἱ νεήλυδες δύνανται νὰ ἐξοικονομοῦν πλούσια τὰ χρειώδη τῆς συντηρήσεώς των, ζῶντες ζωὴν εὐχάριστον.

Ἐπὶ πλέον, ἅπαξ καὶ ἐγένετο ὁ ἀκούσιος ἐκπατρισμός, οἱ νέοι ζητοῦν νὰ τὸν ἐπεκτείνουν, καὶ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν συνεχῶς μεταναστεύουν εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ἄλλοι πρὸς Γερμανίαν, ἄλλοι πρὸς Αὐστραλίαν καὶ ἄλλοι πρὸς τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας καὶ Καναδᾶν. Σήμερον ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν ὑπερβαίνει τοὺς ἑκατὸν (100).

Ταῦτα διὰ τὴν Στεφανιάδα, χάριν τῆς ὁποίας ἐγράφη τὸ παρὸν βιβλίον τὸ ὁποῖον μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου θὰ ἔχῃ ἀξίαν ἱστορικοῦ ἀναγνώσματος .

Ἡ Μονὴ Σπηλιᾶς, ἕπως φαίνεται ἐκ Κουμπουριανῶν.

ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΣΠΗΛΙΑΣ

Ὡς πρὸς τὸ ἱερὸν τοῦτο προσκύνημα τῶν Ἀγράφων, ἔχω νὰ σημειώσω τὰ ἑξῆς:

Τὰ ἐπὶ τῆς πηγῆς «Μάνα» καὶ τοῦ ὕπερθεν αὐτῆς λόφου ὀχυρωματικὰ ἔργα ἐθεωροῦντο ὡς ἀναγόμενα εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Μονῆς κατὰ τὸ ἔτος 1854. Ἀλλὰ κατὰ τὸν Νικόλαον Κασομούλην (Στρατιωτικὰ Ἐνθυμήματα) ἐπὶ τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 ὁ Ἀρματωλὸς Ράγκος ὠχύρωσε τὴν Μονήν, τὴν ὁποίαν ἐφωδίασε πλήρως. Ἐπὶ τῇ θέᾳ ὅμως Τουρκικοῦ ἀποσπάσματος, ἐγκατέλειψε καὶ τὴν Μονὴν καὶ τὰ ἐν αὐτῇ ἐφόδια ἄθικτα!

Ἡ κατάστασις τῆς Μονῆς σήμερον κατέστη πολὺ χειροτέρα τῆς διὰ μακρῶν περιγραφείσης εἰς τὸ βιβλίον μου «Ἀπὸ τ' Ἄγραφα» κατὰ τὴν πρώτην του ἔκδοσιν.

Καὶ ἐπὶ μὲν τοῦ Μητροπολίτου Ἰεζεκιήλ, ἡ Μονὴ εἶχε, τοὐλάχιστον, μόνιμον λειτουργόν, μετὰ τὸν θάνατον ὅμως τοῦ Ἱερομονάχου Δαβίδ, καὶ ἔκτοτε, στερεῖται τακτικοῦ Ἐφημερίου. Ἤδη ἁπλῶς ἐξυπηρετεῖται ὑπὸ τῶν ἱερέων τῶν γειτονικῶν χωρίων Κουμπουριανῶν καὶ Λεοντίτου, ἐκ περιτροπῆς. Ἡ ἐξυπηρέτησις ὅμως αὕτη εἶναι φυσικῶς πλημμελής. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐν γένει κατάστασις τῆς ἱστορικῆς καὶ ἱερᾶς αὐτῆς Μονῆς, πρὸς τὴν ὁποίαν ἡ συρροὴ προσκυνητῶν κατ' ἔτος αὐξάνει, τυγχάνει ἀπαράδεκτος καὶ ἀνεπίτρεπτος. Μόνιμον Λειτουργὸν ἔχει μόνον κατὰ τὴν περίοδον τοῦ Δεκαπενταυγούστου, ὁπότε ἐπισκέπτεται αὐτὴν συνήθως καὶ ὁ οἰκεῖος Μητροπολίτης.

Μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν τὰ εἰς τὸν προϋπολογισμὸν τῆς Μητροπόλεως ἀναγραφόμενα ἐτήσια ἔσοδα τῆς Μονῆς, ἐκυμαίνοντο μεταξὺ τῶν 20 καὶ 30 χιλιάδων δραχμῶν. Ἀλλὰ κατὰ τὸν Αὔγουστον τοῦ 1967, τὸν Δεκαπενταύγουστον, ὅτε πανηγυρίζει ἡ Ἱερὰ Μονή, ἡ Κυβέρνησις τῆς 21ης Ἀπριλίου ἐτοποθέτησε φρουράν, μὲ ὑπεύθυνον ἀξιωματικὸν διὰ τὸν ἔλεγχον τῶν δωρεῶν καὶ τῶν ταμάτων τῶν προσκυνητῶν. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐνεργείας ταύτης ὑπῆρξε καταπληκτικόν. Μετὰ τὸ πέρας τῆς ἑορτῆς καὶ ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν προέδρων τῶν γειτονικῶν Κοινοτήτων, ἐγένετο ἡ καταμέτρησις τῶν χρημάτων καὶ τῶν προσφορῶν εἰς εἴδη. Τὸ ὅλον συγκεντρωθὲν ποσὸν ἀνῆλθεν εἰς τριακοσίας ὀγδοήκοντα χιλιάδας δραχμὰς (Δρχ. 380.000)! Κάθε σχόλιον νομίζω ὅτι περιττεύει....

ΒΡΑΓΓΙΑΝΑ, ΑΡΓΙΘΕΑΣ

Τὸ χωρίον αὐτὸ ἐσφαλμένως θεωρεῖται ὡς μετεπαναστατικόν, καὶ μάλιστα ὡς οἰκισθὲν ὑπὸ κατοίκων τοῦ χωρίου Μεγάλων Βραγγιανῶν, τέως Δήμου Ἀγράφων.

Καὶ λέγομεν ὅτι ἐσφαλμένως θεωρεῖται ὡς μετεπαναστατικόν, διότι εἰς τὸ Περιηγητικὸν τοῦ Ἄγγλου Λὴκ (LEAKE), κατὰ τὸ ἔτος 1809 ἀναφέρεται τὸ χωρίον διὰ τοῦ ὀνόματος Μικρὰ Βραγγιανά, κείμενον εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν τοῦ γνωστοῦ σήμερον χωρίου Βραγγιανά. Ἀλλ' ἐπίσης καὶ ὁ Νικόλ. Κασομούλης πλειστάκις ἀναφέρει τὸ χωρίον τοῦτο εἰς τὰ Στρατιωτικὰ Ἐνθυμήματά του τῶν ἐτῶν τῆς Ἐπαναστάσεως. Ὀνομάζει δὲ καὶ τὸν ἰσχυρὸν τοπάρχην τῶν Βραγγιανῶν Μῆτρον Οἰκονόμου, τοῦ ὁποίου πάμπολλοι ἀπόγονοι εὑρίσκονται εἰσέτι ἐν ζωῇ.

ΑΓΡΑΦΑ

Τὸ περὶ Ἀγράφων κεφάλαιον τοῦτο, θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ ἐκτενέστερα. Νεώτεραι καὶ λεπτομερεῖς ἱστορικαὶ πηγαὶ ἀνατρέπουν τὰ μέχρι τοῦδε πιστευόμενα περὶ τῆς περιφερείας τῶν Ἀγράφων, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, καὶ παρέχουν νέον φῶς εἰς τὴν ἱστορικὴν θεώρησιν αὐτῶν, καὶ εἰς τὰ πολεμικὰ γεγονότα, ἅτινα διεδραματίσθησαν ἐκεῖ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἐπαναστάσεως.

Καὶ ἃς ἐπικαλεσθῶμεν ἐν πρώτοις τὰς μαρτυρίας τοῦ περιηγητοῦ Λὴκ (LEAKE), ὁ ὁποῖος πράγματι μᾶς παρέχει σπουδαιοτάτας εἰδήσεις εἰς τὸ Περιηγητικόν του «Ταξείδια εἰς τὴν Βόρειον Ἑλλάδα», σχετικῶς ὡς πρὸς τὴν πρὸς ἐξέτασιν περιφέρειαν. Τὰς εἰδήσεις ταύτας παραθέτομεν κατὰ πιστὴν ἀντιγραφὴν ἐκ τῆς ἡμετέρας μεταφράσεως(¹).

»Νοέμβριος 25, 1809 ..... Ἄ γ ρ α φ α.

»Τὰ Ἄγραφα εἶναι ἕνα ἄλλο διαμέρισμα τῆς Χώρας, τὸ ὁποῖον ὑπῆρχε καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας.

Περιλαμβάνει τὰ ὄρη πρὸς τὰ ΝΔ. τῶν Τρικκάλων ποὺ καίτοι θεωρεῖται τμῆμα αὐτῶν, ἀπήλαυσε ἐξαιρετικῶν προνομίων, χρονολογουμένων, ἴσως, ἐκ μακρυνῆς ἐποχῆς τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, ὁπότε τὰ χωριά του δὲν «κατεγράφησαν» κεχωρισμένως στὰ

(¹) «Ἡ Θεσσαλία, 1805 - 1810» Μετάφρασις ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ ὑπὸ ἱερέως Γεωργίου Δ. Στάθη, 1969 (βλ. Πρόλογον 2ας ἐκδ. σελ. 1).

δημόσια βιβλία καὶ οἱ κάτοικοί των ὑπελογίζοντο ὡς ἕνα σ ῶ μ α, γιὰ τὴν καταβολὴν τῶν φόρων.

Κρίνοντες ἀπ' τὶς ὀνομασίες τῶν μερῶν καὶ ἀπ' τὴν ἀπουσία κάθε ἄλλης γλώσσης, ἐκτὸς τῆς Ἑλληνικῆς, παραδεχόμεθα ὅτι τὰ Ἄγραφα διεφύλαξαν τὸν ἑαυτόν τους, πρὸ τῆς Τουρκικῆς καταλήψεως, ἐκ προσμίξεως μετὰ Β ο υ λ γ ά ρ ω ν καὶ Β λ ά χ ω ν, (Ρουμανοβλάχων), περισσότερο τῶν ἄλλων μερῶν τῆς Ἑλλάδος.

Ἀκόμη πρὸ 15ετίας τὸ τμῆμα αὐτὸ ἐχαίρετο αὐτοκυβερνήσεως, ἡ ὁποία τοῦ παραχωρήθηκε, κατόπιν συνθηκολογήσεως, ἀπ' τὸ Μωάμεθ τὸν Β΄, ὅταν εἶχε καταλάβει αὐτὸς τὴν Ἀλβανίαν.

Τὸ αὐτοκρατορικὸ «Χ ρ υ σ ό β ο υ λ ο», τὸ ὁποῖον παρεχώρησε στοὺς Ἀγραφιῶτες, λέγεται ὅτι βρίσκεται στὸ Φανάρι τῆς Κων)πόλεως. Κάθε χρόνο ἐκλέγεται διὰ ψηφοφορίας ἕνας «ἄ ρ χ ω ν», προεστώς, καὶ 5 - 6 δημογέροντες, σχηματίζοντες συμβούλιο ποὺ ἔχει τὴ δύναμι νὰ ἐπιβάλῃ ἀκόμη καὶ κεφαλικὴ τιμωρία (ποινή).

Ἕνας Χριστιανὸς Καπετάνιος μὲ 200 ἄνδρες καὶ ἕνας Μωαμεθανὸς Ἀλβανὸς μὲ 300, κρατοῦν τὴν ἡσυχία τοῦ διαμερίσματος καὶ τὴν ἀσφάλεια τῶν δρόμων καὶ διαβάσεων, πάντοτε ὑπὸ τὰς διαταγὰς τῆς δημογεροντίας.

Κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια, διάφορα συμβάντα ἐπλήγωσαν πολὺ τὴ δημοκρατία καὶ εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐλάττωσι τοῦ πληθυσμοῦ, κατὰ κάποιον βαθμό. Ἐσωτερικὲς ἔριδες καὶ ἀνταγωνισμοὶ μεταξὺ ἀτόμων, ἀλλὰ καὶ γειτονευόντων χωρίων, εἶναι μιὰ σοβαρὰ αἰτία, στὴν ὁποίαν πρέπει νὰ προσθέσωμε καὶ τὸ φυσικὸ πλεονέκτημα τῆς ὑπεροχῆς τοῦ Θεσσαλικοῦ τμήματος τῶν Ἀγράφων ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ ἢ Αἰτωλικοῦ καὶ ἡ κακὴ χρῆσις τῆς ὑπεροχῆς αὐτῆς ἐκ μέρους τῶν πρώτων πρὸς τοὺς τελευταίους. Ἐν τῷ μεταξύ, ἡ δρᾶσις Ἑλλήνων Κλεφτῶν καὶ Ἀλβανῶν ληστῶν ἔδωσαν στὸν Ἀλῆ τὴν πρόφασι, ὡς Δερβεντλῆ, νὰ εἰσβάλῃ στὴ χώρα μὲ τὰ στρατεύματά του.

Σταθερῶς ἐπιδιώκων τοῦ σκοποῦ του πρὸς ὁριστικὴ ἐγκατάστασι τῶν Ἀλβανῶν του ὡς φρουρῶν ἀσφαλείας τοῦ διαμερίσματος στὸ χῶρο καὶ εἰς βάρος τῶν Ἑλλήνων Ἀρματωλῶν, οἵτινες ἐλάμβαναν ὑπηρεσία ἀπ' τοὺς Ἀγραφιῶτες, κατεπάτησε τὰ προνόμιά τους, ὑπεδαύλισε τὶς ἀντιζηλίες καὶ ἔριδές τους καὶ αὔξησε τὴ φορολογία ἐπ' αὐτῶν.

Μιὰ ἐκ τῶν πρώτων του ἐνεργειῶν ἦταν νὰ βάλῃ «χ έ ρ ι»

στὸ πρόσωπο τοῦ Τσολάκογλου τῆς Ρεντίνας καὶ νὰ κρατήση αὐτὸν στὴ φυλακὴ μέχρις ὅτου δι' ἐκβιασμοῦ τοῦ ἀπέσπασε 2.000 λίρες. Τότε τοῦ ἔδωσε τὴν ἄδεια νὰ ἐπιστρέψη στὸ σπίτι του, ἀλλ' ἐπειδὴ πολλοὶ τῶν ἀπολυθέντων Ἀρματωλῶν ἔγιναν Κλέφτες καὶ ἔφεραν τὴ γύρω τῆς Ρεντίνας περιφέρεια σ' ἐπισφαλῆ κατάστασι, ὁ προεστὼς ἀπεποιήθηκε τὴ χάρι καὶ ζήτησε τὴν ἄδεια νὰ κατοικήση στὰ Ἰωάννινα, προτιμῶν, καθὼς εἶπε στὴν Α. ὑψηλότητα, νὰ κοπῇ ἀπ' τὸ σπαθὶ τοῦ Βεζύρη παρὰ νὰ σκοτωθῇ ἀπὸ «κ λ έ φ τ ι κ ο π α λ η ο τ ο υ φ έ κ ι». Αὐτὸ εἶναι μιὰ φιλοφρόνησις πρὸς τὴν Α. ὑψηλότητα, ποὺ γιὰ τοὺς ὑποπίπτοντας στὴ δυσμένειά του χρησιμοποιεῖ τὴν ἀγχόνη, τὸ πέταγμα στὴ λίμνη καὶ τὸν ἀνασκολοπισμό, σπανίως δὲ τουφέκι καὶ σπαθί.

Τὰ Ἄγραφα περιλαμβάνουν 85 χωριὰ καὶ 7,685 σπίτια καὶ πρὸ 15ετίας ἦσαν περισσότεροι τῶν 50.000 κατοίκων, ἀλλ' ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς τώρα φαίνεται μειωμένος. Ὑπάρχουν 15 μεγάλα καὶ πολλὰ μικρότερα μοναστήρια καὶ λείψανα 18 Ἑλληνιστικῶν πόλεων ἢ φρουρίων. Ἡ κυριωτέρα κώμη καὶ πρώην ἕδρα τῆς δημογεροντίας Ἀγράφων εἶναι ἡ «Ρ ε ν δ ί ν α», περιλαμβάνουσα 450 σπίτια. Κεῖται 3 - 4 ὧρες πρὸς δυσμὰς τῆς Γιαννιτσοῦς καὶ συνεπῶς, ὅπως ἄλλες πρωτεύουσες, εἶναι πολὺ μακρυὰ νὰ εἶναι σὲ κεντρικὴ θέσι.

Μετὰ ἀπ' αὐτὴ σὲ σπουδαιότητα ἔρχονται τὸ «Π ε τ ρ ί λ ο υ» καὶ ἡ «Μ ε γ ά λ η Κ α σ τ α ν ι ά». Ἄλλα σπουδαῖα χωριὰ τῶν Ἀγράφων εἶναι ἡ Φ ο υ ρ ν ᾶ, τὸ Β λ ά σ δ ο υ καὶ τὸ Φ α ν ά ρ ι. Ἐπὶ τῆς Αἰτωλικῆς πλευρᾶς τῶν Ἀγράφων, ὅπου τὰ χωριὰ γενικῶς εἶναι μικρότερα καὶ φτωχότερα τῶν τῆς Θεσσαλικῆς πλευρᾶς, ἡ Φ ρ α γ κ ί σ τ α καὶ τὸ γειτονικό της Κ ε ρ ά σ ο β ο εἶναι τὰ μεγαλείτερα. Τὰ κυριώτερα Μοναστήρια εἶναι:

1) Ἡ Τ α τ ά ρ ν α, 4 ὧρες πρὸς Δ. τῆς Φραγκίστας στὸ ΝΔ. ἄκρο τῶν Ἀγράφων, πλησίον τοῦ Ἀχελώου ἔνθα ἡ μεγίστη ὑπόγειος πηγὴ καλουμένη «Μ α ρ δ ά χ α».

2) Τὸ Σ τ α υ ρ ο π ῆ γ ι, κοινῶς καλούμενο Μοναστῆρι τῆς Ρεντίνας.

3) Ἡ Μ ο ῦ χ α, ὑπεράνω τῆς Καστανιᾶς.

4) Ἡ Κ ο ρ ώ ν η, ὑπεράνω τοῦ Βλάσδου, φημισμένη γιὰ τὴν ἀρχαιότητά της καὶ γιὰ μερικὲς εἰκόνες μὲ τὶς ὁποῖες στολίσθηκε τὸ μοναστῆρι αὐτὸ ἀπὸ ἕναν Αὐτοκρατορικὸ διερμηνέα, Κουσκουλᾶ καλούμενον.

5) Ἡ Π έ τ ρ α, πλησίον τοῦ μεγάλου χωριοῦ Καταφυγίου.

Ἐκκλησιαστικῶς τὰ Ἄγραφα διαιροῦνται σὲ πολλὲς Ἐπισκοπές. Ἡ Θ α υ μ α κ ο ῦ περιλαμβάνει τὴν Ρεντίνα καὶ ὅλο τὸ ἀνατολικὸ ἄκρον τῶν Ἀγράφων, ἐκτὸς τῆς Γιαννιτσοῦς, ὑπαγομένης στὴν Ἐπισκοπὴ Ν ε ό π α τ ρ α ς (Ὑπάτης). Μακρύτερα καὶ πρὸς τὴν Α. πλευρὰ τοῦ ὄρους Β ο υ ρ γ ά ρ α, εἶναι ἀρκετὰ χωριά, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὸ Θ ρ α ψ ί μ ι, τὸ Λ α κ ρ έ σ ι καὶ ἡ Ἀ π ι δι ά, κατεχόμενα ἀπὸ τὸν Μητροπολίτη Λαρίσσης.

Ἄγραφα, τέλος, εἶναι καὶ τὸ ὄνομα ἑνὸς μικροῦ χωριοῦ, σὲ μιὰ τραχεῖα καὶ ἀπομονωμένη τοποθεσία, πρὸς τὰ νότια τοῦ Πετρίλου. Ἐκ τῶν ἀρχαίων φρουρίων τὸ μεγαλείτερον λέγεται ὅτι εἶναι τῆς Σ υ β ί σ τ η ς.

Πρὸς τὰ ἐπάνω τοῦ ποταμοῦ καὶ ἐπὶ τῆς ἰδίας πλευρᾶς, παρατηροῦνται ἄλλα ἐρείπια Ἑλληνιστικὰ στὰ Μ ι κ ρ ὰ Β ρ α γ γ ι α ν ὰ καὶ στὸ Λιάσκοβο, ὄχι μακρυὰ καὶ πρὸς Ν. τῆς γεφύρας Κ ο ρ ά κ ο υ. Ἕνα ἀπ' τὰ ἀξιοσημείωτα ἐρείπια λέγεται ὅτι ὑπάρχει στὸ Κ ν ί σ ο β ο, μικρὸ χωριὸ τῆς περιφερείας, βορείως..... τῆς ἰδίας γεφύρας καὶ ὄχι μακρυὰ τῆς Μ π ο κ ο β ί τ ζ α ς.

Αὐτὰ ὑποπτεύομαι νὰ εἶναι τὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας Ἀ ρ γ ι θ έ α ς, πρωτευούσης τῆς Ἀ θ α μ α ν ί α ς.

Στὸ ἀνατολικὸ τμῆμα τῶν Ἀγράφων, τὰ κυριώτερα λείψανα ἀρχαιότητος ἔμαθα ὅτι βρίσκονται στὴν Ρενδίνα καὶ Κ ά ῖ τ ζ α, ὡς καὶ πλησίον τοῦ Σμοκόβου, Καταφυγίου καὶ Ἁγίου Γεωργίου, ἀλλὰ τὸ Π α λ α ι ό κ α σ τ ρ ο ν Σμοκόβου, λέγεται πὼς εἶναι τὸ σπουδαιότερο.

Ὁπωσδήποτε ὅμως, δὲν μπορεῖ νὰ σχηματισθῇ σαφὴς καὶ ἀσφαλὴς γνώμη περὶ τῆς ἱστορίας καὶ σπουδαιότητος τῶν ἀρχαίων θέσεων, ἐκ τῆς ἀνωτέρω πληροφορίας. Διότι πολλάκις τὰ τείχη ἑνὸς μικροῦ φρουρίου, διατηρούμενα σὲ καλὴ κατάστασι, τραβοῦν περισσότερο τὴν προσοχή, παρὰ τὰ ἁπλᾶ ἴχνη μιᾶς ἐκτεταμένης καὶ μεγάλης ἀρχαίας πόλεως.

Καίτοι τὰ Ἄγραφα ἀποτελοῦνται ἀπὸ βραχώδη ὄρη καὶ στενὲς κοιλάδες, πολὺ περιωρισμένης ἐκτάσεως, ἡ φιλοπονία, ἡ ἀσφάλεια καὶ ἡ γόνιμος γῆ σὲ μερικὰ μέρη, βοηθοῦν τοὺς Ἀγραφιῶτας νὰ ἐξάγουν ἀρκετὰ εἴδη γεωργοκτηνοτροφικῶν προϊόντων στὶς γύρω τους πλούσιες, ἀλλὰ ἐρειπωμένες περιφέρειες. Ἡ ἐτησία ἐξαγωγή, ὅπως ἐπίσημα δηλοῦται, εἶναι ἡ ἑξῆς, κατὰ ποσότητα καὶ εἶδος:

15.000 φορτώματα κρασιοῦ (100 ὀκ. τὸ φόρτωμα).
100.000 ὀκάδες βούτυρο.
200.000 » τυρί.
200.000 » ἔρια (μαλλιά).
4.000 » μετάξι.
2.000 » κηρὸς μελισσῶν.
40.000 γιδοπρόβατα.
2.000 γελάδια.

Βούτυρο = 1 γρόσι ἡ ὀκᾶ
Τυρὶ = 15 παράδες ἡ ὀκᾶ
Μέλι = 20 » »
Κηρὸς = 5 γρόσια ἡ ὀκᾶ
Κρασὶ = 8 » τὸ φόρτωμα.
Πρόβατα = 8 » τὸ ἕνα.
Γίδια = 5 » τὸ ἕνα
Γελάδια = 30 » τὸ ἕνα.
Σιτάρι = 6 παράδες ἡ ὀκᾶ.
Κότες = 15 » ἡ μία.

Τὰ παραγόμενα στ' Ἄγραφα σιτηρὰ (δημητριακὰ) σπανίως ἐπαρκοῦν γιὰ τὶς ἀνάγκες τοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἀπαιτοῦν συμπλήρωσι κατὰ 1)6 περίπου.

Τὰ χωριὰ ποὺ δὲν εὐνοοῦνται μὲ εὔφορο καὶ παραγωγικὸ ἔδαφος ἔχουν πόρους ζωῆς ἀπ' τὴ βιοτεχνία διαφόρων ἀντικειμένων ἀπὸ βαμβάκι καὶ μαλλί, ὡς χωριάτικα ἐνδύματα, μανδήλια τοῦ κεφαλιοῦ, ζωνάρια καὶ πετσέτες.

Ὑπολογίζεται ὅτι τὸ 1)3 τοῦ πληθυσμοῦ τῶν Ἀγράφων ἀποζῆ ἀπ' τὴν ὑφαντική. Ὑπάρχουν ἐπίσης καὶ τεχνῖτες κατεργασίας χρυσοῦ καὶ ἀργύρου (χρυσοχόοι), στὴ δὲ «Σ κ λ ά τ ι ν α» (Γόμφων) ὑπάρχει ἐργαστήριο κατασκευῆς σπαθιῶν, ὅπλων καὶ πιστολίων, τὰ ὁποῖα πωλοῦνατι τελευταίως πρὸς 15 γρόσια τὸ ἕνα.

Μεγάλη ἀναλογία Ἀγραφιωτῶν, ὅπως ὅλοι οἱ ὀρεινοὶ τῆς Ἑλλάδος, κερδίζει τὰ πρὸς ζῆν στὸ ἐξωτερικὸ ὡς ἐμπορευόμενοι καὶ τεχνῖτες, ἢ ὡς ἀγωγιάτες στὰ γειτονικὰ διαμερίσματα.....».

Καὶ ταῦτα μέν, ὡς πρὸς τὰς περὶ Ἀγράφων εἰδήσεις, τὰς ὁποίας μᾶς παρέχει ὁ περιηγητὴς Λὴκ (LEAKE) εἰς τὰ «Ταξείδια του εἰς τὴν Βόρειον Ἑλλάδα» κατὰ τὰ τέλη τοῦ 18ου καὶ ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος, πάντως πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως.

Δεύτερον, ἂς ἔλθωμεν εἰς ἄλλην ἱστορικὴν πηγήν, ἐκ τῆς ὁ-

ποίας ἀρυάμεθα εἰδήσεις ἐπὶ τῆς ἀγωνιστικῆς καὶ πολεμικῆς τοποθετήσεως τῶν Ἀγράφων κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἐθνεγερσίας.

Καὶ τὸ ἀληθὲς εἶναι ὅτι διὰ τὰ πολεμικὰ γεγονότα τῶν Ἀγράφων κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν ἐλάχιστα μέχρι τοῦδε ἔχουν γραφῆ, καὶ ταῦτα λίαν ἀσαφῶς καὶ συγκεχυμένως. Πιθανῶς δὲ οὐδὲ θὰ ἤμεθα εἰς θέσιν νὰ λάβωμεν ἄλλοθεν πληροφορίας, μᾶλλον θετικάς, ἐὰν ἐσχάτως δὲν ἀνεκαλύπτοντο τὰ μέχρι τοῦ 1939 ἀνέκδοτα «Στρατιωτικὰ Ἐνθυμήματα» τοῦ Νικολάου Κασομούλη. Πράγματι, ταῦτα μᾶς παρέχουν σοβαρὰς καὶ ἀξιολόγους ἱστορικὰς εἰδήσεις περὶ τῆς περιφερείας καὶ τοῦ χρόνου, περὶ τῶν ὁποίων ἐνδιαφέρεται τὸ κεφάλαιον τοῦτο.

Ὁ ἐκ Μακεδονίας καταγόμενος συγγραφεὺς τῶν Ἐνθυμημάτων, κατ' ἀρχὰς ἐπεχείρησε μίαν ἐξέγερσιν κατὰ τῶν Τούρκων εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ Ὀλύμπου. Τὸ ἐγχείρημά του αὐτὸ ἀπέτυχε. Τότε καταφεύγει εἰς Ἀσπροπόταμον καὶ προσλαμβάνεται ὡς γραμματεὺς τοῦ Ἀρματωλοῦ Καπετὰν Νικόλα Στουρνάρα. Ὁ Κασομούλης ὑπηρέτησεν ὑπὸ τὸν Στουρνάρα ἀπὸ τῆς ἀνοίξεως τοῦ 1821 μέχρι καὶ τοῦ θανάτου τοῦ στρατηγοῦ, ὁ ὁποῖος, ὡς γνωστόν, ἔπεσε κατὰ τὴν ἡρωικὴν ἔξοδον τοῦ Μεσολλογίου, τῷ 1826. Διασωθεὶς ὅμως αὐτῆς ὁ Κασομούλης, ἐξηκολούθησε συμμετέχων τοῦ Ἀγῶνος, ὡς ἀξιωματικός. Ἀπέθανεν εἰς Στυλίδα, τῷ 1871, φέρων τὸν βαθμὸν τοῦ Συνταγματάρχου καὶ εἰς ἡλικίαν 74 ἐτῶν.

Ὡς ἐκ τούτου, τὰ εἰς τὸ βιβλίον του «Στρατιωτικὰ Ἐνθυμήματα» ἐκθετόμενα, δέον νὰ θεωρηθῶσιν ὡς αὐθεντικά, διότι συνεγράφησαν ὑπὸ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξεν αὐτόπτης μάρτυς, ἔζησε καὶ ἐγνώρισεν ἐκ τοῦ πλησίον πρόσωπα καὶ πράγματα, περὶ ὧν ἀναφέρει εἰς τὰ ἱστορικά του ἀπομνημονεύματα. Τὰ Ἀρματωλίκια Ἀσπροποτάμου καὶ Ἀγράφων γειτνιάζουν. Ὑπῆρξε δὲ στενὴ συνεργασία καὶ συντονισμὸς ἐνεργειῶν μεταξὺ τῶν Καπεταναίων των, Καραϊσκάκη τῶν Ἀγράφων καὶ Στουρνάρα τοῦ Ἀσπροποτάμου. Πολὺ δὲ ἐπόμενον εἶναι ὅτι ὁ Κασομούλης, εἴτε μόνος του εἰς εἰδικὰς ἀποστολάς, εἴτε καὶ συνοδεύων τὸν Στουρνάραν, θὰ ἐπεσκέφθη πολλάκις τὰ Ἄγραφα. Καὶ ὡς ἐκ τούτου, ἐγνώριζε καλῶς τὴν περιφέρειαν, ὥστε νὰ βασιζώμεθα εἰς τὰς μαρτυρίας του, ἐκ τῶν ὁποίων θὰ σταχυολογήσωμεν περιληπτικῶς κατωτέρω ὅ,τι ἀναφέρεται εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Ἀγράφων.

Ἀλλὰ πρὶν ἢ ἀσχοληθῶμεν μὲ τὰ πολεμικὰ γεγονότα τοῦ ἱεροῦ Ἀγῶνος, παρίσταται ἀνάγκη νὰ προτρέξωμεν αὐτοῦ καὶ νὰ ἀνα-

φέρωμεν ὅτι τὰ Ἄγραφα ἀνεμίχθησαν εἰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις ἐν ἔτος πρὸ τῆς ἐπισήμου κηρύξεως τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, καὶ συγκεκριμένως κατὰ τὰ γεγονότα τῆς ἐκ τῆς Πύλης ἀποστασίας τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ. Τὸ ἱστορικὸν αὐτῶν ἔχει ὡς ἑξῆς: Τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1820, ὁ Σουλτάνος ἐκήρυξε τὸν Ἀλῆ Πασᾶν ὡς ἀποστάτην. Θέλων δὲ νὰ ἐκτοπίσῃ τὸν ἀποστάτην ἀπὸ τὴν ὑπ' αὐτοῦ διοικουμένην Ἤπειρον, συνεκέντρωσεν ἰσχυρὰς στρατιωτικὰς δυνάμεις εἰς Καλαμπάκαν, ἕτοιμος νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὴν Ἤπειρον.

Ὁ ἀποστάτης ὅμως Ἀλῆς, ἔλαβεν εὐθὺς ἀμέσως ἀμυντικὴν θέσιν ἔναντι τοῦ Σουλτάνου καὶ τῶν στρατευμάτων του. Ἐν πρώτοις ἀνέθεσεν εἰς τὸν Ὀμὲρ Βρυώνην τὴν φύλαξιν τῆς μόνης διόδου εἰσβολῆς, τὸν Ζυγὸν τοῦ Μετσόβου. Καὶ εἰς Παληοβάνι τοῦ Μετσόβου, ὁ Βρυώνης ἔστησεν ἰσχυρὸν στρατόπεδον. Τὴν δὲ ἀσφάλειαν τῆς ὀροσειρᾶς Πίνδου ἀνέθεσεν ὁ Ἀλῆς εἰς τοπικοὺς Ἀρματωλούς, ἐμπίστους εἰς αὐτόν, οἱ ὁποῖοι ὅμως ἐν τῇ πραγματικότητι καὶ κατὰ βάθος ἐμίσουν αὐτόν. Καὶ διὰ τοῦτο, τῆς πρώτης δοθείσης εὐκαιρίας, ἐξεδίωξαν τοὺς Ἀλβανοὺς καὶ οἱ Ἀρματωλοὶ ἐγένοντο ἀπόλυτοι κύριοι τῶν Ἀρματωλικίων των, παροτρυνθέντες καὶ ἐνισχυθέντες πρὸς τοῦτο καὶ ὑπὸ τῶν πιστῶν εἰς τὸν Σουλτάνον Τούρκων, προφανῶς πρὸς τὸ συμφέρον των. Ἡ ἐνέργεια αὐτὴ τῶν θεωρουμένων ἐμπίστων εἰς τὸν Ἀλῆν Ἀρματωλῶν ἐπέστρεψε τὴν ἀνενόχλητον διέλευσιν Τουρκικῶν τμημάτων διὰ Πόρτες, Ἀργιθέας, Γεφύρας Κουράκου, πρὸς Ἰωάννινα.

Τὰ τμήματα ταῦτα ἔφθασαν ἐκ νότου εἰς Πέντε Πηγάδια, πλησίον τῶν Ἰωαννίνων, εἰς αὐτὰ τὰ νῶτα τοῦ Ὀμὲρ Βρυώνη. Τοῦτο ἐξηνάγκασε τὸν Βρυώνην νὰ ἔλθῃ εἰς συμφωνίαν μετὰ τῶν ἀντιπάλων του, μάλιστα δὲ νὰ μεταπηδήσῃ καὶ εἰς αὐτὸ τὸ στρατόπεδόν των. Διὰ τῆς τακτικῆς αὐτῆς οἱ Τοῦρκοι ἔφθασαν πρὸ τῶν Ἰωαννίνων, πολιορκήσαντες τὸν Ἀλῆν ἐντὸς τοῦ φρουρίου τῆς πόλεως(¹).

Ἀρματωλὸς τῶν Ἀγράφων κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἦτο ὁ ἐκ Δούνιτσας, Βάλτου καταγόμενος Ἀνδρέας Ἴσκος. Ὡς πρὸς τὰ ὅρια Ἀγράφων, ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι τὰ χωρία Καλὴ Κώμη καὶ Ἑλληνικά, ἤτοι ὁλόκληρος ἡ Παληοχωρίτικη Ποταμιὰ Ἀργιθέας, ὑπήγετο εἰς τὸ Ἀρματωλίκι Ἀσπροποτάμου. Ὁ Κασομούλης ἀναφέρει ὅτι ὁ Καραϊσκάκης, ὡς Ἀρματωλὸς Ἀγράφων, μετέβη εἰς Ἀσπροπόταμον (τέως Δῆμον Κοθωνίων), μετὰ στρατιω-

(¹) Ἱστορία Ἑλλ. Ἐπαναστάσεως Γεωργ. Φίνλεϋ, τόμος 1, σελ. 108.

τικῆς δυνάμεως κατὰ πρόσκλησιν τοῦ Στουρνάρα, ὅπως ἐνισχύσῃ τὰς δυνάμεις αὐτοῦ πρὸς ἐκκαθάρισιν τοῦ Ἀρματωλικιοῦ αὐτοῦ ἐκ τῆς πρὸς λαφυραγωγίαν εἰσβαλούσης ὁμάδος Σουλιωτῶν. Μετὰ δὲ τὴν ἐκδίωξιν τῶν ἐπιδρομέων, ὁ Καραϊσκάκης ἐπέστρεψεν εἰς τὰ Ἄγραφα. Αὐτὸς δὲ ὁ στρατηγὸς Στουρνάρας συνώδευσε τὸν Καραϊσκάκην μέχρι Καλατῶρι, ὅπου εὑρίσκετο ἡ διαχωριστικὴ γραμμὴ τῶν ὁρίων τῶν Ἀρματωλικίων Ἀγράφων καὶ Ἀσπροποτάμου. Ἦτο δὲ τὸ Καλατῶρι αὐχὴν (διάσελον) μεταξὺ Ἀνθηροῦ καὶ Παληοχωρίτικης Ποταμιᾶς. Ὡσαύτως, ὁ τέως δῆμος Ἰθώμης, Καρδίτσης ὑπήγετο εἰς τὰ Ἄγραφα, τοῦ περιηγητοῦ Λὴκ (LEAKE) ἀναφέροντος τὸ Βλάσδου, Φανάρι καὶ Γράλιστα ὡς Ἀγραφιώτικα χωρία, ἐξ οὗ πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι, τὰ ὅρια τῶν Ἀγράφων ἤρχιζαν ἀπὸ αὐτὰ τὰ κράσπεδα τῆς Θεσσαλικῆς πεδιάδος.

Ἂς ἔλθωμεν ἤδη νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τῶν πολεμικῶν γεγονότων εἰς Ἄγραφα καὶ τὴν ὀροσειρὰν τῆς Πίνδου κατὰ τὸ 1821.

Περὶ τὰ τέλη Μαΐου 1821, αἱ ἐκραγεῖσαι ἐπαναστάσεις εἰς Χαλκιδικήν, Ὄλυμπον, Δυτικὴν Μακεδονίαν καὶ Πήλιον ἀποτυγχάνουν καὶ καταπνίγονται εἰς τὸ αἷμα.

Ἀλλὰ κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἐπαναστατοῦν ὁ Ἀσπροπόταμος, μὲ ἀρχηγὸν τὸν Νικ. Στουρνάραν, οἱ Καλαρρύται ὑπὸ τὸν Γάτσον, τὰ Τζουμέρκα ὑπὸ τοὺς Κουτελιδαίους καὶ τὰ Ἄγραφα ὑπὸ τὸν Κώσταν Βελῆν καὶ τοὺς Γκαβοστεργαίους. Φαίνεται δὲ ὅτι ὑποκινητὴς τῆς ὅλης αὐτῆς πολεμικῆς κινήσεως εἰς Ἄγραφα ὑπῆρξεν ὁ Βελῆς, γραμματεὺς ὢν τῶν Τούρκων εἰς Τρίκκαλα. Παρευθύς, οἱ Τοῦρκοι τῆς Θεσσαλίας ἐκινήθησαν πανστρατιᾷ ἐναντίον τῶν Ἀγράφων. Ὁ ἀγὼν ὅμως ὑπῆρξεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἄνισος. Οἱ ἐκ Θεσσαλίας Τοῦρκοι συνάπτουν μάχην εἰς Καγκέλια Καρπενησίου, ὅπου καὶ τοὺς ἐπαναστάτας διαλύουν καὶ τὸν Βελῆν συλλαμβάνουν. Αὐτὸς δὲ ὁ προεστὼς τῶν Ἀγράφων συντάσσεται μετὰ τῶν Τούρκων καὶ οὕτως ἡ ἐπανάστασις εἰς Ἄγραφα ἀποτυγχάνει, ἐνῷ ἀφίνεται ἀνοικτὴ πλέον ἡ πρὸς τὸν Ἀσπροπόταμον πλευρά.

Ἐν τούτῳ τῷ μεταξύ, ὁ πολιορκητὴς τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ εἰς Ἰωάννινα Χουρσὶτ Πασᾶς παρακολουθεῖ μετ' ἀνησυχίας τὰ κινήματα τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ τῆς Πίνδου, φοβούμενος ὅτι ταῦτα πιθανὸν νὰ προξενήσουν σοβαρὰς ἐπιπτώσεις ἐπὶ τῆς πολιορκίας τῶν Ἰωαννίνων. Πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ κινδύνου τούτου, ἀποστέλλει ἰσχυρὸν σῶμα πρὸς Καλαρρύταις, νικᾷ τοὺς Ἕλληνας, καταστρέφει τὴν πλουσίαν πόλιν καὶ ὁλόκληρον τὴν γύρω εὔφορον περιοχήν. Οἱ κάτοικοι φεύ-

γοντες πρὸς νότον, συναποκομίζουν ὅ,τι ἠδυνήθησαν νὰ παραλάβουν ἐκ τῶν ὑπαρχόντων των, τῶν Τούρκων διωκόντων αὐτοὺς κατὰ πόδας. Ὀφείλεται νὰ ὁμολογηθῇ ὅτι ὁ Ράγκος εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἐπέδειξε μεγάλην δειλίαν. Εἰς Σταυρὸν Βουργαρελίου ὅμως ὁ Ἀρματωλὸς Ροδοβιζίου Γῶγος Μπακόλας κατώρθωσε μὲ τοὺς 70 μόνον συντρόφους του νὰ ἀναχαιτίσῃ τοὺς Τούρκους καὶ νὰ ἐπιφέρῃ εἰς αὐτοὺς ἀπωλείας 400 ἀνδρῶν. Ἀλλ' ὁ διωκόμενος ἄμαχος πληθυσμὸς τῶν Καλαρρύτων ἐπέπρωτο νὰ ὑποστῇ καὶ νέαν συμφοράν. Φεύγων πρὸς νότον, εἰσῆλθεν εἰς τὴν περιφέρειαν Βάλτου. Ἐκεῖ ἐλεηλατήθη ἀνηλεῶς, ὄχι πλέον ἀπὸ τοὺς διώκτας Τούρκους, ἀλλὰ ἀπὸ τοὺς Βαλτινούς, ἀδελφοὺς Ἕλληνας ..... Περὶ τοῦ λαοῦ τούτου τῆς περιφερείας Βάλτου, ὅστις ἐπέδειξε κατάπτυστον διαγωγὴν καὶ εἰς ἄλλας παρομοίας περιπτώσεις θὰ ἐπανέλθωμεν καὶ εἰς ἄλλας σελίδας τοῦ βιβλίου τούτου.

Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχήν, ὁ Καπετὰν Στουρνάρας ἦτο στρατοπεδευμένος εἰς Πόρτες Τρικκάλων, ἑτοιμαζόμενος, κατὰ τὸ καταρτισθὲν πολεμικόν του σχέδιον, νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῶν Τρικκάλων. Μαθὼν ὅμως τὴν ἐπιδρομὴν τῶν Τούρκων εἰς τοὺς Καλαρρύταις, εἰς τὰ ΒΔ, τοῦ Ἀρματωλικιοῦ του, προετίμησε νὰ ἀποσυρθῇ μὲ ὀλίγους ἄνδρας εἰς τὰ Περτουλιώτικα Λειβάδια, ἀπέλυσε δὲ τοὺς ὑπολοίπους τῶν ἀνδρῶν του εἰς τὰ χωρία των πρὸς ἀσφάλισιν τῶν οἰκογενειῶν των. Μὴ ἐλπίζων πλέον βοήθειαν ἐξ Ἀγράφων, ἠναγκάσθη νὰ συνάψῃ μὲ τὸν παλαιὸν γνώριμον καὶ φίλον του Ὀμὲρ Βρυώνην συμφωνίαν περὶ ἀμοιβαίας ἀποχῆς ἐξ ἐχθροπραξιῶν. Τὸ παράδειγμά του ἐμιμήθησαν ὅλοι σχεδὸν οἱ Ἀρματωλοὶ τῆς Πίνδου, καὶ οὕτως ἡσύχασε προσωρινῶς ὁ τόπος.

Περὶ τὰ μέσα τοῦ 1821, ὁ Καραϊσκάκης, ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ τὸν Ράγκον καὶ τὴν βοήθειαν τοῦ περιωνύμου Ἀρματωλοῦ Μακεδονίας Καρατάσιου, ὅστις μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς περιφερείας του κατέφυγεν εἰς Ἀσπροπόταμον, ἐξεκαθάρισαν τὴν περιφέρειαν Ἀγράφων ἀπὸ τοὺς Τούρκους, συνάψαντες νικηφόρον μάχην εἰς Νεβρόπολιν. Καὶ ἐνῷ ἀργότερον ὁ Καραϊσκάκης ἀπελάκτισε τὸν Ράγκον, ἀπομείνας μόνος Ἀρματωλὸς Ἀγράφων, ἡ Κυβέρνησις τῆς Ἑλλάδος ἔδωκε εἰς τὸν Ράγκον διορισμὸν Καπετανίας ἐπὶ τῶν Ἀγράφων. Τοῦτο ἐγένετο αἰτία διαμάχης Καραϊσκάκη - Μαυροκορδάτου, μὲ ἀποτελέσματα ὀλέθρια διὰ τὸν ἀγῶνα, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν περιφέρειαν γενικῶς, ὡς θὰ ἴδωμεν εἰς τὰ ἑφεξῆς.

ΕΠΙΘΕΣΙΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΑΡΤΗΣ

Κατὰ μῆνα Ὀκτώβριον τοῦ 1821, οἱ Καραϊσκάκης, Γῶγος, Μπακόλας, Μακρυγιάννης καὶ ἄλλοι ὁπλαρχηγοὶ τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος ἐπετέθησαν ἐναντίον τῆς Ἄρτης. Κατέλαβον τὰ δύο τρίτα τῆς πόλεως. Ἀλλ' οἱ Τοῦρκοι, λαβόντες ἐνισχύσεις ἐξ Ἰωαννίνων, ἠνάγκασαν, μετὰ τριήμερον καὶ μετὰ αἱματηρῶν ἐν τῷ μεταξὺ ὁδομαχιῶν, τοὺς ἐπαναστάτας νὰ ἐγκαταλείψουν ὁλόκληρον τὴν πόλιν. Συναπεκόμισαν ὅμως πλούσια λάφυρα, τοὺς ἠκολούθησαν δὲ πλεῖστοι ἐκ τοῦ ἀμάχου πληθυσμοῦ τῆς Ἄρτης, φέροντες ἐπὶ τῶν ὤμων ὅ,τι ἦτο δυνατὸν νὰ συναποκομισθῇ. Πλὴν καὶ αὐτοί, ὁδεύοντες πρὸς Ἀκαρνανίαν, ὑπέστησαν τὴν ἰδίαν τῶν Καλαρρυτινῶν τύχην, ληστευθέντες ἀπὸ τοὺς Βαλτινούς. Ὁ Στρατηγὸς Μακρυγιάνης, ὁ ὁποῖος κατώρθωσε νὰ προστατεύσῃ ἀρκετοὺς ἀπὸ τοὺς φυγάδας καὶ νὰ συνοδεύσῃ καὶ ἐγκαταστήσῃ εἰς Ξηρόμερον, στιγματίζει μετ' αὐστηροτάτων ἐκφράσεων τὴν ἀπάνθρωπον καὶ ἀντεθνικὴν διαγωγὴν τῶν Βαλτινῶν.

Η ΕΙΣ ΑΓΡΑΦΑ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΗ ΔΡΑΣΙΣ ΤΟΥ ΚΑΡΑΪΣΚΑΚΗ

Ἀκολουθοῦντες τὰς ἀξιοπίστους μαρτυρίας τοῦ Νικολάου Κασομούλη, ἐρχόμεθα ἤδη εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν πολεμικῶν γεγονότων, ἅτινα ἔλαβον χώραν εἰς τὴν περιφέρειαν τῶν Ἀγράφων. Γνωστοῦ δὲ ὄντος ὅτι ὁ Κασομούλης συνέθεσε τὰ Ἐνθυμήματά του, εὑρισκόμενος εἰς Ἀσπροπόταμον, ἡ δὲ τύχη τῶν Ἀρματωλικίων, Ἀσπροποτάμου καὶ Ἀγράφων ἦτο κοινὴ κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχήν, ἡ ἐν συνεχείᾳ περιγραφομένη ἐπαναστατικὴ δρᾶσις θὰ συμπεριλάβῃ καὶ τὸ Ἀρματωλίκι τοῦ Ἀσπροποτάμου.

Ἀρχομένου τοῦ 1822, τὰ Ἀρματωλίκια Βάλτου, Ραδοβιζίου καὶ Τζουμέρκων ἐδήλωσαν ὑποταγὴν εἰς τοὺς Τούρκους. Τότε ἤρχισαν καὶ αἱ λεηλασίαι εἰς τὰς περιφερείας Ἀγράφων καὶ Ἀσπροποτάμου, ἐκ μέρους αὐτῶν.

Ὁ Καπετὰν Στουρνάρας, διαβλέπων τὸν κίνδυνον ἐκ τῆς ἀνωμάλου αὐτῆς καταστάσεως, ἐπενέβη παρὰ τῷ Τούρκῳ Διοικητῇ Τρικκάλων Σοῦλτσε - Κόρτζα διὰ τὴν χορήγησιν εἰς τὸν Καραϊσκάκην φιρμανίου Καπετανίας ἐπὶ τῶν Ἀγράφων. Ἡ διπλωματική, τρόπον τινά, ἐνέργεια αὐτὴ τοῦ Στουρνάρα ἀπέβλεπεν εἰς τὸ νὰ

ἐξασφαλίσῃ τὸ Ἀρματωλίκι του ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῶν Ἀγράφων. Ἀνεγνώριζε δὲ καὶ ἐξετίμα τὴν δυναμικότητα τοῦ Καραϊσκάκη, ὡς ἱκανοῦ νὰ περιορίσῃ τὰς ἁρπακτικὰς βουλιμίας τῶν πέραν τοῦ Ἀχελώου γειτόνων του. Καὶ οὕτω ἐδημιουργήθη τὸ παράδοξον φαινόμενον, τῆς ὑπάρξεως δύο Καπεταναίων εἰς τὴν περιφέρειαν Ἀγράφων, τοῦ Καραϊσκάκη, διορισθέντος ὑπὸ τῶν Τούρκων κατακτητῶν, καὶ τοῦ Ράγκου, ὁ ὁποῖος, καίτοι εὑρίσκετο ἐκτὸς τῆς περιφερείας Ἀγράφων, ἐκδιωχθεὶς προγενεστέρως ὑπὸ τοῦ Καραϊσκάκη, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐλέχθη, ἔχοντος εἰς χεῖράς του διορισμὸν τῆς Κυβερνήσεως τῶν Ἑλλήνων, τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος.

Ἐν πάσει περιπτώσει, τὸ γεγονὸς εἶναι ὅτι, πρὸς καιρὸν ὑφίστατο εἰρήνη καὶ ἠρεμία εἰς τὴν περιφέρειαν, κατόπιν συνθηκῶν μετὰ τῶν Τούρκων περὶ ἀμοιβαίας ἀποχῆς τῶν ἐχθροπραξιῶν, καίτοι οἱ πάντες ἐγνώριζον ὅτι αἱ μετὰ τῶν Τούρκων συνθῆκαι ἦσαν πάντοτε προσωριναί. Αἱ περὶ συνθήκης διαπραγματεύσεις ἐγένοντο εἰς τὸ χωρίον Βουνέσι - Νεβροπόλεως. Συμμετέσχον αὐτῶν καὶ ὑπέγραψαν τὴν συνθήκην, ὁ Τοῦρκος ἀντιπρόσωπος καὶ ἐκ τῶν Ἑλλήνων, ὁ Καραϊσκάκης, ὁ Στουρνάρας καὶ ὁ ἐπὶ θυγατρὶ γαμβρὸς αὐτοῦ Ἀρματωλὸς Κλεινοβοῦ Γρηγόριος Λιακαπᾶς.

Τὸν Ὀκτώβριον ὅμως τοῦ ἰδίου ἔτους, πολιορκεῖται, τὸ πρῶτον, ὑπὸ τῶν Τούρκων τὸ Μεσολόγγιον. Τυχὸν δὲ πτῶσις αὐτοῦ, θὰ διηυκόλυνε τοὺς Τούρκους εἰς ἐπίθεσιν κατὰ τῶν ἄλλων Ἀρματωλικίων. Τοῦτο γνωρίζοντες καὶ φοβούμενοι οἱ Ἀρματωλοὶ τῶν περιφερειῶν ἐκείνων, ἀπεφάσισαν νὰ δράσουν. Καὶ ὁ μὲν Στουρνάρας, πρὸς ἀπόκρουσιν ἐνδεχομένης ἐπιθέσεως ἐκ δυσμῶν, παρέταξεν ἰσχυρὰν δύναμιν εἰς Μυρόκοβον, ὁ δὲ Καραϊσκάκης, ὁ ὁποῖος «ἀκούραστος, νύχτα - ἡμέρα εἰς τὰ χιόνια, εἶχε προσηλώσει τὸν νοῦν του εἰς τὸ πολιορκητικὸν στράτευμα τοῦ Μεσολογγίου» (¹), ἐκινήθη πρὸς τὴν περιφέρειαν Πετριλίου.

Οἱ Τοῦρκοι ἀποτυγχάνουν εἰς τὴν κατὰ τὴν νύκτα τῶν Χριστουγέννων αἰφνιδαστικήν των ἐπίθεσιν ἐναντίον τοῦ Μεσολογγίου. Πιεζόμενοι δὲ καὶ ἐκ τῆς ἐλλείψεως πολεμοφοδίων καὶ τροφῶν, λύουν τὴν πολιορκίαν καὶ τρέπονται πρὸς Ἤπειρον. Φυσικὸν ἐμπόδιον πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν ὑπῆρξεν ὁ Ἀχελῶος ποταμός, ὁ ὁποῖος ὅμως κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν τυγχάνει ἀδιάβατος. Ἠκολούθησαν ὅθεν οἱ Τοῦρκοι τὴν ἀριστερὰν ὄχθην αὐτοῦ, ἐλπίζοντες

(¹) Ν. Κασομούλη, Στρατιωτικὰ ἐνθυμήματα, τόμος 1, σελ. 269.

νὰ φθάσουν εἰς Ἤπειρον διὰ τῶν Ἀγράφων, διαπεροῦντες τὸν Ἀχελῶον διὰ μιᾶς τῶν γεφυρῶν, τῆς Τατάρνης ἢ τῆς Κοράκου. Πλὴν ὅμως, τὸ στρατηγικὸν δαιμόνιον τοῦ Καραϊσκάκη εἶχε προβλέψει τὰ πάντα. Διὰ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν εἴσοδον τῶν Τούρκων εἰς Ἄγραφα, σπεύδει μὲ 800 ἐπιλέκτους στρατιώτας του καὶ προκαταλαμβάνει τὸ Σοβολάκου, πλησίον τοῦ Ἁγίου Βλασίου - Αἰτωλίας. Τότε ἐκεῖ, ὁ Ἀλβανὸς ἀρχηγὸς τῆς Τουρκικῆς δυνάμεως, ἔχων γνῶσιν τῶν προϋφισταμένων συνθηκῶν μεταξὺ Ἀρματωλῶν καὶ Τούρκων περὶ ἀποφυγῆς ἐχθροπραξιῶν, θεωρῶν δὲ καὶ τὸν Καραϊσκάκην ὡς φίλον τῶν Τούρκων, ζητεῖ ἀπὸ αὐτὸν τὴν ἀνεμπόδιστον διέλευσιν τῶν Τούρκων στρατιωτῶν. Ὁ Καραϊσκάκης ἀρνεῖται, ὡς ἦτο ἐπόμενον, χρησιμοποιήσας μάλιστα ὡς δικαιολογητικὸν τῆς ἀρνήσεώς του, μὲ θράσος, ἀλλὰ καὶ μὲ καταπλήσουσαν σοφιστείαν, τὴν ὁποίαν μόνον τὸ εὔστοχον πνεῦμα ἑνὸς Καραϊσκάκη ἦτο δυνατὸν νὰ γεννήσῃ, ὅτι ἀκριβῶς, ἐπειδὴ ἦτο φίλος τῶν Τούρκων δὲν ἦτο δυνατὸν εἰς αὐτὸν νὰ συγχωρήσῃ δειλίαν ἐπιδειχθεῖσαν διὰ τῆς ἐγκαταλείψεως τῆς πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου! Τότε ὁ Ἄγος, ὁ Ἀρχηγὸς τοῦ τουρκικοῦ τμήματος προσεπάθησε διὰ δωροδοκίας νὰ μεταπείσῃ τὸν Καραϊσκάκην, καὶ προσέφερεν εἰς αὐτὸν 500 χιλιάδας γρόσια. Καὶ πάλιν ὁ Καραϊσκάκης ἀνενδότως ἀρνεῖται. Ἐπακολουθεῖ σκληρὰ μάχη, ἀπολήξασα εἰς πανωλεθρίαν τῶν Τούρκων, ἀναγκασθέντων νὰ ἐπιστρέψουν εἰς Ἀγρίνιον. Τελικῶς διέβησαν ἐκ Λεπενοῦ τὸν Ἀχελῶον, ὁ ὁποῖος, συμπληρῶν τὸ ἔργον τοῦ Καραϊσκάκη, παρέσυρε καὶ ἔπνιξεν εἰς τὰ ὁρμητικὰ ὕδατά του ὀκτακοσίους (800) ἐκ τοῦ Τουρκικοῦ στρατεύματος. Τὸ ἀποκορύφωμα ὅμως τοῦ φιλοπαίγμονος καὶ τῆς εἰς ἄκρον ἄωτον θρασύτητος τοῦ Καραϊσκάκη ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ὅτι ἀπέστειλε 13 κεφαλὰς Τούρκων στρατιωτῶν εἰς τὸν Χουρσὶτ Πασᾶν, ἀπαιτῶν μάλιστα καὶ ἀναγνώρισιν ἐκδουλεύσεως, καθ' ὅσον «ἐτιμώρησε δειλοὺς καὶ ἀναξίους ἄνδρας τοῦ Σουλτάνου...!». Ἄγνωστον ἂν ὁ Τοῦρκος Πασᾶς ἀντελήφθη τὴν εἰρωνείαν καὶ τὸ σκῶμμα τοῦ πονηροῦ Ἕλληνος Ἀρματωλοῦ, πάντος κατέπιε τὸ πικρὸν ποτήριον, δι' ἐπιστολῆς του ηὐχαρίστησε (;) τὸν Καραϊσκάκην, ὑποσχόμενος καὶ ἐν καιρῷ ὑλικὴν ἀνταμοιβήν...

ΣΥΝΕΧΕΙΣ ΣΥΣΚΕΨΕΙΣ ΚΑΡΑΪΣΚΑΚΗ — ΣΤΟΥΡΝΑΡΑ ΣΕΙΡΑ ΠΟΛΕΜΙΚΩΝ ΓΕΓΟΝΟΤΩΝ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΕΩΝ ΕΙΣ ΤΑ ΑΡΜΑΤΩΛΙΚΙΑ ΠΙΝΔΟΥ

Κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1823, ὁ Καραϊσκάκης ἔσχε τὴν πρώτην σύσκεψίν του μετὰ τοῦ Στουρνάρα εἰς Πορτὴν - Γόμφων. Κατ' αὐτὴν συνεφωνήθη συντονισμὸς ἐνεργειῶν, εἰς τὴν περίπτωσιν ἐπιθέσεως τῶν Τούρκων. Τὸν ἀμέσως ἑπόμενον μῆνα, καὶ ἐπὶ τῇ προόψει πλέον τῆς τουρκικῆς ἐπιθέσεως, λαμβάνει χώραν καὶ δευτέρα σύσκεψις τῶν δύο κορυφαίων Ἀρματωλῶν εἰς τὸ χωρίον Βατσινιὰ - Γόμφων. Κατὰ τὴν σύσκεψιν αὐτὴν συνέβη καὶ μία προσωπικὴ παρεξήγησις μεταξὺ Καραϊσκάκη καὶ τοῦ γραμματέως τοῦ Στουρνάρα Κασομούλη, ὅπως τὴν διηγεῖται ὁ τελευταῖος αὐτός, εἰς τὰ ἐνθυμήματά του. Ὁ Κασομούλης παρευρίσκετο εἰς τὴν σύσκεψιν, φέρων ἀπὸ τοῦ ὤμου σπάθην. Ὁ Καραϊσκάκης, βλέπων τὸν Κασομούλην μὲ ἠρτημένην τὴν σπάθην, λέγει εἰς αὐτὸν μὲ τὴν ἐλλείπουσαν εὐγένειάν του καὶ μὲ τὴν διακρίνουσαν αὐτὸν ἀθυροστομίαν: «Τί τὸ θέλεις ἐσὺ οὐρὲ αὐτὸ τὸ σήμαντρο;», ὑπονοῶν προφανῶς ὅτι ὁ Κασομούλης, ὡς μὴ μάχιμος ἀλλ' ἁπλοῦς γραφεύς, δὲν ἐχρειάζετο τὴν σπάθην.... Τὴν προσβλητικὴν αὐτὴν παρατήρησιν οὐδέποτε ὁ Κασομούλης ἐλησμόνησεν ἢ συνεχώρησε εἰς τὸν Καραϊσκάκην!

Ἐν τούτῳ τῷ μεταξύ, ἡ φήμη τοῦ Καραϊσκάκη, ἐπιβληθέντος πλέον ἀπόλυτα ἐπὶ τῶν Ἀγράφων, εἶχεν ἀκουσθῇ καὶ ἐκτιμηθῇ πολὺ πέραν αὐτῶν, ἐφ' ὅλης σχεδὸν τῆς τότε τόσον σκληρὰ ἀγωνιζομένης Ἑλλάδος. Αὐτὸς «ὁ Γέρος τοῦ Μωριᾶ» πολλάκις εἶχεν ἀναφερθῇ εἰς τὰ ἀνδραγαθήματα τοῦ Καραϊσκάκη καὶ ἐπανελάμβανεν ὅτι ἂν εἶχε συμπολεμιστήν του τὸν Καραϊσκάκην, ἡ Πελοπόννησος πολὺ ἐνωρίτερον θὰ εἶχε ἀποτινάξει τὸν τουρκικὸν ζυγὸν καὶ θὰ εἶχε καταστῇ ἐλευθέρα.

Βεβαίως, ὁ Καραϊσκάκης, ἐν μέσῳ τῶν πρωτοβουλιῶν του ,τῆς γενναιότητός του καὶ τῶν ἐπιτυχιῶν του, συχνάκις ἀντιμετώπιζεν ἀντιδράσεις, ἀντιπερισπασμοὺς καὶ ἐνοχλήσεις, δυστυχῶς δὲ ἐκ τῶν ἔνδον, καὶ κυρίως ἀπὸ τὸν Ράγκον. Οὗτος, ἐγκατασταθεὶς εἰς Βάλτον ἠνώχλει δι' ἐπιδρομῶν τὰ Ἄγραφα καὶ ἰδίως τὸ γειτνιάζον πρὸς τὸν Βάλτον τμῆμα αὐτῶν, κατὰ μῆκος τοῦ Ἀχελώου. Ἕως οὗ, ἐνεδρεύσας κάποτε εἰς Βαλαώραν τῆς Εὐρυτανίας, κατεκερμάτισε κυριολεκτικῶς καὶ διέλυσε τοὺς ἐπιδρομεῖς Βαλτινούς. Ἔκτοτε, καὶ διὰ πολὺν καιρόν, ἡ περιφέρεια τῶν Ἀγράφων καθησήχασεν.

Εὑρισκόμεθα εἰς τὸν μῆνα Μάϊον τοῦ 1823. Τὰ πάντα δεικνύουν ὅτι τὸ δρᾶμα τῶν Ἀγράφων καὶ τοῦ ὅλου συγκροτήματος τῆς Πίνδου θὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν κρίσιμον καὶ τελευταίαν αὐτοῦ φάσιν.

Μετὰ τὴν θανάτωσιν τοῦ Χουρσὶτ Πασᾶ, ὁ Σουλτάνος διορίζει διάδοχόν του τὸν Δερβὶς Πασᾶν. Οὗτος ἀρχίζει εὐθὺς ἀμέσως νὰ συγκεντρώνῃ τουρκικὰ στρατεύματα εἰς τὴν Λάρισσαν. Διὰ τὰ Τρίκκαλα καὶ τὴν περίχωρον τοποθετεῖται ἀρχηγὸς ὁ Σελιχτὰρ Πασᾶς μὲ πέντε χιλιάδας (5.000) στρατιώτας. Αὐτός, ἅμα τῇ ἐγκαταστάσει του εἰς Τρίκκαλα, καλεῖ εἰς ὑποταγὴν τὸν Καραϊσκάκην, ὁ ὁποῖος, περιφρονητικῶς καὶ μετὰ τῶν ὡς σύνηθες εἰς αὐτὸν αἰσχρολογιῶν, ἀπήντησε βεβαίως ἀρνητικῶς. Ὁμοίως καὶ ὁ Στουρνάρας ἠρνήθη πᾶσαν συζήτησιν καὶ πᾶν εἶδος ὑποταγῆς.

Ἄμεσος συνέπεια ὑπῆρξεν ἡ ταὐτόχρονος ἐπίθεσις τῶν Τούρκων ἐναντίον καὶ τῶν δύο Ἀρματωλικίων Ἀγράφων καὶ Ἀσπροποτάμου. Καὶ εἰς μὲν τὸν Ἀσπροπόταμον, οἱ Τοῦρκοι εἰσβάλλουν ἐκ Καλαμπάκας, δυτικῶς τοῦ Κόζιακα καὶ καταστρέφουν διὰ πυρὸς τὰ χωρία Περτοῦλι, Βετερνίκου καὶ Πύραν, Ἀλλά, δι' οὓς λόγους ἀναφέρομεν κατωτέρω, ἐκεῖ ἀνακόπτουν τὴν περαιτέρω εἰσβολήν των.

Εἰς δὲ τὰ Ἄγραφα, ἡ τουρκικὴ εἰσβολὴ ἐγένετο διὰ Νεβροπόλεως τῶν ἐχθρῶν στρατοπεδευσάντων ἐκεῖ. Καὶ ναὶ μὲν ὁ Καραϊσκάκης ἐπιτίθεται ἐκεῖ κατὰ τῶν Τούρκων, ἀποτυχὼν ὅμως εἰς τὴν προσπάθειάν του αὐτήν, ἀναγκάζεται νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς Ὀξυὰν - Ἀργιθέας, ὅπου καὶ στρατοπεδεύει, ἐν ἀναμονῇ ἐπικουριῶν διὰ περαιτέρω ἀντιμετώπισιν τῆς καταστάσεως. Πράγματι δέ, ἐντὸς ὀλίγου τὸ εἰς Ὀξυὰν στρατόπεδον τοῦ Καραϊσκάκη ἔφθασε νὰ ἀριθμῇ περὶ τοὺς 4.500 ἀξιοπολέμους μαχητάς. Αὐτὸς δὲ ὁ Καπετὰν - Στουρνάρας προωθεῖ τὸν ἀδελφόν του Στέριον καὶ τὸν ἐξάδελφόν του Ἀναγνώστην Ζαρκαλῆν μετὰ 300 ἀνδρῶν εἰς βοήθειαν τοῦ Καραϊσκάκη.

Ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, καίτοι οἱ Τοῦρκοι προήλαυνον ἐπιτυχῶς, τόσον εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ Ἀσπροποτάμου, ὅσον καὶ τῆς τῶν Ἀγράφων, ἐν τούτοις ἀνέκοψαν τὴν πορείαν των καὶ εἰς τὸν Ἀσπροπόταμον καὶ εἰς Νεβρόπολιν. Αἰτία τῆς ἀνακοπῆς τῶν προελάσεων τούτων ὑπῆρξε τὸ ἑξῆς γεγονός: Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἐπαναστάσεως εἰς Μακεδονίαν, περὶ τῆς ὁποίας ἐγένετο λόγος καὶ ἀλλαχοῦ τοῦ παρόντος, ὁ Καπετὰν Καρατάσιος κατέφυγε μετὰ τῶν Μακεδόνων ἐπαναστατῶν εἰς τὰς Σποράδας Νήσους, ἐκεῖθεν δὲ κα-

τέλαβε τὸ Τρίκερι, ἀπειλῶν οὕτω νὰ δημιουργήσῃ νέαν ἑστίαν ἐπαναστάσεως καὶ πολέμου καὶ εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ Πηλίου, πρᾶγμα ὅπερ ἐπεδίωκον οἱ Τοῦρκοι νὰ ἀποφύγουν. Ἐξ οὗ καὶ ἡ καθήλωσις τῶν στρατευμάτων των εἰς Ἀσπροπόταμον καὶ Ἄγραφα.

Ἐνῷ δὲ χρόνῳ ὁ Καραϊσκάκης εὑρίσκετο εἰς Ὀξυὰν καὶ ἦτο ἕτοιμος μὲ τὴν ἐνισχυμένην στρατιάν του νὰ ἀντεπιτεθῇ εἰς τοὺς Τούρκους, φθάνει ἔκτακτος ἀπεσταλμένος τοῦ Σαλιχτὰρ Πασᾶ μὲ προτάσεις ἀμέσου καταπαύσεως τῶν ἐχθροπραξιῶν καὶ ἔναρξιν διαπραγματεύσεων πρὸς σύναψιν εἰρήνης. Ὁ Καραϊσκάκης, φρονίμως πάντοτε σκεπτόμενος καὶ μὴ θέλων νὰ διαπραγματευθῇ μονομερῶς τὰς τουρκικὰς προτάσεις, εἰδοποιεῖ ἀμέσως τὸν Στουρνάραν καὶ τοῦ ζητεῖ νὰ σπεύσῃ εἰς Ὀξυὰν πρὸς ἀπὸ κοινοῦ σύσκεψιν περὶ τοῦ πρακτέου. Ἀλλὰ συνέβη τότε νὰ ἀσθενήσῃ σοβαρῶς ὁ Καραϊσκάκης καὶ νὰ ἀποσυρθῇ εἰς κάτωθεν τοῦ στρατοπέδου του Μοναστήριον, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὸ τοῦ Βλασίου - Ἀργιθέας.

Μετὰ πορείαν 16 ὡρῶν, ὁ Στουρνάρας φθάνει εἰς τὴν Μονὴν καὶ συναντᾷ τὸν Καραϊσκάκην, ὁ ὁποῖος τὸν ὑποδέχεται μὲ πολλὴν ἀγάπην καὶ φιλοφροσύνην, παραχωρήσας εἰς τὸν συμπολεμιστήν του τὴν καλύβην του, ὁ ἴδιος δὲ περιορισθεὶς εἰς κελλίον τῆς Μονῆς.

Ἀμέσως ἤρχισεν ἡ σύσκεψις τῶν Καπεταναίων καὶ τῶν ὁπλαρχηγῶν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐξητάσθη ἡ ὅλη δημιουργηθεῖσα κατάστασις καὶ διεπιστώθη ἡ ὅλη σοβαρότης αὐτῆς. Τελικῶς ἀπεφασίσθη ἀπὸ ὅλους τοὺς συσκεπτομένους νὰ ἀποδεχθοῦν τὰς τουρκικὰς προτάσεις καὶ νὰ συναφθῇ εἰρήνη, τοὐλάχιστον πρὸς ἐξοικονόμησιν χρόνου καὶ ἕως οὗ παραληφθοῦν πολεμικὰ ἐφόδια ἀπὸ μέρους τῆς Ἑλληνικῆς Διοικήσεως Στερεᾶς Ἑλλάδος. Μετὰ τὴν τοιαύτην ἀπόφασιν, συνετάχθη πρωτόκολλον, θέτον πρὸς τοὺς Τούρκους τοὺς ἑξῆς πρὸς σύναψιν εἰρήνης ὅρους: 1ον, τὴν ἀπελευθέρωσιν ἁπάντων τῶν κατὰ τὴν ἐπιδρομὴν συλληφθέντων ἁμάχων Ἑλλήνων· 2ον, τὴν ἀπόδοσιν ὅλων τῶν ἁρπαγέντων κινητῶν ἀγαθῶν αὐτῶν, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν κτηνῶν, καὶ 3ον, τὴν ἀποχώρησιν τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων πέραν τοῦ Πηνειοῦ.

Εἰς πρότασιν τοῦ Στουρνάρα νὰ τεθῇ εἰς τὸ πρωτόκολλον καὶ τέταρτος ὅρος, διὰ τοῦ ὁποίου θὰ ὡρίζετο ὅτι εἰς περίπτωσιν παρασπονδίας τῶν Τούρκων, οἱ Ἕλληνες θὰ ἐθεώρουν ἑαυτοὺς ἀπεδεσμευμένους τῆς περὶ εἰρήνης συνθήκης καὶ θὰ ἦσαν ἐλεύθεροι νὰ ἀντιδράσουν παντοιοτρόπως, χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἀπάντησις καὶ παρατήρησις τοῦ Καραϊσκάκη:

— «Ὤχ ἀδερφὲ Στουρνάρα, μιλᾶς σὰν νὰ διαπραγματεύεται ἡ Ρουσία μὲ τὴ Τουρκία..! Κλείνω τὴν εἰρήνη τώρα, δὲν μοῦ ἄρεσε μεθαύριο, τὴν χ..... κι' ἐγώ, καὶ σὺ οὔλοι μας...!»

Μετὰ τὴν σύνταξιν τοῦ πρωτοκόλλου καὶ τὴν ὑπογραφὴν του ὑπὸ πάντων, ἐκλήθη ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ Σαχιλτὰρ Πασᾶ, Καρατᾶρης λεγόμενος. Οὗτος, ἀφοῦ τοῦ ἀνεκοινώθησαν οἱ ἑλληνικοὶ ὅροι πρὸς σύναψιν τῆς ζητηθείσης εἰρήνης καὶ τοὺς ἀπεδέχθη, ὑπέγραψε τὸ πρωτόκολλον.

Ἐκ τῆς ὡς ἄνω περιγραφείσης συσκέψεως Καραϊσκάκη — Στουρνάρα καὶ ὁπλαρχηγῶν των δύναται νὰ συναχθοῦν μερικὰ συμπεράσματα, τὰ ὁποῖα, ὡς νομίζω, θὰ εἶναι χρήσιμα διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐπαναστάσεως τῶν ἐν λόγῳ Περιφερειῶν, ἴσως δὲ γενικῶς καὶ τοῦ Πανελληνίου Ἀγῶνος.

Καὶ πρῶτον μὲν συμπέρασμα εἶναι ὅτι, κατὰ τὴν σύσκεψιν, ἐνῷ οἱ πάντες ἐφλέγοντο ἀπὸ πολεμικὸν μένος καὶ ἀπὸ πόθον τῆς τελικῆς νίκης καὶ τῆς ἐλευθερίας, ἐν τούτοις ἀνεφύησαν διαφωνίαι, μᾶλλον διὰ προσωπικοὺς λόγους καὶ ἀτομικὰς καὶ φιλαδόξους ἐπιδιώξεις, μεταξὺ ὡρισμένων ὁπλαρχηγῶν, καὶ ἰδιαιτέρως τῶν τοῦ Καραϊσκάκη. Καὶ οὗτοι δὲν περιωρίσθησαν εἰς τὰς διαφωνίας των μόνον, ἀλλὰ ἔδειξαν, ὅπερ καὶ τὸ χείριστον, σημεῖα ἀπειθαρχίας πρὸς τὸν Ἀρχηγὸν των.

Δεύτερον συμπέρασμα εἶναι ὅτι, ἐκ τῆς συσκέψεως αὐτῆς καὶ τῆς ἀσυζητητὶ ἐκ μέρους τοῦ Τούρκου ἀπεσταλμένου ἀποδοχῆς τῶν ἑλληνικῶν ὅρων καὶ τῆς ὑπογραφῆς τοῦ περὶ εἰρήνης πρωτοκόλλου, καταφαίνεται ἡ κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν τῆς Ἑλληνικῆς ἐξεγέρσεως, ἀδυναμία τῶν Τούρκων νὰ ἀποδυθοῦν εἰς σοβαρὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν Ἐπαναστατῶν.

Καὶ τρίτον συμπέρασμα εἶναι ὅτι, ἡ σύσκεψις αὐτὴ ἀποδεικνύει τὴν ἐξ ἴσου ἀδυναμίαν τῶν Ἑλλήνων, νὰ ἐπωφεληθοῦν τῆς εὐκαιρίας καὶ ὁμονοοῦντες καὶ συντονίζοντες τὰς δυνάμεις των, νὰ κατασυντρίψουν τὸν μέγαν ἐχθρόν, τοὺς τυράννους καὶ ἀπίστους Τούρκους. Ὡς μόνον δικαιολογητικὸν τῆς ἀδυναμίας αὐτῆς τῶν Ἑλλήνων, τοὐλάχιστον τοπικῶς, διὰ τὰς περιφερείας τοῦ ἐνδιαφέροντός μας εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο, ἤτοι Ἀγράφων καὶ Ἀσπροποτάμου, δύναται νὰ προβληθῇ καὶ νὰ καταλογισθῇ ὡς ἰσχυρὸν ἐμπόδιον διὰ πολεμικὴν δρᾶσιν, ἡ κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἐπιδείνωσις τῆς ἀσθενείας τοῦ Καραϊσκάκη.

ΣΚΟΔΡΑ ΠΑΣΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΕΜΙΚΑΙ ΕΤΟΙΜΑΣΙΑΙ ΑΥΤΟΥ ΠΡΟΣ ΝΕΑΝ ΕΙΣΒΟΛΗΝ

Ἐντὸς ἑνὸς μόνου μηνὸς εἰρήνης, καταφθάνει τὸ ἄγγελμα τῆς ὑπὸ τὸν Μαχμοὺτ Πασᾶ τῆς Σκόδρας συγκεντρώσεως στρατεύματος ἐξ 20 χιλιάδων ἐμπειροπολέμων Ἀλβανῶν, Σκοδριάνων καὶ Μιρτιτῶν (ἤτοι Καθολικῶν Ἀλβανῶν) δι' ἐκστρατείαν κατὰ τῆς Ἑλλάδος. Ἡ εἴδησις αὐτὴ ἀνησύχησε τοὺς πάντας, καὶ ὅλοι κατενόησαν πλέον ὅτι δεινὸς ἀγών, νέα πολεμικὴ θύελλα πλησιάζει. Καὶ οἱ Ἕλληνες τῶν γειτονικῶν πρὸς τὴν Ἀλβανίαν περιφερειῶν ἤρχισαν νὰ ἑτοιμάζωνται καὶ νὰ λαμβάνουν τὰ ὅσα ἠδύναντο κατάλληλα μέτρα πρὸς ἀντιμετώπισιν τῆς ἐπερχομένης καταιγίδος.

Πρώτη αὐτῶν ἐνέργεια ἦτο νὰ εἰδοποιήσουν τὴν Ἑλληνικὴν Διοίκησιν Στερεᾶς Ἑλλάδος περὶ τοῦ κινδύνου καὶ νὰ ζητήσουν ἀπὸ αὐτήν, ὅπως τοὺς ἐφοδιάσῃ μὲ τὰ ἀναγκαῖα πρὸς ἄμυναν πολεμοφόδια. Ἀλλὰ τοιαύτη ἦτο κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἡ ἐπικρατοῦσα κατάστασις καὶ εἰς τὴν λοιπὴν ἐπαναστατημένην Ἑλλάδα, ὥστε οὐδὲ ἀπαντήσεως ἔτυχον εἰς τὴν ἔκκλησίν των οἱ ἀμέσως ἐπαπειλούμενοι ἐκ τουρκικῆς εἰσβολῆς Ἕλληνες. Ὡς ἐκ τούτου, πιεζόμενοι ὑπὸ τῆς ἀνάγκης, οἱ Καπεταναῖοι Στράτος, τοῦ Βάλτου, Γῶγος Μπακόλας τοῦ Ραδοβιζίου καὶ Κουτελιδαῖοι τῶν Τζουμέρκων, δηλώνουν ὑποταγὴν εἰς τὸν Ὀμὲρ - Βρυώνην. Ἐπιτρέπουν δὲ εἰς αὐτὸν νὰ διέλθῃ ἀκωλύτως τὸ Μακρυνόρος καὶ νὰ φθάσῃ εἰς Αἰτωλίαν, ὅπου εἶχε συμφωνηθῇ νὰ συναντηθῇ μετὰ τοῦ Σκόδρα Πασᾶ.

Τὴν 1ην Ἰουλίου 1823, ὁ Σκόδρα Πασᾶς στρατοπεδεύει, μετὰ τοῦ ἐμπείρου δι' ὀρεινὸν πόλεμον στρατοῦ του, δύο ὥρας ἐντεῦθεν τοῦ Πηνειοῦ ποταμοῦ. Ἐκεῖθεν ἀποστέλλει ἀμέσως γράμματα πρὸς τοὺς Ἕλληνας Καπεταναίους τῆς Πίνδου. Δι' αὐτῶν, ὄχι μόνον ζητεῖ τὴν πλήρη ὑποταγὴν αὐτῶν ἀλλὰ καὶ τὴν συμμετοχήν των εἰς τὴν ἐκστρατείαν του, μεθ' ὅλων τῶν μαχητῶν των.

Παραθέτομεν εὐθὺς ἐν συνεχείᾳ, καὶ σχεδὸν αὐτολεξεί, τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Σκόδρα Πασᾶ πρὸς τὸν Καραϊσκάκην, ὡς καὶ γράμμα αὐτοῦ πρὸς Στουρνάραν. Τὰ γράμματα αὐτὰ ἀποτελοῦν, τρόπον τινά, τὸν πρόλογον ἢ τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὰς περαιτέρω πολεμικὰς ἐξελίξεις καὶ τὰς συνεπείας των.

Τὸ γράμμα τοῦ Μαχμοὺτ Πασᾶ πρὸς τὸν Καραϊσκάκην ἔχει οὕτω:

«Μὲ λέγουν Μαχμοὺτ Πασᾶ Σκόδρα. Εἶμαι πιστός, εἶμαι

τίμιος. Τὸ στράτευμά μου τὸ περισσότερον σύγκειται ἀπὸ Χριστιανούς. Ἐδιορίσθην ἀπὸ τὸν Σουλτάνον νὰ ἡσυχάσω τοὺς λαούς· δὲν θέλω νὰ χύσω αἷμα· μὴ γένοιτο· ψευτιαὶς δὲν ἠξεύρω. Ὅποιος θέλει νὰ εἶναι μὲ ἐμένα, πρέπει νὰ εἶναι πλησίον μου. Ὅποιος δὲν θέλει, ἂς καρτερεῖ τὸν πόλεμόν μου.... Δέκα πέντε ἡμέρες σᾶς δίδω καιρὸν νὰ σκεφθῆτε».

Μετὰ τὴν λῆψιν τοῦ γράμματος αὐτοῦ, ὁ Καραϊσκάκης πρῶτον μέν, διατάσσει τὸν ἄμαχον πληθυσμὸν τῆς περιφερείας του νὰ ἀσφαλισθῇ εἰς ὀχυρὰς θέσεις. Δεύτερον δέ, ἐσωκλείει τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Σκόδρα Πασᾶ εἰς ἰδικόν του γράμμα πρὸς τὸν Στουρνάρα, εἰς τὸν ὁποῖον γράφει:

«Σὲ περικλείω τὸ γράμμα τοῦ Μαχμοὺτ Πασιᾶ. Ἰδὲς τί γράφει ὁ σαλεπτζῆς ὁ κερατᾶς. Ἐγὼ διώρισα ὅλον τὸν λαὸν νὰ τραβηχθῇ εἰς ταὶς δυναταὶς θέσεις καὶ μόνος μου, ἐπειδὴ εἶμαι ἀσθενής, θέλει τραβηχθῶ εἰς τὰ Παλούκια (σημ. συγγρ., θέσις πλησίον τῶν Ἐπαινιανῶν, Εὐρυτανίας), ἐκεῖ νὰ τοὺς καρτερέσω, καὶ ἀκοῦς εἰδήσεις μου ἔπειτα. Κάμε τὸ χρέος σου λοιπόν, ἀδελφέ, καὶ ἐμένα ἐκεῖ νὰ μὲ ἠξεύρῃς».

Μετὰ τὴν λῆξιν τῆς δεκαπενθημέρου προθεσμίας πρὸς ὑποταγήν, ἤτοι τὴν 20ὴν Ἰουλίου 1823, ὁ Σκόδρας διαιρεῖ τὸ στράτευμά του εἰς τρία σώματα. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον, ἀποτελούμενον ἐκ 4.500 στρατιωτῶν ὑπὸ τὸν Σοῦλτζε Κόρτζια, ἀποστέλλει ἐναντίον τοῦ Ἀσπροποτάμου, τὸ δεύτερον, μὲ 6.000 στρατιώτας καὶ ὑπὸ τὴν προσωπικήν του ἡγεσίαν, κατευθύνει διὰ τῆς Ὀξυᾶς ἐναντίον τοῦ Καραϊσκάκη, τὸ δὲ τρίτον, μετὰ τοῦ ὑπολοίπου στρατοῦ καὶ τοῦ ἱππικοῦ του, κινεῖ διὰ Ρεντίνας - Καγκέλια πρὸς Καρπενήσιον.

ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΟΥ
ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΑΙ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ

Οἱ Καπεταναῖοι Νικ. Στουρνάρας, Ἀσπροποτάμου, καὶ Γρηγόριος Λιακατᾶς, Κλεινοβοῦ, διέταξαν τὴν ἄμεσον ἐκκένωσιν τῶν χωρίων των. Ὅλος ὁ πληθυσμὸς τῶν περιφερειῶν αὐτῶν, ἀποτελούμενος σχεδὸν ἀπὸ 20.000 ψυχάς, μετεκινήθη πρὸς δυσμάς, μετὰ τῶν ποιμνίων καὶ τῶν ὅσων ἠδυνήθησαν νὰ συμπαραλάβουν ὑπαρχόντων των. Ἔφθασαν εἰς τὸν Ἀχελῶον ποταμόν, παρὰ τὸ χωρίον Μυρόκοβον, καὶ προσπεράσαντες αὐτό, εἰσῆλθον εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Ἀρματωλικίου Ραδοβιζιοῦ. Ὁ Καπετάνιος αὐτοῦ Γῶγος Μπακό-

λας, πιεζόμενος ὑπὸ τῆς συνθήκης ὑποταγῆς του πρὸς τὸν Ὀμὲρ - Βρυώνην, προσπαθεῖ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν εἴσοδον τῶν προσφύγων. Ἀλλὰ πρὸ τῆς ὁρμῆς καὶ τῆς βίας αὐτῶν, ἠναγκάσθη νὰ ἀφήσῃ ἀνενόχλητον τὴν διάβασίν των. Ἀλλὰ καὶ οἱ κατὰ πόδας διώκοντες αὐτοὺς Τοῦρκοι, ἀσφαλῶς λόγῳ τῆς ὑφισταμένης συνθήκης Μπακόλα - Ὀμὲρ Βρυώνη, δὲν εἰσῆλθον εἰς τὸ Ραδοβίζιον.

Ὁλόκληρος αὐτὸς ὁ συμφυρμὸς ἀνθρώπων καὶ κτηνῶν μετεκινήθη ὑπὸ ἀπεριγράπτους συνθήκας ταλαιπωριῶν διὰ μέσου Μυσιούντας, Καταβόθρας, Τσιφλικίου, Γαβρόγου, Μυλογόστι(*), Σακαρετσιοῦ. Τελικῶς ἔφθασεν εἰς Μηλιάν, Βάλτου, θέσιν ὀχυρὰν παρὰ τὸν Ἀχελῶον, ὅπου καὶ παρέμεινεν.

Ἡ θέσις αὐτή, ἐπίπεδος καὶ ἐκτεταμένη, ἀνατολικῶς μὲν ἀσφαλίζεται ἀπὸ τὸν ποταμὸν Ἀχελῶον, ἐνῷ τὰ πρὸς δυσμὰς ὑψηλὰ καὶ ἀπόκρημνα ὄρη Κανάλα παρέχουν ἀπόλυτον ἀσφάλειαν. Ἐκεῖ εἶχον καταφύγει καὶ πολλαὶ οἰκογένειαι ἐκ Βάλτου, μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ των Ἀνδρέα Ἴσκου. Καὶ οἱ ταλαιπωρημένοι αὐτοὶ φυγάδες, θύματα καὶ αὐτοὶ τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος (ἀνώνυμοι μαχηταί, χωρὶς ὅπλα) τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Πατρίδος, ἐνόμισαν ὅτι εἰς τὴν γωνίαν αὐτὴν τῆς Ἑλληνικῆς γῆς θὰ εὕρισκον καταφύγιον ἀπὸ τοὺς διώκτας των, συμπαράστασιν δὲ καὶ ἀδελφικὴν ἀγάπην ἀπὸ τοὺς ὁμογενεῖς καὶ ὁμοπίστους κατοίκους της. Ἀλλὰ οὔτε ἀσφάλειαν εὗρον, οὔτε τὴν ἀδελφικὴν ἀγάπην, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω.

Ἀλλὰ καὶ πρὶν φθάσουν ἀκόμη εἰς τὸ νομιζόμενον καταφύγιόν των, ἀπὸ τοῦ Μυροκόβου καὶ καθ' ὅλην τὴν διαδρομήν των, ὑφίσταντο συνεχῶς λεηλασίας καὶ ἁρπαγὰς ἀπὸ Ἕλληνας, δυστυχῶς, ἀπὸ Τζουμερκιώτας καὶ Ραδοβιζινοὺς καὶ Βαλτινούς. Παρηκολούθουν τοὺς φυγάδας ἀδελφούς των, καὶ ὅπως ὁ λύκος καραδοκεῖ νὰ ἁρπάξῃ τὸ θῦμα του, οὕτω καὶ αὐτοὶ εἰς πρώτην εὐκαιρίαν ἥρπαζον ἀπὸ τοὺς ἀδελφούς των ὅσα καὶ ὅ,τι ἠδύναντο.

Ὁ Κασομούλης παραστατικώτερα περιγράφει τὴν διαδρομὴν

(*) Σημείωσις Συγγραφέως: Τὸ ὁροπέδιον αὐτό, ἐκτάσεως δύο περίπου τετραγωνικῶν χιλιομέτρων, ἐντελῶς ἐπίπεδον, εἶναι μαγευτικώτατον. Κλείεται γύρωθεν ἀπὸ τὰς ἐλατοσκεπεῖς κορυφὰς τοῦ ὄρους Γαβρόγου καὶ μόνον πρὸς τὸ Σακαρέτσι (Περδικάκι) ἔχει μικρὸν ἄνοιγμα. Λόγῳ τοῦ ὑψομέτρου του, εἶναι ἀκατάλληλον διὰ καλλιέργειαν καὶ μόνον ὡς πλούσιος βοσκότοπος χρησιμοποιεῖται.

Κατὰ τὴν κατοχὴν τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τῶν Γερμανῶν, ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τῶν Ἄγγλων ὡς πεδίον ρίψεως ἀπὸ ἀεροπλάνων ἐφοδίων πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἀντάρτας.

αὐτήν. Μεταφέρομεν ἐδῶ αὐτούσιον τμῆμα τῆς περιγραφῆς αὐτῆς, διὰ τὴν Βιβλικήν του παρομοίωσιν:

«.... Τὸ ἑσπέρας ἐφθάσαμε εἰς Μιλογοῦστι Σακαρετσιοῦ, πεδιάδα ἔχουσα ἓξ πηγάδια περιστοιχισμένα ἀπὸ τὰ ὑψηλὰ βουνά, καὶ εἰς τὴν ὁποίαν βόσκουν τὰ ζῶα των οἱ Σακαρετσιάνοι. Ἀπάνω εἰς τὸ διάσελον, ὅπου κατηφοροῦσεν ὁ λαὸς νὰ κατασκηνωθῇ, ἐμείναμεν οἱ δύο μὲ τὸν Στουρνάραν, καὶ ἐπροσμέναμεν ἕως νὰ διαβοῦν ὅλοι σχεδόν, καὶ τότες νὰ κατεβοῦμεν καὶ ἡμεῖς. Ἐξαπλώθη ὁ λαὸς εἰς ὅλην αὐτὴν τὴν κοιλάδα, τὰ ζῶα παντὸς εἴδους καὶ τὰ ποίμνια. Ὁ Στουρνάρας, βλέποντας τὴν κατάστασιν, ἐνθυμήθη τὸν Μωυσῆν καὶ μὲ λέγει: —Δὲν ὁμοιάζομεν τώρα, παιδί μου τὸν Μωυσέα, ὅστις ἔφυγεν ἀπ' τὴν Αἴγυπτον μὲ ὅλον τὸν λαόν, χωρὶς νὰ βλαφθῇ ψυχή; Τί 20 χιλιάδες λαός, τί 60. Τὰ δεινὰ ὅλα τὰ ὑποφέραμεν καὶ ἡμεῖς, καθὼς καὶ ἐκεῖνοι καὶ ἐλευθερώθημεν ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ λύκου. Ὅ,τι καὶ ἂν ἐπάθαμεν, εὐχαριστῶ τὸν Θεόν, ὅπου δὲν αἰχμαλωτίσθη οὔτε ψυχή. Τοὺς ἔφερα ἐδῶ, καὶ ἀπ' ἐδῶ καὶ ἐκεῖθεν καθεὶς δύναται νὰ ἐκλέξῃ τόπον καὶ ἥσυχον καὶ ἐλεύθερον...».

Ἀφοῦ οἱ πρόσφυγες Ἀσπροποταμῖται ἐξέλεξαν τόπον προσωρινῆς παραμονῆς τὴν Μηλιὰν - Ἐμπεσοῦ, οἱ Καπεταναῖοι Στουρνάρας καὶ Λιακατᾶς, καθὼς καὶ ὁ Κασομούλης, διέβησαν τὸν Ἀχελῶον καὶ εἰσῆλθον εἰς Ἄγραφα, διὰ νὰ πληροφορηθοῦν τὰ τῆς ἐκεῖ ἐπιδρομῆς τοῦ Σκόδρα Πασᾶ. Τοὺς ἠκολούθησε δὲ καὶ ὁ Καπετάνιος Ράγκος, ἅπαξ καὶ τοῦ ἐδίδετο τώρα ἡ εὐκαιρία νὰ ἐπισκεφθῇ ἀφόβως τὸ περιπόθητόν του Ἀρματωλίκι.

Ἔφθασαν εἰς Τοπόλιανα - Ἀπεραντίων, χωρὶς νὰ συναντήσουν καθ' ὁδὸν ψυχὴν ζῶσαν. Καὶ τὸ χωρίον εὑρέθη ἔρημον ἀνθρώπων. Κατὰ δύο ἐκδοχὰς ἐξηγεῖται ἡ ἐρήμωσίς του· ἢ ἐκρύβησαν κατὰ τὴν ἐπιδρομὴν τοῦ Σκόδρα, καὶ ὁ τρόμος αὐτοῦ ἐκράτει τοὺς κατοίκους κεκρυμμένους ἀκόμη, κατὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ Στουρνάρα καὶ τῆς συνοδείας του· ἢ ἐγκαταλείψαντες καὶ αὐτοὶ τὰς κατοικίας των, ἔφυγαν μακρὰν δι' ἀσφάλειαν. Ἡ δευτέρα ἐκδοχὴ φαίνεται ἡ μᾶλλον πιθανή, δοθέντος ὅτι ἡ περιφέρεια στερεῖται παντελῶς θέσεων ἀσφαλείας ἢ καταφυγίου.

Ἀπὸ Τοπόλιανα, ὁ Στουρνάρας καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἀπεφάσισαν νὰ προχωρήσουν εἰς Βούλπην. Καθ' ὁδὸν ὅμως καὶ ἐπὶ ἑνὸς διασέλου, ἀντίκρυσαν ἓν μακάβριον θέαμα: τέσσαρα ἢ πέντε σφάγια εἰς τὰς σούβλας, ἡμιεψημένα, καὶ εἰς ὀλίγων βημάτων ἀπόστασιν πέντε ἢ ἓξ νεκρὰ ἀνθρώπινα σώματα. Ὁ Κασομούλης, ὅστις περιγρά-

φει τὸ περιστατικὸν αὐτό, δὲν καθορίζει ἂν ἐπρόκειτο περὶ Ἑλλήνων ἢ Τούρκων νεκρῶν. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ ἴδιος μᾶς πληροφορεῖ ἀλλαχοῦ, ὅτι οἱ Καθολικοὶ Γκέκηδες οὐδέποτε ἐφόνευον Χριστιανούς, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι μᾶλλον θὰ πρόκειται περὶ Τούρκων νεκρῶν, ἄγνωστον πῶς φονευθέντων εἰς τὴν θέσιν ἐκείνην.

Εἰς Βούλπην ἐπληροφορήθησαν τὸν εἰς Καρπενήσιον θάνατον τοῦ Μάρκου Μπότσαρη. Ἡ ἀπώλεια τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ἡγέτου τοῦ Ἀγῶνος ἐλύπησε τοὺς πάντας. Ἀλλὰ πολὺ ἐπίσης κατετάραξεν αὐτοὺς καὶ ἡ φοβερὰ εἴδησις, ὅτι εἰς Μηλιὰν τὸ πλῆθος τῶν προσφύγων ἐλεηλατήθη ἀπανθρώπως ἀπὸ τοὺς κατοίκους τοῦ Βάλτου. Ἐκάκισαν δὲ τὸν ἑαυτόν τους, διότι ἔδωσαν πίστιν καὶ δὲν ἔλαβον μέτρα προστασίας τοῦ πληθυσμοῦ.

Τρεφόμενοι ἐπὶ ἡμέρας μὲ ξηρὰ καλαμπόκια, ἔλαβον τὴν ἄγουσαν ὀπίσω πρὸς Ἀσπροπόταμον, καθ' ὅσον ἐπληροφορήθησαν ὅτι οἱ πρόσφυγες, μετὰ τὰς λεηλασίας, τὰς ὁποίας ὑπέστησαν, ἀπεφάσισαν νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὸν τόπον των. Ἠκολούθησαν ὅμως τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν τοῦ Ἀχελώου, ἐνῷ οἱ ἐπαναπατριζόμενοι πρόσφυγες ὥδευον διὰ τῆς ἀπέναντι ὄχθης. Καὶ τοῦτο, διότι δὲν εἶχον τὸ θάρρος νὰ συναντήσουν καὶ νὰ ἀντικρύσουν τοὺς συμπατριώτας των, οἱ ὁποῖοι ἐθεώρουν ἐκείνους, καὶ δικαίως, ὡς αἰτίους τῆς καταστροφῆς των.

Περὶ τὰ τέλη Αὐγούστου 1823, ἐπέστρεψαν ὅλοι εἰς τὰς εἰς Ἀσπροπόταμον ἑστίας των, γυμνοί, ταλαιπωρημένοι καὶ τετραχειλισμένοι. Τὰ πάντα εὗρον ἐκεῖ εἰς σωρὸν ἐρειπίων.

Ἅμα τῇ ἀφίξει των εἰς Ἀσπροπόταμον, οἱ Καπεταναῖοι Στουρνάρας καὶ Λιακατᾶς ἀντελήφθησαν ὅτι δὲν ἔχαιρον πλέον τῆς ἐμπιστοσύνης τῶν συμπατριωτῶν των. Ἐπὶ πλέον δέ, ἐπειδὴ εἶχον ἐκτεθῆ ἀρκετὰ καὶ ἀπέναντι τῶν Τούρκων, δὲν ἦτο πλέον δυνατὸν εἰς αὐτοὺς νὰ συνάψουν συμφωνίας ὑποταγῆς διὰ νὰ περισώσουν τὰ Ἀρματωλίκια των, ὡς εἶχον πράξει προηγουμένως οἱ πρὸς δυσμὰς τοῦ Ἀχελώου ἄλλοι Ἀρματωλοί. Ὡς ἐκ τούτου, ἔλαβον τὴν ἀπόφασιν τῆς ἀμέσου παραιτήσεώς των.

Καὶ ὁ μὲν Νικ. Στουρνάρας παρέδωκε τὴν ἀρχηγίαν εἰς τὸν ἀδελφόν του Στέριον, ὁ δὲ Λιακατᾶς εἰς τὸν ἀδελφόν του Μῆτρον. Καὶ παραλαβόντες περὶ τοὺς 350 συντρόφους καὶ 5.000 αἰγοπρόβατα, ἀνεχώρησαν διὰ τὴν Αἰτωλίαν. Ἐκεῖθεν, οἱ δύο πρώην Καπεταναῖοι, ἀφοῦ ἐπεσκέφθησαν ἐπὶ βραχὺ τὰς οἰκογενείας των εἰς τὴν

νῆσον Κάλαμον τοῦ Ἰονίου πελάγους, ἦλθον εἰς Μεσολόγγιον, ὅπου ἐκ νέου ἐτάχθησαν, μετὰ τῶν ἀκολουθησάντων συντρόφων των, εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἀγωνιζομένης Πατρίδος. Κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς Ἱερᾶς αὐτῆς Πόλεως καὶ καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ἀντιστάσεώς της, καὶ οἱ δύο Ἀρχηγοὶ ἐπέδειξαν ἡρωισμὸν ἔξοχον. Ἐπέπρωτο ὅμως καὶ εἰς τοὺς δύο αὐτοὺς ἀγωνιστάς, τετιμημένους πλέον μὲ τὸν βαθμὸν τοῦ Στρατηγοῦ, νὰ προσφέρουν καὶ τὴν ζωήν των, χύσαντες ἡρωικῶς τὸ αἷμά των εἰς τὸν βωμὸν τῆς Πατρίδος, κατὰ τὴν ἐποποιίαν τῆς Ἐξόδου.

Καὶ ταῦτα μέν, ὡς πρὸς τὰς ἐπαναστατικὰς καὶ πολεμικὰς ἐξελίξεις τοῦ Ἀρματωλικίου Ἀσπροποτάμου, μὲ πρωταγωνιστὴν τὸν Ἀρματωλὸν Καπετὰν - Νικ. Στουρνάραν. Φυσικά, ὑπάρχουν καὶ πολλὰ ἄλλα γεγονότα καὶ περιστατικά, ἀναφερόμενα εἰς τὸ Ἀρματωλίκι τοῦτο, ἀλλ' ἡμεῖς περιοριζόμεθα εἰς τὰ ὅσα ἐξεθέσαμεν ἀνωτέρω. Τοὺς βουλομένους ὅμως νὰ πληροφορηθῶσι πλείονα, παραπέμπομεν εἰς τὸ πλῆρες πληροφοριῶν καὶ λεπτομερειῶν περισπούδαστον σύγγραμμα τοῦ Νικ. Κασομούλη, «Στρατιωτικὰ Ἐνθυμήματα».

Ἀλλὰ πρὶν κλείσωμεν τὸ περὶ Ἀσπροποτάμου Κεφάλαιον καὶ εἰσέλθωμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν γεγονότων εἰς Ἄγραφα, κατὰ τὴν εἰς αὐτὰ εἰσβολὴν τοῦ Σκόδρα Πασᾶ, ἂς μοὶ ἐπιτραπῇ νὰ διατυπώσω μερικὰς προσωπικὰς κρίσεις ἢ ἀπορίας δυσεξηγήτους διὰ τὴν ἀτυχῆ ἔκβασιν τοῦ εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ Ἀσπροποτάμου ἀγῶνος.

Εἴδομεν ὅτι κατὰ τὴν τουρκικὴν εἰσβολήν, ὁλόκληρος ὁ πληθυσμὸς μετεκινήθη δυτικά, πρὸς τὸν ποταμὸν Ἀχελῶον. Ἀλλὰ διὰ νὰ φθάσῃ ἐκεῖ, θὰ ἔπρεπε νὰ διέλθῃ διὰ τοῦ τέως Δήμου Κοθωνίων, περιφερείας δυσπροσίτου καὶ μὲ θέσεις ὀχυρωτάτας. Ἀπορίας, λοιπόν, ἄξιον, τυγχάνει, τὸ πῶς ὁ Στουρνάρας δὲν ἐξεμεταλλεύθη τὸ καταλληλότατον τοῦτο μέρος, ἢ πρὸς καταφύγιον διὰ τὴν ἀσφάλειαν τοῦ ἀμάχου πληθυσμοῦ, ὅπως ἔπραξεν ὁ Καραϊσκάκης εἰς τὰ Ἄγραφα, ἢ διὰ νὰ προβάλῃ ἀντίστασιν ἐκ τῶν ὀχυρῶν θέσεων, διὰ τῶν ὁποίων διήρχοντο, τοῦτο μὲν πρὸς ἐπιβράδυνσιν καὶ ἀναχαίτισιν τῶν κατὰ πόδας διωκόντων αὐτοὺς Τούρκων, τοῦτο δὲ πρὸς πρόσκαιρον ἀνακούφισιν τῶν προσφύγων. Καὶ ναὶ μὲν ἐγένετο μικρά τις ἀντίστασις, ἢ μᾶλλον ἀνταλλαγὴ πυροβολισμῶν εἰς θέσιν «Πέτρα», ὑπεράνω τοῦ χωρίου Κούτσενα (σήμερον γνωστὸν ὡς Στουρναρέϊκα), ἀλλὰ καὶ πάλιν ἀπεχώρησαν προτροπάδην καὶ ἀγεληδὸν πρὸς Μυρόκοβον.

Ἀκατανόητον ἐπίσης εἶναι τὸ πῶς οἱ Ἀσπροποταμῖται ὑπέστησαν καθ' ὁδὸν τοσαύτης ἐκτάσεως λεηλασίας καὶ ἁρπαγὰς ἐκ μέρους ὁμοεθνῶν κατοίκων τῶν περιφερειῶν, ἐξ ὧν διήρχοντο, ἔχοντες ἐπὶ κεφαλῆς ὡς Ἀρχηγόν των τὸν Στουρνάραν, τοῦ ὁποίου ὄχι μόνον ἡ παρουσία, ἀλλὰ αὐτὸ καὶ μόνον τὸ ὄνομα ἦτο ἀρκετὸν διὰ νὰ καθηλώσῃ ἀπὸ τρόμον τοὺς «πλιατσικολόγους» καὶ νὰ τοὺς κάμῃ νὰ παραιτηθοῦν κάθε σκέψεως γελοίου, ἀλλὰ καὶ αὐτόχρημα ἀντεθνικοῦ παληκαρισμοῦ, εἰς βάρος ἀθώων θυμάτων τοῦ ὑπὲρ Πίστεως καὶ Πατρίδος ἱεροῦ Ἀγῶνος .

Καὶ ὁ μὲν Κασομούλης, ἱστορούμενος τὴν τραγικὴν αὐτὴν θέσιν τῶν προσφύγων, προσπαθεῖ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν κατάστασιν καὶ λέγει ὅτι, αἰτία αὐτῆς ὑπῆρξε τὸ ὅτι ὁ Στουρνάρας εἶχε κρατήσει ἐν μέσῳ τοῦ φεύγοντος πλήθους μόνον 50 ἕως 60 ὁπλοφόρους, ἐνῷ τοὺς λοιποὺς ἀπέλυσεν, ἵνα προστατεύσουν τὰς οἰκογενείας των. Ἀλλὰ περὶ ποίων οἰκογενειῶν ὁμιλεῖ ὁ Κασομούλης, καὶ ποῦ εὑρίσκοντο αὗται καὶ ποῦ μετέβησαν οἱ οἰκογενειάρχαι, δῆθεν, ὁπλοφόροι πρὸς προστασίαν των; Δὲν λέγει ὁ ἴδιος ὅτι ὁλόκληρος ὁ πληθυσμὸς τοῦ Ἀσπροποτάμου, ὅλαι αἱ οἰκογένειαι, σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις, ἐγκατέλειψαν τὰς ἑστίας των καὶ ἔλαβον τὸν δρόμον τῆς φυγῆς μετὰ τῶν ὁπλοφόρων ἀρχηγῶν των; Τοῦτο δὲν ἀποδεικνύει ὅτι ὑπάρχει κάποια ἀντίφασις εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Κασομούλη ἱστορούμενα, ἀκουσία ἴσως, ἀλλὰ πάντως ἀντίφασις;

Ἀλλὰ ἔστω· ἂς δεχθῶμεν ὅτι οὕτω συνέβη. Πάλιν ὅμως δὲν δικαιολογεῖται ἡ κατάστασις. Δὲν ἦσαν μόνον οἱ, κατὰ τὸν Κασομούλην, ὑπὸ τοῦ Στουρνάρα ἀπολυθέντες, οἱ ὁποῖοι ἔφερον ὁπλισμόν. Ἅπαντες οἱ εἰς τὴν μακρὰν αὐτὴν γραμμὴν τῶν καταδιωκομένων προσφύγων, τοὐλάχιστον οἱ δυνάμενοι, ἔφερον τὰ ὅπλα των καὶ ἠδύναντο νὰ προστατεύσουν ἑαυτοὺς καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς, προβάλλοντες ποιάν τινα ἀναχαιτιστικὴν ἀντίστασιν κατὰ τῶν διωκτῶν των, ὡς ἐλέχθη καὶ ἀνωτέρω, ἀλλὰ καὶ προστασίαν ἀπὸ τοὺς παρενοχλοῦντας ληστὰς καὶ «πλιατσικολόγους».

Τὸ μᾶλλον βέβαιον συμπέρασμα, κατὰ τὴν κρίσιν μου πάντοτε, εἶναι ὅτι ὁ Στουρνάρας εἶχε χάσει πλέον τὸν ἔλεγχον τῆς καταστάσεως, δὲν ἦτο κύριος καὶ ρυθμιστὴς αὐτῆς. Διὰ ποίους λόγους ὅμως; Ὡς ἐκ τοῦ πανικοῦ, ὅστις κατέλαβε τοὺς φυγάδας καὶ ὁ καθεὶς προσεπάθει νὰ σώσῃ ἑαυτόν, ἀδιαφορῶν διὰ τοὺς ἄλλους, καὶ δι' αὐτοὺς τοὺς συμπάσχοντας ἀδελφούς του; Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑπῆρξε πανικός, ὁ πανικὸς δὲν ἀποτελεῖ τὴν αἰτίαν τῆς τραγικῆς καταστά-

σεως, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχον περιέλθῃ οἱ πρόσφυγες, ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῆς. Γνώρισμα δὲ ἑνὸς καλοῦ ἀρχηγοῦ, ψυχραίμου πρὸ παντὸς εἰς τὰς δυσκόλους περιστάσεις, εἶναι νὰ προλαμβάνῃ τὰ αἴτια (καὶ ἐν προκειμένῳ τὰ αἴτια τῆς καταστάσεως ὑπῆρξαν ὁ ἀπηνὴς διωγμὸς τῶν Τούρκων καὶ αἱ λεηλασίαι τῶν ὁμοεθνῶν, καὶ ὁ Στουρνάρας θὰ ἠδύνατο καὶ εἰς τὸν διωγμὸν νὰ ἀντισταθῇ καὶ τὰς λεηλασίας νὰ ἐξουδετερώσῃ) καὶ διὰ τῆς ἰδικῆς του νηφαλιότητος ,τοῦ θάρρους του καὶ τῆς ἐπιβολῆς νὰ ἐμψυχώνῃ, νὰ ἐνθαρρύνῃ, νὰ ἐνδυναμώνῃ τοὺς ὑπ' αὐτὸν ἀρχομένους.

Ἐκθέτω τὰς ἀνωτέρω σκέψεις μου χάριν τῆς ἱστορίας καὶ μόνον, ἀναλύων τὰ αἴτια καὶ τὰ αἰτιατὰ τῶν ἱστορουμένων γεγονότων, ὡς πᾶς τις ἔχει τὸ δικαίωμα τοῦτο. Διὰ τῶν σκέψεών μου αὐτῶν, οὔτε ἡ ἐκτίμησις, οὔτε τὸ σέβας ποὺ τρέφω πρὸς τὴν μνήμην τοῦ Μεγάλου Ἀγωνιστοῦ μειοῦνται. Τὸ παράπαν. Οὐδὲ προτίθεμαι δι' αὐτῶν νὰ μειώσω, πολλοῦ γε καὶ δή, τὴν πανθομολογουμένην ἀξιαν τοῦ Ἥρωος τοῦ ὑπὲρ τῆς Ἀνεξαρτησίας Ἀγῶνος, Στρατηγοῦ Νικ. Στουρνάρα.

Μετὰ τὴν παρέκβασιν ταύτην, ἃς ἔλθωμεν ἤδη εἰς τὸ ἑπόμενον κεφάλαιον, ἐπιγραφόμενον:

Η ΕΙΣ ΑΓΡΑΦΑ ΕΠΙΔΡΟΜΗ ΤΟΥ ΣΚΟΔΡΑ ΠΑΣΑ ΚΑΙ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΑΥΤΩΝ

Ἡ εἰς Ἄγραφα εἰσβολὴ τοῦ Σκόδρα Πασᾶ ἔσχεν ἐπιπτώσεις ἐφ' ὁλοκλήρου τῆς περιφερείας. Ἀρχόμεθα τῆς ἐξετάσεως τῶν γεγονότων τούτων.

Καὶ ἐνῷ ὁ Κασομούλης λεπτολογεῖ διὰ τὰ κατὰ τὴν περιφέρειαν Ἀσπροποτάμου συμβάντα, διὰ τὰ περὶ τὰ Ἄγραφα πολὺ ὀλίγα ἀναφέρει. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ὀλίγων εἰδήσεων, τὰς ὁποίας μᾶς παρέχει, δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν ἀσφαλῆ ἀντίληψιν τῶν περὶ ἐκεῖ γεγονότων.

Ἡ πρὸς Ἄγραφα εἰσβολὴ τῶν Τούρκων ἐγένετο τὴν 20ὴν Ἰουλίου 1823 καὶ ἡ διέλευσις αὐτῶν δι' Ὀξυᾶς, τὴν 23ην ἰδίου, ὑπὸ τὴν προσωπικὴν διοίκησιν τοῦ Σκόδρα Πασᾶ. Τὸ στράτευμά του ἀπετελεῖτο ἀπὸ ἐπιλέκτους δι' ὀρεινὸν πόλεμον στρατιώτας Ἀλβανούς, Γκέκηδες μὲν τὴν φυλήν, Χριστιανοὺς ὅμως Καθολικοὺς τὸ θρήσκευμα, γνωστοὺς καὶ ὡς Μιρτίτας.

Ὁ Καραϊσκάκης, ἀφοῦ ἠσφάλισε τὸν ἄμαχον πληθυσμὸν εἰς τὰ δύσβατα καὶ ὀχυρὰ μέρη Παλούκια καὶ Φτέρη, προέβαλεν ἀντίστασιν κατὰ τῶν εἰσβολέων εἰς Λεοντίτον - Ἀργιθέας. Καὶ ἡ μὲν ἀντίστασις καὶ ἡ ἀναχαίτησις τοῦ ἐχθροῦ ἀπέτυχε, ὡς πρὸς τὸν τόπον ὅμως τῆς ἀντιστάσεως, παράδοσις ἐπιχώριος, μεταδιδομένη ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν μέχρι σήμερον, ἀναφέρει ὄχι τὸ Λεοντίτον - Ἀργιθέας, ἀλλὰ τὰς Καρούτες - Πετρίλου. Ὑπὲρ τῆς ἐκ παραδόσεως πληροφορίας ταύτης συνηγοροῦν πολλοὶ λόγοι, τῶν ὁποίων ὁ σπουδαιότερος εἶναι ὅτι, ἐκτὸς τοῦ καταλλήλου τοῦ τόπου πρὸς ἀντίστασιν, τὸ ἐκστρατευτικὸν σῶμα τοῦ Σκόδρα ἐπροχώρει συντεταγμένον μέχρι τοῦ Πετρίλου, πλὴν μικροῦ τμήματος ἐκ 500 ἀνδρῶν, τὸ ὁποῖον ἀπεχωρίσθη ἐκ Βατσινιᾶς, ἀναλαβὸν τὸν ρόλον τῆς καταστροφῆς τῆς Κνισοβίτικης Ποταμιᾶς, καὶ εἰσελθὸν εἰς αὐτὴν διὰ Τυμπάνου. Ἕτερον τμῆμα ἐκ Πετρίλου ἀνέλαβε τὴν καταστροφὴν τῆς Πετριλιώτικης Ποταμιᾶς. Τὰ δύο αὐτὰ τμήματα συνηνώθησαν εἰς τὴν Κάτω Ἀργιθέαν καὶ ἐκεῖθεν συνέχισαν τὸ καταστρεπτικόν των ἔργον εἰς τὴν Παραχελώειον περιφέρειαν τῶν Ἀγράφων τοῦ τέως Δήμου Ἀπεραντίων. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐξησφαλίζετο καὶ τὸ δεξιὸν κέρας τῆς Τουρκικῆς προελάσεως.

Τὸ δεύτερον ὅμως τουρκικὸν τμῆμα διῆλθεν, ἀσφαλῶς, καὶ ἐκ Λεοντίτου. Ἐπειδὴ δὲ τὸ χωρίον αὐτὸ ἦτο ἡ ἕδρα τοῦ Καραϊσκάκη, ἐγένετο παρεξήγησις καὶ ἡ μάχη Πετρίλου ἐθεωρήθη ὡς μάχη Λεοντίτου. Ἄλλωστε, καὶ τὰ δύο αὐτὰ χωρία δὲν ἀπέχουν ἀλλήλων πορείας μιᾶς ὥρας.

Ὁ κύριος ὄγκος τοῦ ὑπὸ τὸν Σκόδρα Πασᾶν Τουρκικοῦ στρατεύματος εἰσῆλθεν εἰς τὸν Δῆμον Ἀγράφων ἐκ Πετρίλου καὶ διὰ Τριῶν Συνόρων. Ἐκ τοῦ κέντρου δὲ τῶν Ἀγράφων, ἔφθασεν εἰς Καρπενήσιον, ἐξαπολύων κατὰ τὴν διέλευσίν του τὴν καταστροφικήν του μανίαν καθ' ὅλην τὴν περιφέρειαν.

Ὁ Καραϊσκάκης φερόμενος ἐπὶ φορείου λόγῳ τῆς ἀσθενείας του καὶ μὲ ὀλίγους ἐκ τῶν συντρόφων του, διῆλθε τὸ Καρπενήσιον καὶ ἐστάθμευσε εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Προυσσοῦ. Φαίνεται δὲ ὅτι ἡ ἰδία κακὴ κατάστασις τῆς ὑγείας του, τὸν ἠμπόδισε νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὴν μάχην τοῦ Κεφαλοβρύσου κατὰ τὴν ὁποίαν ἐφονεύθη ὁ Μᾶρκος Μπότσαρης. Ἐπίσης, διὰ τὸν ἴδιον λόγον, δὲν ἠδυνήθη νὰ συμμετάσχῃ τῆς μάχης τῆς Καλιακούδας, κατὰ τὴν ὁποίαν καὶ πάλιν, πρὸ τῆς ὑπεροχῆς τῶν δυνάμεων τοῦ ἐχθροῦ, ἐνικήθησαν τὰ στρατεύματα τῶν Ἑλλήνων ἐπαναστατῶν. Εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Προυσ-

σοῦ διεκόμισαν οἱ σύντροφοί του τὸν νεκρὸν τοῦ Μάρκου Μπότσαρη, τὸν ὁποῖον, ἀσπαζόμενος ὁ Καραϊσκάκης, ἀπεχαιρέτησεν εἰπών; «Ἄμποτε, ἀδελφὲ Μᾶρκο, τέτοιον θάνατον νὰ ἔχω κι' ἐγώ...»

Ὁ Σκόδρα Πασᾶς ἐξακολουθεῖ τὴν πορείαν, καταστρέφει τὸ πᾶν κατὰ τὴν διέλευσίν του καὶ τελικῶς φθάνει εἰς Μεσολόγγιον. Παραμένει ἐκεῖ μέχρι τοῦ Νοεμβρίου, ὁπότε θεωρήσας ὡς λήξασαν τὴν ἀποστολήν του, ἐπιστρέφει, δι' Ἠπείρου, ἀνενόχλητος εἰς τὴν πατρίδα του Ἀλβανίαν.

Ἐν τῷ μεταξύ, εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Ἀγράφων ὠργίαζεν ἡ ληστεία καὶ ἡ λεηλασία, ἐνεργουμένη ὑπὸ τῶν Βαλτινῶν, τῶν Ραδοβιζινῶν καὶ Τζουμερκιωτῶν, εἰς βάρος τοῦ ἀνυπερασπίστου καὶ κατεστραμμένου καὶ ἐξουθενομένου, ἐκ τῆς εἰσβολῆς τοῦ Σκόδρα, λαοῦ. Καὶ σπεύδει μὲν ἐκεῖ ἀμέσως ὁ Καραϊσκάκης, τιμωρεῖ σκληρῶς ὅσους ἠδυνήθη νὰ συλλάβῃ, φονεύη δὲ καὶ τὸν κτηνοτρόφον Καραμπᾶν, ἐκ Μεγάλων Βραγγιανῶν - Ἀγράφων, ὡς καὶ τρεῖς ἢ τέσσαρας ἄλλους, κατηγορηθέντας ὅτι παρεβίασαν καὶ ἔκλεψαν ὑπάρχοντα τοῦ πληθυσμοῦ ,κεκρυμμένα ὑπὸ τῶν κατοίκων κατὰ τὴν φυγήν των. Ἐπὶ πλέον δέ, καὶ αἱ προσωπικαὶ σχέσεις μεταξὺ Καραϊσκάκη καὶ Ράγκου ὠξύνθησαν σοβαρῶς, ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ Καραϊσκάκης συνέλαβε, ἐφυλάκισε καὶ ἠπείλει νὰ φονεύσῃ πολλοὺς ἐπισήμους Ἀγραφιώτας, φίλους τοῦ Ράγκου εἰς ἀντίποινα φόνων φίλων τοῦ Καραϊσκάκη, διαπραχθέντων ὑπὸ τοῦ Ράγκου.

Ἀλλὰ κατατρυχόμενος ὁ Καραϊσκάκης ὑπὸ τῆς βαρείας ἀσθενείας του, ἀναγκάζεται νὰ ἀφήσῃ ἀντιπρόσωπόν του εἰς Ἄγραφα τὸν γενναῖον καὶ ἱκανὸν Ἀντώνιον Ζαραλῆν, αὐτὸς δὲ ἀποσύρεται εἰς Ἑπτάνησον καὶ πρὸς θεραπείαν του καὶ ἀνάρρωσίν του, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἐπίσκεψιν τῆς ἐκεῖ εὑρισκομένης οἰκογενείας του.

Δρυὸς πεσούσης, πᾶς ἀνὴρ ξηλεύεται. Οὕτω, τοῦ Καραϊσκάκη ἀπομακρυνθέντος πλέον τῶν Ἀγράφων, ἐπιτίθενται καὶ καταλαμβάνουν αὐτὰ ὁ Ράγκος καὶ ὁ Σταμούλης Γάτσος, οἱ ὁποῖοι ἐκδιώκουν ἅπαντας τοὺς «Καραϊσκαίους», φίλους καὶ ὀπαδοὺς τοῦ Καραϊσκάκη. Διεμοίρασαν δὲ τὸ Ἀρματολίκι εἰς δύο μέρη, μὲ ὅριον τὴν ὀροσειρὰν τῆς Πίνδου. Καὶ ὁ μὲν Ράγκος ἀνέλαβε τὸ δυτικόν, τὸ πρὸς τὸν ποταμὸν Ἀχελῶον τμῆμα, ἐνῷ ὁ Γάτσος τὸ ἀνατολικόν, πρὸς Θεσσαλίαν. Ἐκ τῶν συντρόφων τοῦ Καραϊσκάκη, περίπου 150 πιστοὶ καὶ γενναῖοι, κατέφυγον εἰς τὰ Πολιτοχώρια, νότιον τμῆμα τῆς Εὐρυτανίας, εἰς τοὺς ἐκεῖ ἰσχυροὺς τοπάρχας Λαμπραίους (Λαμπρόπουλα).

Περὶ τὰ τέλη Δεκεμβρίου, ὁ Καραϊσκάκης λαμβάνει ἄδειαν παρὰ τῆς Διοικήσεως καὶ ἐξ Ἑπτανήσου ἐπιστρέφει εἰς Μεσολόγγιον καὶ ἀμέσως ἄρχεται στρατολογῶν ὁπαδούς. Ἐντὸς ὀλίγου συγκεντρώνει περὶ τοὺς 300 ἄνδρας καὶ ἐγκαθίσταται εἰς Αἰτωλικόν.

Αἱ ἐνέργειαι αὐταὶ τοῦ Καραϊσκάκη θέτουν εἰς μεγάλην ἀνησυχίαν τὴν Ἑλληνικὴν Διοίκησιν Στερεᾶς. Τὸ ἀληθὲς εἶναι ὅτι, αἱ μετὰ τῆς Διοικήσεως σχέσεις τοῦ Καραϊσκάκη ἦσαν τεταμέναι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Διοίκησις διώρισε τὸν Ράγκον ὡς Καπετάνιον τῶν Ἀγράφων, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ τοῦ παρόντος ἀνεφέραμεν. Καὶ εἶχε μὲν ἡ Διοίκησις ὑπὸ τὴν εὔνοιαν καὶ προστασίαν της τὸν Ράγκον, ραδιουργοῦντα πρὸς πᾶσαν κατεύθυνσιν καὶ ὑποσκάπτοντα τὸν Καραϊσκάκην, ὡς καὶ τοὺς Σουλιώτας ἀρχηγούς, μετὰ τῶν ὁποίων ὁ Καραϊσκάκης ἐχωρίζετο διὰ παλαιᾶς ἔχθρας, δὲν ἠδύνατο ὅμως νὰ ἔλθῃ ἀντιμέτωπος τοῦ Καραϊσκάκη, τόσον ἡ Διοίκησις, ὅσον καὶ οἱ δεδηλωμένοι ἐχθροί, καθ' ὅσον ἐγνώριζον ὅτι ἦτο χαρακτὴρ δυναμικὸς καὶ δὲν ἤθελε διστάσῃ νὰ φθάσῃ εἰς τὰ ἄκρα, ὑπεραμυνόμενος τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ τῆς θέσεώς του ὡς Ἀρματωλοῦ.

Ἀποβλέποντες ὅμως οἱ ἐχθροί του εἰς τὸ νὰ θέσουν ὁριστικῶς ἐκποδὼν τὸν Καραϊσκάκην, προσάπτουν εἰς αὐτὸν τὴν κατηγορίαν «ἐπὶ συνεννοήσει μετὰ τῶν Τούρκων», καὶ μὲ τὴν βαρεῖαν αὐτὴν κατηγορίαν κατορθώνουν νὰ τὸν εἰσαγάγουν ἐνώπιον στρατοδικείου. Καὶ θὰ κατεδικάζετο ἀφεύκτως εἰς θάνατον ὁ Καραϊσκάκης, ἐπὶ δῆθεν προδοσίᾳ, ἂν δὲν τὸν ἔσωζε μία αἰσχρολογία του, τὴν ὁποίαν ἐξεστόμισε κατὰ τὴν δίκην καὶ ἡ ὁποία προεκάλεσε τοὺς γέλωτας τῶν δικαστῶν, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ὑπὸ τοῦ Προέδρου τοῦ Στρατοδικείου διακοπὴν τῆς συνεδριάσεως διὰ τὴν ἑπομένην. Ἀλλὰ τὴν ἰδίαν νύκτα ὁ Καραϊσκάκης κατορθώνει νὰ προσελκύσῃ ὑπὲρ αὐτοῦ τὴν πλειοψηφίαν τῶν δικαστῶν, δωροδοκήσας αὐτοὺς μὲ ἄφθονα χρήματα. Γραμματεὺς τοῦ στρατοδικείου ἦτο ὁ Κασομούλης, ὁ ὁποῖος εἰς τὸ σύγγραμμά του περιγράφει τὰ τῆς δίκης, τὰ ὁποῖα, πράγματι, ἀπολαμβάνει κανεὶς νὰ ἀναγινώσκῃ καὶ διασκεδάζει μὲ τὰ εἰς τὴν δίκην διαμειφθέντα.

Ἡ ἀπόφασις τοῦ Στρατοδικείου δὲν ἦτο μὲν καταδικαστικὴ εἰς θάνατον, ἀλλὰ καὶ δὲν τὸν ἀπήλλασσε τῆς κατηγορίας ἐπὶ προδοσίᾳ. Ὡς ἐκ τούτου, ὁ Καραϊσκάκης κατεδικάσθη ὑπὸ τοῦ δικαστηρίου εἰς ὑπερορίαν μετ' ἀναστολῆς, δηλαδὴ ἀπομάκρυνσίν του ἐξ

Αἰτωλίας, μέχρις οὗ, διὰ τῆς διαγωγῆς καὶ τῶν πράξεών του, ἐκκαθαρίσῃ τό.... ποινικόν του Μητρῷον.

Ἀπὸ τῆς ἡμέρας αὐτῆς ἀρχίζουν νέαι περιπέτειαι τοῦ Καραϊσκάκη, ἀγωνιζομένου μὲν ἀνενδότως ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ σκοποῦ, τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς ὑποδούλου Πατρίδος, ὑφισταμένου ὅμως παντοίας ἀντιδράσεις ἐκ τῶν ἔνδον καὶ ἐκ προσωπικῶν ἀνταγωνισμῶν τῶν συναγωνιστῶν του.

Μὴ δυνάμενος νὰ ἀντιδράσῃ κατὰ τῆς ἀποφάσεως τοῦ Στρατοδικείου, τὴν 3ην Ἀπριλίου 1824 ἀναχωρεῖ ἀπὸ τὸ Αἰτωλικὸν μὲ τὸ σῶμα του, ἀποτελούμενον ἐκ 200 ἐπιλέκτων ἀνδρῶν, μὲ κατεύθυνσιν πρὸς τὸ Ξηρόμερον. Ἀναχωρῶν δέ, ἔθεσε τοὺς σαλπιγκτὰς ἐπὶ κεφαλῆς τῆς φάλαγγος νὰ παιανίζουν πένθιμα ἐμβατήρια! Διεπέρασε τὸν ποταμὸν Ἀχελῶον εἰς τὴν περαταριὰν τῆς Γουριᾶς καὶ ἔφθασεν εἰς τὴν Μονὴν Λιγοβιτσίου, ὅπου καὶ κατέλυσε. Ἀλλὰ τὸ πολεμικόν του δαιμόνιον «οὐκ ἐᾷ αὐτὸν καθεύδειν». Ἀρχίζει καὶ ἐκεῖ νὰ στρατολογῇ Ξηρομερίτας, εἰς σημεῖον μάλιστα τόσον, ὥστε νὰ ἀνησυχήσῃ ὁ Ἀρματωλὸς τῆς περιφερείας Τσόγκας, ὁ ὁποῖος εἰδοποιεῖ τὸν Καραϊσκάκην νὰ ἀποχωρήσῃ μακρὰν τῆς περιφερείας του, πρὶν ἢ ἔλθουν εἰς μεταξύ των σύρραξιν.

Καὶ φεύγει καὶ ἐκεῖθεν ὁ Καραϊσκάκης, κατευθυνόμενος πρὸς τὰ γνώριμά του μέρη, τὸν Βάλτον, ἀλλὰ καὶ ἐξακολουθῶν νὰ στρατολογῇ καθ' ὁδόν, συγκεντρώσας περὶ τοὺς 750 ἄνδρας. Νέαι ἀνησυχίαι πάλιν ἐκ μέρους τῶν ἄλλων Ἀρματωλῶν, περισσότερον δὲ ἀπὸ τὸν Ράγκον, τὸν Λιακατᾶν καὶ αὐτὸν τὸν Στουρνάραν, πρὸς τὰ Ἀρματωλίκια τῶν ὁποίων κατηυθύνετο. Εἰς ἀντιπερισπασμόν, σπεύδουν οὗτοι ἀμέσως μὲ ἰσχυρὰς δυνάμεις καὶ καταλαμβάνουν τὰς γεφύρας Τατάρνης καὶ Κοράκου, ὡς καὶ τὴν περαταριὰν Μυροκόβου, ὥστε νὰ ἐμποδίσουν τὴν εἴσοδον τοῦ Καραϊσκάκη εἰς τὰς περιφερείας των. Γνώστης ὅμως αὐτὸς τῶν μερῶν τούτων ἐκ τῆς νεαρᾶς του ἡλικίας, διέρχεται «ὡς ἀστραπή», κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Κασομούλη, δύσβατα καὶ ἀνώμαλα μέρη Βάλτου, Ραδοβιζίου καὶ Τζουμέρκων καὶ βαδίζων νυχθημερόν, διαπερνᾷ τὸν Ἀχελῶον παρὰ τὴν Μουτσιάραν, ὀλίγον κάτωθεν τῶν πηγῶν του καὶ εἰσέρχεται εἰς τὸ Ἀρματωλίκι τοῦ Κλεινοβοῦ καὶ στρατοπεδεύει εἰς Κρανιάν, βορείως τῆς Καλαμπάκας. Οἱ διῶκταί του ("Ελληνες καὶ αὐτοί, συναγωνισταὶ καὶ συνεπαναστάται....) ἐκινήθησαν μετ' ἰσχυρῶν δυνάμεων πρὸς Ἀσπροπόταμον, ἐλπίζοντες νὰ ἀποκλείσουν καὶ καταστρέψουν αὐτὸν ἐκεῖ.

Τὸ δὲ περίεργον, ἂν μὴ τραγικὸν τῆς ὅλης αὐτῆς καταστάσεως, εἶναι, ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἐπληροφορήθησαν ὅλα αὐτὰ τὰ μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων «κυνηγητὰ» καὶ τὰ ἐθεώρησαν ὡς παραπλανητικὰ τεχνάσματα, ὡς στρατηγικοὺς καὶ ἐπιτελικοὺς ἐλιγμούς, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, μὲ σκοπὸν νὰ ἐπιτεθοῦν ὅλοι μαζύ, ἡνωμένοι οἱ Ἕλληνες ὡς εἰς πανστρατιάν, ἐναντίον τῶν ὑπὸ τῶν Τούρκων κατεχομένων Τρικκάλων. Εἴθε νὰ ἐπρόκειτο περὶ αὐτοῦ!... ἀλλ' ὅλως τοὐναντίον!... Πάντως οἱ Τοῦρκοι ἔλαβον δραστήρια μέτρα ἀμύνης, κινητοποιήσαντες ἰσχυρὰς στρατιωτικὰς δυνάμεις πρὸς Πόρταν καὶ Καλαμπάκαν.

Τότε πράγματι ὁ Καραϊσκάκης εὑρέθη εἰς πολὺ δύσκολον θέσιν, μᾶλλον μεταξὺ δύο πυρῶν, τῶν κοινῶν ἐχθρῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἡμετέρων. Ἦτο ὅμως προικισμένος μὲ τὰ χαρίσματα καὶ τὰ γνωρίσματα τοῦ ἀληθοῦς ἡγέτου, ὁ ὁποῖος καὶ εἰς τὰς δυσκολωτέρας τῶν περιστάσεων οὔτε ἀπογοητεύεται, οὔτε ἀπελπίζεται, οὔτε δειλιᾷ, οὔτε ὑποχωρεῖ, οὔτε ἀπρακτεῖ. Νύκτωρ, ἀπὸ Περλιάγκου διασχίζει τὸν Κόζιακα πρὸς ἀνατολὰς καὶ κατέρχεται εἰς τὴν Θεσσαλικὴν πεδιάδα, εἰς τὸ χωρίον Λεπενίτσα. Ἐκεῖθεν, διὰ τῆς πεδιάδος διέρχεται πλησίον τῶν ριζοβούνων καὶ ὄπισθεν τῶν Τούρκων, οἱ ὁποῖοι ἐφύλασσον τὰ στενὰ τῆς Πόρτας. Σταθμεύει ἐπ' ὀλίγον δι' ἀνάπαυσιν εἰς τὸ Κούτσουρο - Ἰτάμου. Καὶ ἐκεῖθεν διὰ Καστανιᾶς, Κλειτσοῦ καταλήγει εἰς τὴν Μονὴν τῆς Βράχας. Ἀλλὰ πῶς; Φερόμενος ἐπὶ φορείου καθ' ὅλην τὴν διαδρομήν. Τὸ πνεῦμα πρόθυμον, ἀκάματον, ἀκμαῖον, ζωηρόν, ἰσχυρόν. Ἀλλὰ τὸ σῶμα ἀσθενεῖ. Καὶ ἀσθενεῖ σοβαρῶς. Εἰς αὐτὴν τὴν κατάστασιν εὑρισκόμενος ὁ Καραϊσκάκης, δέχεται εἰς τὴν Μονὴν σφοδρὰν ἐπίθεσιν τῶν κατὰ πόδας ἀκολουθούντων αὐτὸν ἐχθρῶν του. Εἰς τὴν ἐπίθεσιν αὐτὴν ἀπώλεσε πέντε ἢ ἓξ ἐκ τῶν συντρόφων του, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὸν γενναῖον ὑπαρχηγόν του Ἀντώνιον Ζαραλῆν, τοῦ ὁποίου τὸν θάνατον πικρῶς ἐθρήνησεν ὁ Καραϊσκάκης. Τελικῶς, ἀφοῦ διέσπασε τὸν κλοιὸν τῶν διωκτῶν του, ἔρχεται εἰς τὸ Μακρυκάμπι - Δωρίδος, εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Σκαλτσᾶ. Ἐδῶ εὑρισκόμενος, λαμβάνει συστατικὰ γράμματα τῶν ὁπλαρχηγῶν τῆς περιοχῆς καὶ κατέρχεται εἰς Ναύπλιον, θέτων ἑαυτὸν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως. Εἰς Μακρυκάμπι ἀφῆκε τοὺς Ἀγραφιώτας συντρόφους του, τοὺς ὁποίους μετεκάλεσε πλησίον του. Μαζὺ των ἔδρεψε δάφνας εἰς τὰ πεδία τῶν ἐνδόξων μαχῶν του ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς Πατρίδος. Ἡ περαιτέρω πολεμικὴ δρᾶσις τοῦ Καραϊσκάκη, μέχρι καὶ τοῦ ἡρωικοῦ του θα-

νάτου εἰς Φάληρον, εἶναι γνωστὴ ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς καθ' ὅλου Ἐπαναστάσεως, ἐκφεύγουσα ἄλλωστε καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ἀνὰ χεῖρας συγγραφῆς μας.

Ὡς πρὸς τὸ περὶ Ἀγράφων Κεφάλαιον, μὲ τὸν θρυλικὸν Καραϊσκάκην ὡς κύριον πρόσωπον καὶ πρωταγωνιστήν, κατεχωρήσαμεν εἰς αὐτὸ ἐν συνόψει πᾶν ὅ,τι ἡ ἱστορία ἀποκαλύπτει διὰ πρώτην φοράν, χάρις εἰς τὸν Νικόλαον Κασομούλην καὶ τὸ ἱστορικὸν συγγραφικὸν ἔργον του. Εἰς τὸ ἐν λόγῳ Κεφάλαιον περιεγράψαμεν τὰ πολεμικὰ γεγονότα καὶ τὴν ἐξ αὐτῶν τελείαν ἐρήμωσιν τοῦ ὅλου ὀρεινοῦ συγκροτήματος τῆς Πίνδου, ἀπὸ Καρπενησίου μέχρι Μετσόβου, ὡς καὶ τὰς ἐπὶ τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀγῶνος ἐπιπτώσεις τῆς ἐρημώσεως αὐτῆς.

Ἓν ἀπομένει ἀκόμη νὰ ἐξετάσωμεν, πρὶν ἢ συμπληρώσωμεν τὴν μικρὰν αὐτὴν συγγραφήν μας. Ποῖα ἄραγε ἦσαν τὰ πραγματικὰ καὶ γενεσιουργικά, τελικῶς δὲ καὶ καταστρεπτικὰ αἴτια τῆς τοιαύτης ἐκτεταμένης ἐρημώσεως καὶ τῶν ἐπιπτώσεών της; Ἂς ἔλθωμεν, λοιπὸν νὰ ὁμιλήσωμεν καὶ περὶ αὐτῶν εἰς τὸ ἑπόμενον ἀκροτελεύτιον Κεφάλαιον.

ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΑ ΑΙΤΙΑ ΕΡΗΜΩΣΕΩΣ ΤΩΝ ΑΓΡΑΦΩΝ

Ὑπάρχει ἡ ἀδιαφιλονίκητος γνώμη ὅτι αἰτία τῆς ἐρημώσεως τῶν Ἀγράφων ὑπῆρξεν ἡ εἰσβολὴ τοῦ Μουσταῆ Σκόδρα Πασᾶ. Δὲν χωρεῖ ἀμφιβολία ὅτι τὸ ἐκστρατευτικὸν σῶμα τοῦ Σκόδρα Πασᾶ ἐρήμωσε τὴν περιφέρειαν διὰ πυρός. Οἱ Τοῦρκοι δὲν ἀφῆκαν τίποτε ὄρθιον εἰς τὸ καταστροφικὸν αὐτῶν ἔργον· ἐπυρπόλησαν συστηματικῶς ὅλα τὰ χωρία, ἀπὸ τῆς μιᾶς ἄκρης, ἕως τῆς ἄλλης.

Περὶ τῆς ἀληθείας τοῦ τραγικοῦ ὁλοκαυτώματος πιστοποιοῦν αἱ ἀψευδεῖς μαρτυρίαι, ὄχι μόνον τοῦ αὐτόπτου μάρτυρος Κασομούλη, ὅπως μᾶς περιγράφει εἰς τὸ πολλάκις ἀναφερθὲν ἔργον του, ἀλλὰ καὶ τῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην κατοίκων τῆς περιφερείας, οἱ ὁποῖοι ἔζησαν τὸ δρᾶμα καὶ ἀντίκρυσαν τὴν ὅλην καταστροφήν, καὶ οἱ ὁποῖοι ἐξιστοροῦσαν καὶ διηγοῦντο μετὰ φρίκης εἰς τὰ τέκνα των καὶ εἰς τὰ τέκνα τῶν τέκνων των, ὡς ἕνα δυσπερίγραπτον τραγικὸν παραμύθι, τὰς ἡμέρας ἐκείνας. Καὶ τὸ παραμύθι αὐτό, ὡς ἐφιάλτης πλέον, ἔφθασε καὶ μέχρις ἡμῶν.

Τοῦ ὁλοκαυτώματος αὐτοῦ ἐξέφυγον μόνον τὰ θρησκευτικὰ καθιδρύματα, ἐκκλησίαι καὶ Μοναστήρια, χάρις εἰς τὸ ὅτι οἱ ἐπι-

δραμῶντες καταστροφεῖς, παρὰ τὴν ἄλλην κακότητά των καὶ τὸ μῖσος των κατὰ τῶν Ἑλλήνων, ἐνεθυμήθησαν ὅτι καὶ οἱ Ἕλληνες ἦσαν Χριστιανοί, ἔστω καὶ μὴ τοῦ Καθολικοῦ δόγματος, ὅπως ἐκεῖνοι.

Πλὴν ὅμως, κρίνοντες ἀμερολήπτως τὰ γεγονότα, ἀλλὰ καὶ συμφώνως πρὸς τὰ ἱστορικὰ δεδομένα, τὰ ὁποῖα κατέχομεν, ὀφείλομεν νὰ παρεδεχθῶμεν ἀδιστάκτως ὅτι ἡ γενεσιουργὸς αἰτία τῆς παντελοῦς ἐρημώσεως ὑπῆρξεν ἄλλη, καὶ οὐχὶ μόνον οἱ Τοῦρκοι.

Ἀλλ' ἂς ἐξετάσωμεν καλύτερον τὸ ὅλον θέμα.

Ὁ Σκόδρα Πασᾶς, διὰ τῶν Στενῶν Πόρτας, Βατσινιᾶς, Ὀξυᾶς, εἰσῆλθεν τὴν 23ην Ἰουλίου 1823 εἰς Ἄγραφα καὶ ἀρχίζει ἀμέσως τὴν καταστροφὴν αὐτῶν. Τὴν 9ην Αὐγούστου στρατοπεδεύει εἰς Κεφαλόβρυσον - Καρπενησίου. Ἐκεῖ τοῦ ἐπιτίθεται αἰφνιδιαστικῶς ὁ καὶ πεσὼν ἡρωικῶς κατὰ τὴν μάχην, Μάρκος Μπότσαρης. Ἐξ αὐτοῦ παρατηροῦμεν ὅτι εἰς διάστημα 17 μόνον ἡμερῶν ὁ στρατὸς τοῦ Σκόδρα ἐκάλυψε περιφέρειαν, διελθὼν ὡς τυφών, ἐκτάσεως 60 χιλιομέτρων μήκους καὶ πλάτους περίπου 50. Ὡς ἀναφέρει δὲ ὁ Λὴκ (LEAKE), ἡ περιφέρεα αὐτὴ περιελάμβανε 85 χωρία καὶ σύνολον πληθυσμοῦ 45 χιλιάδας. Συντελεστικὸς ὅμως παράγων, διευκολύνας εἰς τόσον μικρὸν χρονικὸν διάστημα τὴν ὁλοσχερῆ καταστροφήν, ὑπῆρξεν ὁ τρόπος οἰκισμοῦ τῶν χωρίων καὶ τῆς κατασκευῆς τῶν οἰκιῶν των.

Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ὡς πιστοποιοῦται καὶ ἐκ τῶν μέχρι σήμερον σωζομένων ἐρειπίων των, ὅλα τὰ χωρία ἦσαν ἀσφυκτικῶς συνεκεντρωμένα, μὲ τὰ οἰκήματά των συνεχόμενα ἀλλήλοις, πρὸς προστασίαν καὶ ἀσφάλειαν τῶν ἐνοίκων. Ὥστε, ἂν εἰς μίαν ἀκραίαν οἰκίαν ἐτίθετο πῦρ, ἐντὸς ὀλίγου ὁλόκληρον τὸ χωρίον μὲ τὰς ἐν αὐτῷ οἰκίας του, μέχρι καὶ τοῦ ἄλλου ἄκρου, θὰ ἐγένετο παρανάλωμα τοῦ πυρός. Ἀπ' ἐναντίας δέ, σήμερον, μὲ τὸν σποραδικὸν οἰκισμὸν τῆς ὅλης περιφερείας, θὰ καθίστατο ὁ ἐμπρησμὸς ἀδύνατος δι' ὅλα τὰ οἰκήματα τοῦ χωρίου, καὶ μάλιστα εἰς τόσον μικρὸν χρονικὸν διάστημα. Ἐπειδὴ δὲ σήμερον ὅλα τὰ οἰκήματα εἶναι ὠκισμένα εἰς τὰ πλέον ἀπίθανα διὰ κατοικίας μέρη, ἐντὸς χαραδρῶν καὶ πτυχώσεων τοῦ ἐδάφους, πολλὰ ἐξ αὐτῶν θὰ ἐξέφευγον τῆς καταστροφῆς διὰ τὸ ἀδύνατον τῆς ἐπισημάνσεως αὐτῶν.

Καὶ τὰ μὲν χωρία καὶ τὰ οἰκήματά των ὑπέστησαν τὴν πυρρίχιον αὐτὴν λαίλαπα, ὁ ἔμψυχος ὅμως πληθυσμὸς διέφυγε τὰς ἀ-

πωλείας, εἴτε διότι κατέφυγεν εἰς ὀχυρὰς θέσεις, εἴτε διότι ἐκρύβη εἰς σπήλαια καὶ δάση. Καὶ εἴδομεν ἀλλαχοῦ ὅτι ὁ Καραϊσκάκης, προβλέπων τὴν ἐπίθεσιν τοῦ Σκόδρα, εἶχε διατάξει τὴν ἐκκένωσιν τῶν χωρίων τῆς περιφερείας του καὶ τὴν ἀσφάλισιν τοῦ πληθυσμοῦ των. Ἐάν δέ τινες τῶν χωρικῶν ἔπεσαν εἰς χεῖρας τῶν ἐπιδρομέων, δὲν ἐθανατώθησαν ὅμως, διότι, ὅπως ἀναφέρει ὁ Κασομούλης καὶ ἐμνημονεύσαμεν καὶ ἡμεῖς εἰς ἕτερον κεφάλαιον τοῦ παρόντος, οἱ Χριστιανοὶ - Καθολικοὶ τοῦ Σκόδρα, οἱ Μιρτίται, δὲν ἐφόνευον ἀόπλους Χριστιανούς.

Ἡ ἐκ τῆς περιφερείας διέλευσις τῶν Τούρκων ὑπῆρξε ταχεῖα, ἀστραπιαία, ὁμοιάζουσα μὲ σίφωνα, μὲ ἀνεμοστρόβιλον. Ἐν τούτοις, δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν, ἢ καὶ νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι μόλις οἱ Τοῦρκοι ἀπεμακρύνοντο τοῦ κάθε καιομένου χωρίου, οἱ κάτοικοι αὐτοῦ, ἐξερχόμενοι τῶν καταφυγίων των, θὰ ἔσπευδον πρὸς αὐτό, μὲ τὴν ἐλπίδα ἢ καὶ τὴν προσπάθειαν νὰ διασώσουν, ὅσον τοῖς ἦτο δυνατόν, τὰς πυρικαύστους οἰκίας των. Δὲν γίνεται λόγος περὶ διασώσεως κινητῶν ὑπαρχόντων αὐτῶν, διότι γνωρίζομεν ὅτι αὐτὰ εἶχον ἐκ τῶν προτέρων ἀσφαλισθῇ εἰς τὰς κρύπτας των.

Ἡ μόνη ζημία, τὴν ὁποίαν ἀσφαλῶς ὑπέστη ἡ περιφέρεια, ὑπῆρξεν ἡ ἐκ τῆς ἁρπαγῆς ζώων, ἐγκαταλειφθέντων ἀδεσπότων ὑπὸ τῶν φευγόντων ἰδιοκτητῶν των, πρὸς διατροφὴν τοῦ ἐχθρικοῦ στρατεύματος. Ἀλλ' ἂν πιστεύσωμεν τὸν Λὴκ (LEAKE), ὁ ὁποῖος ἀναφέρει ὅτι ἡ περιφέρεια τῶν Ἀγράφων εἶχεν ἀκμάζουσαν κτηνοτροφίαν μὲ ἑκατοντάδας χιλιάδων αἰγοπρόβατα, πάλιν δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι θὰ διεσώθη ἀρκετὰ μεγάλος ἀριθμὸς κτηνῶν. Ὥστε, τὸ μόνον διὰ τὸ ὁποῖον θὰ ἔπρεπε νὰ φροντίσουν οἱ ἐπαναπατριζόμενοι Ἀγραφιῶται ἦτο ἡ ἐκ νέου στέγασις αὐτῶν. Καὶ αὐτό, μὲ τὰ ἄφθονα δάση διὰ ξύλευσιν, μάλιστα κατὰ τὴν χρονικὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἐπέπεσεν ἡ καταστροφή, δὲν θὰ παρουσίασε μεγάλας δυσκολίας, καὶ πρέπει νὰ πιστεύσωμεν ὅτι μέχρι τοῦ φθινοπώρου τοῦ ἰδίου ἔτους, οἱ Ἀγραφιῶται θὰ εἶχον τακτοποιηθῇ καὶ στεγαστικῶς.

Μετὰ τὴν ὡς ἄνω περιγραφὴν τῆς ἀστραπιαίας, ἐντὸς βραχυτάτου χρονικοῦ διαστήματος, καταστροφικὴν διέλευσιν τῶν Τούρκων, τὰς τοπικὰς συνθήκας, αἱ ὁποῖαι ἐμμέσως ἢ ἀμέσως διηυκόλυναν τὸ καταστρεπτικὸν ἔργον ἐκείνων, ὡς καὶ τὰς πιθανὰς προσπαθείας πρὸς ἐπανόρθωσιν τῶν καταστροφῶν μετὰ τὴν παλινόστησιν τῶν κατοίκων τῆς περιφερείας, γεννᾶται εἰς ἡμᾶς καὶ εἰς

πάντα λογικῶς ἐξετάζοντα τὰ γεγονότα τὸ μέγα καὶ σπουδαιότατον ἐρώτημα: πῶς ἐγένετο ἡ ὁλοκληρωτικὴ αὐτὴ ἐρήμωσις, γνωστοῦ, ἄλλωστε, ὅτι οἱ Τοῦρκοι δὲν ἐπέδραμον, οὔτε διῆλθον ἄλλην φορὰν ἐκ τῆς περιφερείας;

Εἶναι λυπηρὸν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ μόνη ἀπάντησις εἰς τὸ ἀνωτέρω ἀγωνιῶδες ἐρώτημα εἶναι ἡ ἑξῆς: Ἡ ἐρήμωσις ὀφείλεται καθ' ὁλοκληρίαν εἰς τοὺς πρὸς δυσμὰς τοῦ Ἀχελώου ποταμοῦ Ἕ λ λ η ν α ς κατοίκους τοῦ Βάλτου, τοῦ Ραδοβιζίου καὶ τῶν Τζουμέρκων. Τὰς καταστροφάς, τὰς ὁποίας ἐπέφερον αὐτοὶ οἱ Ἕλληνες (;) εἰς τὰς γειτονικάς των ἑλληνικὰς περιφερείας, παραστατικώτατα μᾶς περιγράφει ὁ Κασομούλης, αὐτόπτης μάρτυς.

Αὐτοί, διὰ τῶν συνεχῶν ἐπιδρομῶν των πρὸς λεηλασίαν, ἐξηνάγκασαν τοὺς κατοίκους τῶν περιφερειῶν, αἱ ὁποῖαι ὑπέστησαν τὰς εἰσβολὰς τοῦ Σκόδρα Πασᾶ, νὰ ζητήσωσι καταφύγιον μακρὰν τῆς ἀκτῖνος δράσεως τῶν κακοποιῶν ὁμοεθνῶν γειτόνων των. Καὶ τοιοῦτον καταφύγιον δὲν ὑπῆρχεν ἄλλο, παρὰ ἡ Θεσσαλικὴ πεδιάς, καίτοι ἐλεγχομένη ὑπὸ τῶν Τούρκων. Καὶ αὐτοί, καθ' ἃ μαρτυρεῖ ὁ Κασομούλης, συμπεριεφέρθησαν πρὸς τοὺς φυγάδας μετὰ πραότητος, εἴτε ἐξ ἀνθρωπιστικοῦ συναισθήματος, εἴτε καὶ ἐκ πολιτικῆς σκοπιμότητος. Ἀλλὰ καὶ ἂν περὶ τοῦ δευτέρου πρόκειται, ἡ πολιτικὴ αὐτὴ σκοπιμότης ἦτο ἐπιτυχής. Διότι, ἀφ' ἑνὸς μὲν κατέπνιξε τὸ πολεμικὸν πνεῦμα τοῦ φυγάδος λαοῦ, ἀφ' ἑτέρου δέ, διὰ τῆς ἐρημώσεως τῶν περιφερειῶν των, ἐδημιουργήθη νεκρὰ ζώνη, ἀπὸ Καρπενησίου μέχρι Μετσόβου. Ὥστε οὕτως ἀπεκόπη ἡ συνοχὴ τῆς ἐπαναστατημένης Ἑλλάδος μετὰ τῆς Μακεδονίας, γεγονὸς ὅπερ ἀπέβη λίαν ἐπιζήμιον διὰ τὴν ἐξέλιξιν, χρονικῶς καὶ τοπικῶς, τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀγῶνος ἐν τῷ συνόλῳ του (πρβλ. καὶ Γεωργ. Φίνλεϋ, Ἱστορία Ἑλλ. Ἐπαναστάσεως.).

Ἡ ἐρήμωσις ὑπῆρξε καθολικὴ διὰ τὴν πρὸς Ἀχελῶον πλευρὰν τῆς Πίνδου, μερικὴ διὰ τὴν πρὸς Θεσσαλίαν πλευρὰν αὐτῆς. Ἡ τελευταία αὐτὴ εὑρίσκετο μακρὰν τῶν ὁρμητηρίων τῶν κακούργων, ἐνῷ ἡ πρώτη πολὺ πλησίον αὐτῶν.

Εἰς τὸ ὑπ' ὄψιν σύγγραμμά του, ὁ Κασομούλης πολλάκις ἀναφέρει διὰ τὰς ληστρικὰς αὐτὰς ἐπιδρομὰς καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν δεινοπαθήματα τῶν κατοίκων τῶν ἐρημωθεισῶν περιφερειῶν. Χαρακτηριστικῶς θὰ ἀναφέρω αὐτολεξεὶ μίαν καὶ μόνην τοιαύτην ἐπιδρομήν, γενομένην κατὰ φθινόπωρον τοῦ 1824 «...Οἱ Γωγαῖοι καὶ Κουτελιδαῖοι, ἡνωμένοι μὲ τοὺς Τούρκους, εἰσέβαλον εἰς Βραγγιανά·

ἦλθεν ἡ εἴδησις αὕτη καὶ ἀμέσως ὁ Ράγκος ἐκίνησε κατ' αὐτῶν...».

Ἀλλὰ καὶ ἡ διαμάχη μεταξὺ Καπεταναίων διὰ τὸ Ἀρματωλίκι τῶν Ἀγράφων (περὶ τῆς διαμάχης αὐτῆς καὶ τῶν ὀλεθρίων ἀποτελεσμάτων της διεξοδικώτερον ὡμιλήσαμεν ἀλλαχοῦ τοῦ παρόντος), ἀπέβαινε πάντοτε εἰς βάρος τοῦ πληθυσμοῦ. Ἡ διαμάχη αὐτὴ δὲν παρουσιάζεται τὸ πρῶτον κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐξελισσομένης καὶ συνεχιζομένης Ἐπαναστάσεως· προϋπῆρχεν αὐτῆς. Μέχρις ἡμῶν διασωθέντα ἐπιχώρια λαϊκὰ ἄσματα περιλαμβάνουν εἰς τοὺς στίχους των τοιαύτας ἀδελφοκτόνους συρράξεις. Εἰς ἐκκλησιαστικὸν δὲ βιβλίον τῆς Μονῆς Τατάρνης δασώζεται μία «θύμησις», τὴν ὁποίαν καὶ ἀντιγράφω αὐτούσιον ἐκ τοῦ συγγράμματος τοῦ Πάνου Βασιλείου «Τὸ Μοναστῆρι τῆς Τατάρνης» (σελὶς 49): «Τὸ 1767 Ἰανουαρίου 12. Εἰς τοὺς χιλίους ἑπτακοσίους ἑπτὰ ἀπέθανε ὁ Μπουκουβάλας εἰς τὴ Φραγγιὰ (Ἰόνια νησιά). Καὶ ἐσηκώθη ὁ ἀδελφός του καὶ ἐπῆγε στὰ Ἄγραφα μὲ τριακοσίους νομάτους καὶ ἔκαψε τὰ χωριά, τὰ Κουμπουριανὰ καὶ ἄλλα πολλά, ποιός ξέρει».

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Συμπληρῶν τὸ Κεφάλαιον τοῦτο, τελευταῖον τοῦ Παραρτήματος τοῦ εἰς δευτέραν ἔκδοσιν ἀρχικοῦ συγγράμματός μου «Ἀπὸ τ' Ἄγραφα», καταλήγω εἰς τὰ ἑξῆς συμπεράσματα, ὡς πρὸς τὴν ὁλοσχερῆ ἐρήμωσιν τῆς περιφερείας Πίνδου, ἀπὸ Καρπενησίου μέχρι Μετσόβου. Αὕτη ὀφείλεται:

1ον. Κατὰ πανθομολογουμένην κρίσιν, εἰς τὴν ἀστραπιαίαν καὶ καταστροφικὴν εἰσβολὴν τοῦ Σκόδρα Πασᾶ.

2ον. Εἰς τὰς συνθήκας διαρρυθμίσεως καὶ οἰκισμοῦ χωρίων καὶ κατασκευῆς οἰκιῶν τῆς ὅλης περιφερείας κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην.

3ον. Εἰς τὰς προϋπαρχούσας καὶ συνεχισθείσας κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν διαμάχας μεταξὺ τῶν Ἀρματωλῶν, τοπαρχῶν καὶ ὁπλαρχηγῶν τῶν ἰδίων ἢ καὶ γειτονικῶν περιφερειῶν.

4ον. Εἰς τὰς ληστρικὰς ἐπιδρομὰς ἄλλων ἑλληνικῶν περιφερειῶν, τῶν ἐγγὺς καὶ τῶν μακράν. Καὶ τελευταῖον συμπέρασμα,

5ον. Ἐνῷ οἱ Ἕλληνες τῶν ἀκραίων, βραχωδῶν, πτωχῶν καὶ ἐγκαταλελειμμένων ἐκείνων περιοχῶν προσέφερον εἰς τὸν ὑπὲρ Ἀνεξαρτησίας Ἀγῶνα οὐχὶ μικρᾶς θυσίας, εἰς αἷμα καὶ εἰς ὑλικὰ ἀγαθά, ἐπέδειξαν δὲ ἡρωισμὸν καὶ αὐτοθυσίαν ὄχι μικροτέραν τῶν ἐπαναστατημένων τμημάτων τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος, ὅμως τὰ ἀνωτέρω ὑπ' ἀριθμὸν 3 καὶ 4 συμπεράσματά μας συνέτειναν, δυστυχῶς, εἰς τὸ νὰ ἀμαυρωθῇ κάπως ἡ αἴγλη τῆς συμμετοχῆς εἰς τὸν Ἐθνικὸν Ἀγῶνα τῶν περιφερειῶν μας καὶ νὰ μὴ τύχῃ τῆς δεούσης ἀναγνωρίσεως.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ὁ ἀναγινώσκων τὸ εἰς πρώτην ἔκδοσιν βιβλίον μου «Ἀπὸ τ' Ἄγραφα» ἐν συναρτήσει μετὰ τῆς ἀνὰ χεῖρας δευτέρας ἐκδόσεως, μετὰ συμπληρώσεως καὶ ἐπαυξήσεως διὰ τοῦ Παραρτήματος, θὰ διαπιστώσῃ ὅτι, ὅταν τὸ πρῶτον ἔγραφον ἐκεῖνο, στερούμενος τότε τῶν ἀποκαλυπτικῶν ἱστορικῶν βιβλίων, τὰ ὁποῖα κατέχω σήμερον, θὰ διαπιστώσῃ, λέγω, ὅτι καὶ τότε δὲν ἀπεῖχον κατὰ πολὺ τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος. Γραφὲν τότε μὲ γνώμονα τὴν λογικήν, τὰς αὐστηράς μου κρίσεις καὶ παρατηρήσεις, τὰ ὅσα ἔμαθον ἀπὸ τὰ ὀλίγα ποὺ ἡ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος διαπραγματεύται περὶ τῆς περιφερείας μας, τὰς ἀφηγήσεις τῶν γηραιῶν κατοίκων, τὰς ὁποίας ἔθεσα ὑπὸ τὴν βάσανον τοῦ ἰδικοῦ μου ἐλέγχου καὶ τῆς ἰδίας ὑπ' ἐμοῦ ἐπαληθεύσεως, τὸ βιβλίον μου δὲν παρουσιάζει μεγάλας διαφορὰς ἀπὸ τὴν ἀνὰ χεῖρας δευτέραν του ἔκδοσιν, μετὰ τῶν προσθηκῶν καὶ ἐπαυξήσεων. Ἐπ' αὐτῶν, ὁ ἀναγνώστης ἂς κάμῃ μόνος του τὰς δεούσας συγκρίσεις.

Θεωρῶ τὸν ἑαυτόν μου ἱκανοποιημένον καὶ εὐχαριστημένον, διότι παρουσίασα κατὰ τὸ δυνατὸν καὶ ἐφικτὸν πλήρη καὶ ζωντανὴν εἰκόνα τῆς ἰδιαιτέρας μας Πατρίδος, ὡς πρὸς τοὺς κατοίκους αὐτῆς, τὴν θέσιν της ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ, ὡς καὶ ὡς πρὸς τὴν συμβολήν της εἰς τὸν χῶρον τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς προόδου τῆς Μεγάλης Πατρίδος μας Ἑλλάδος, τῆς ὁποίας ὅλοι εἴμεθα τέκνα, καὶ ἡμεῖς οἱ Ἀγραφιῶται, σὰρξ ἐκ τῆς σαρκός της καὶ αἷμα ἐκ τοῦ αἵματός της.

Ὡς δὲ ἀνέφερα καὶ ἐν προλόγῳ τῆς δευτέρας ταύτης ἐκδόσεως, θεωρῶ τὸν ἑαυτόν μου λίαν εὐτυχῆ, διότι συνέπεσε τὸ συμπληρωματικὸν τοῦτο παράρτημα, τὸ διαπραγματευόμενον ἐκτενῶς πως τὰ τῆς συμμετοχῆς τῶν Ἀγραφιωτῶν καὶ τῶν πολλαπλῶν καὶ παντοειδῶν θυσιῶν των εἰς τὸν ὑπὲρ τῆς Ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος

ἀγῶνα, νὰ ἐκδοθῇ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Πανελληνίου ἑορτασμοῦ τῆς 150ῆς ἐπετείου ἀπὸ τῆς ἐνάρξεώς του.

Αἰωνία ἡ μνήμη πάντων τῶν ὑπὲρ τῆς Ἐλευθερίας τῆς Πατρίδος πεσόντων καὶ θυσιασθέντων Ἀγραφιωτῶν.

Ζήτω ἡ Αἰωνία καὶ Ἀθάνατος Ἑλλάς!
Ζήτωσαν τὰ ἡρωϊκὰ Ἄγραφα!

Γεώργιος Δ. Στάθης, Ἱερεὺς
Ἔγραφον ἐν Ντητρόϊτ, Μίτσιγκαν,
Ἡνωμένων Πολιτειῶν Ἀμερικῆς, 18 Μαρτίου 1971

Διεύθυνσις
REV. GEOPGE STATHIΣ
4870 NOTTINGHAM
DETROIT, MICH. 482224
U.S.A.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

		σελίς
ΕΙΣΑΓΩΓΗ		7
ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ		9

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

	ΑΡΓΙΘΕΑ	13
α΄.	**Γεωγραφικὴ θέσις καὶ σύστασις τοῦ ἐδάφους**	13
β΄.	**Ὀνομασία**	18
	Ἀργιθέα, περιφέρεια (τέως Δῆμος)	18
	Ἀργιθέα, χωρίον	19
γ΄.	**Γεωγραφικὴ ἐξάρτησις**	20
	Ἡ ἀρχαία Ἀργιθέα, τμῆμα καὶ ἀσφάλεια Ἠπείρου	21
δ΄.	**Ἀρχαῖα ἐρείπια**	22
	Ἐρείπια πόλεων	23
	Ἐρείπια ὀχυρώσεων	25
ε΄.	**Σκοπὸς τῶν ὀχυρώσεων**	30
	Ἐξ ἀνατολῶν ὁ ἐχθρὸς	30
	Ξένα συμφέροντα - ξένοι κατασκευασταί	32
στ΄.	**Ἱστορικὴ ἐπισκόπησις**	33
	Τὸ Βασίλειον τῆς Ἠπείρου	33
	Πύρρος, ὁ Βασιλεὺς τῆς Ἠπείρου	34
	Πόλεμοι τοῦ Πύρρου κατὰ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ	35
	Μεταγενέστεροι χρόνοι	40
	Συμπεράσματα	41
ζ΄.	**Ἀσχολίαι ἀρχαίων κατοίκων**	45

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

	ΑΓΡΑΦΑ	47
α΄.	**Ἔκτασις καὶ ὅρια Ἀγράφων**	47

σελίς

β'. **Ὀνομασία** 50

γ'. **Ἐξήγησις τῆς ὀνομασίας - «Ἀρματωλίκι Ἀγράφων»** 51

δ'. **Ἐξέλιξις τῶν Ἀγράφων κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἀκμῆς των** 53

ε'. **Τὰ Ἄγραφα εἰς τὸν περὶ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα τοῦ ἔθνους** 57

στ'. **Ἱερὰ Μονὴ Σπηλιᾶς. Τὸ ἱστορικὸν αὐτῆς** 61

Ἀνασκευὴ ἐσφαλμένων ἑνὸς βιβλίου καὶ κρίσεις ἐπ' αὐτοῦ 61

Ἡ ἱερὰ Μονὴ Σπηλιᾶς καὶ τὸ ἱστορικὸν αὐτῆς 64

Ἀκμὴ καὶ πλοῦτος τῆς Μονῆς 1899—1916. Ἡγούμενος Φιλάρετος Ἰωάννου 67

Μεσοβασιλεία Ἡσαΐου Σκεπαρνοπούλου, ἡγουμένου 1916—1917 68

Κατάργησις τῆς Μονῆς Σπηλιᾶς καὶ συγχώνευσίς της εἰς τὴν Μονὴν Ἁγ. Γεωργίου. Ἡγούμενος Λουκᾶς 1918 - 1919 70

Ἀνασύστασις τῆς Μονῆς Σπηλιᾶς ὑπὸ ἡγούμενον Φιλάρετον Ἰωάννου. — Νέα ἄνθησις καὶ ἀκμὴ τῆς Μονῆς. 1919—1924. 71

Ἀποσύνθεσις καὶ τελεία παρακμὴ τῆς Μονῆς 1925 - 1940 72

Τὸ τέλος τῶν τριῶν ἱερομονάχων Φιλοθέου, Θεοκλήτου καὶ Φιλαρέτου 75

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΣΤΕΦΑΝΙΑΣ (ἢ ΣΤΕΦΑΝΙΑΔΑ) 79

α'. **Σύγχρονος διοικητικὴ διάρθρωσις** 83

Ἐκκλησία 83

Πολιτικὴ Διοίκησις 83

Εἰρηνοδικεῖον 84

Ἀσφάλεια 84

Ἐπικοινωνία 85

β'. **Γεωγραφικὴ θέσις καὶ προέλευσις ὀνομασίας** 86

Γεωγραφικὴ θέσις 86

Προέλευσις ὀνομασίας 86

γ'. **Γενικὴ ἄποψις τοῦ χωρίου** 88

Ἀναδρομὴ εἰς παιδικὰς ἀναμνήσεις 88

σελίς

δ'. **Ἱστορικὰ δεδομένα καὶ διαμόρφωσις συνθηκῶν ζωῆς τῶν κατοίκων** 92

Παλαιὰ ἱστορία 92

Περίοδος ἀκμῆς - Μόρφωσις καὶ παιδεία 92

Ὑπερπληθυσμὸς καὶ τὰ αἴτια αὐτοῦ 94

Σκληροὶ οἱ ὅροι τῆς ζωῆς. Γεωργία καὶ κτηνοτροφία 94

Ἐμπόριον συναλλαγῆς. Ξυλεία 95

Ὑφαντουργία καὶ ἐξαγωγικὸν ἐμπόριον 96

ε'. **Μετανάστευσις** 98

Αἴτια καὶ ἀφορμαί. Ἀγαθὰ καὶ δυσάρεστα ἀποτελέσματα. Ἑλληνικαὶ κοινότητες ἐξωτερικοῦ 98

Ἐσωτερικὴ ἀθλιότης, καταπιέσεις κατοίκων καὶ ὁμαδικὴ μετανάστευσις 99

Ἀναδάσωσις 100

στ'. **Τελεία ἐοήμωσις** 102

Αἴτια καὶ συνέπειαι 102

Κάθοδος πρὸς Θεσσαλίαν. Θεσσαλοὶ Ἀγραφιῶτες 103

Ἀριθμὸς κατοίκων ἀρχαίας Στεφανιάδος. Τρόπος κατασκευῆς οἰκιῶν αὐτῆς 104

ζ'. **Ἐπανακατοίκησις** 106

Μερικὸς ἐπαναπατρισμὸς 106

Ἐποικισμὸς ἐξ Ἠπειρωτῶν 109

Ὁ καπετὰν Γεώργιος Καραούλης 109

Πῶς ὑπεδέχθησαν οἱ παλαιοὶ τοὺς νέους κατοίκους 111

Ἡ ζωὴ τῶν πρώτων κατοίκων τῆς Στεφανιάδος 112

η'. **Ἀκαταστασίαι** 115

Περίοδος ἀνταρσιῶν — ἐπαναστατικῶν ἐπεισοδίων — ληστειῶν 115

Ἐσωτερικὰ αἴτια. Συγκρούσεις Καραούλη - Τούρκων 117

Ἐξωτερικὰ αἴτια. Ἐπαναστατικὴ ἐξέγερσις τοῦ 1854 117

Πολιορκία τῆς Μονῆς Σπηλιᾶς ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ ἡρωϊκὴ ἔξοδος τῶν πολιορκουμένων 118

Αἰχμαλωσία καὶ ἀπελευθέρωσις γυναικὸς Καραούλη 121

Ληστοσυμμορίαι Ἑλλήνων ἀτάκτων 122

Ἀποστασία Χορμόβα 123

Ληστοσυμμορίαι Τούρκων. Λεηλασία Μονῆς Μεταμορφώσεως καὶ σφαγὴ μοναχῶν 124

σελίς

θ΄. **Καλλιτέρευσις τῶν ἔρων τῆς ζωῆς** 126
Ἄνοδος τοῦ βιωτικοῦ ἐπιπέδου. Αὐτάρκεια ἀγαθῶν 126
Τὰ δάση ὑποχωροῦν εἰς τὰς ἀνάγκας τῶν κατοίκων 127
Ἡ καταστροφὴ τῶν δασῶν, αἰτία παρακμῆς τῆς περιφερείας 127
Ἐξαντλητικὴ ὑλοτομία τῶν δασῶν 130
ι΄. **Σποραδικὸς οἰκισμός. Ὀλέθρια ἀποτελέσματα** 132
Δημιουργικὰ αἴτια τῆς νέας καταστάσεως 132
Καταστροφὴ τοῦ πρασίνου 133
Στέρησις στοιχειώδους μορφώσεως 134
Μαθητικὰ μαρτύρια. Μερικαὶ προσωπικαὶ ἀναμνήσεις καὶ ἐντυπώσεις 135
Κοινωνικὴ καθυστέρησις 140
Σκέψεις ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ κοινωνικοῦ ζητήματος 142
Οἱ σώγαμβροι. Αἴτιοι τοῦ σποραδικοῦ οἰκισμοῦ καὶ ὑπαίτιοι τῶν ὀλεθρίων ἀποτελεσμάτων του 143
Τελικὴ ἐξαφάνισις τῆς ἐλάτης 145
κ΄. **Ἡ Στεφανιὰς ἀγωνίζεται σκληρὰ διὰ τὴν ἐδαφικήν της ἀκεραιότητα** 147
Καραγκούνηδες 148
Ὁ ἀρχιτσέλιγκας Μίχας - Γιάγκος. Ἡ κατ' αὐτοῦ γενναία καὶ ἐπιτυχὴς ἀντίδρασις τῶν Στεφανιωτῶν 150

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΕΚΚΛΗΣΙΑΙ ΚΑΙ ΤΟΠΩΝΥΜΙΑΙ 155
I. **Ἐκκλησίαι** 156
Μονὴ Ἁγίου Χαραλάμπους 156
Ἐνοριακοὶ ναοὶ τῆς Στεφανιάδος 160
Ἐξωκκλήσια 165
«Ὑψωμένα Δένδρα». Ἓν ἐκλεῖψαν ἀρχαῖον θρησκευτικὸν ἔθιμον 181
Βακούφια 182
II. **Τοπωνυμίαι** 184
Κατάταξις τοπωνυμιῶν κατὰ κατηγορίας προελεύσεως 185
Ἄλλαι τοπωνυμίαι 186

σελίς

ΠΕΡΙΟΔΕΙΑ ΤΗΣ ΑΡΓΙΘΕΑΣ 197
Διάταξις τοῦ ἀρχαίου ὁδικοῦ συστήματος τῆς Ἀργιθέας 200
Πρὸς τὴν κάτω Ἀργιθέα 206
Ἀργύριον 210
Καταφύλλιον (Σελιπιανά) 212
Ὀλίγα περὶ σλαβικῶν ὀνομασιῶν τῆς περιφερείας 213
Γριμπιανά 218
Βραγγιανά 219
Μάραθος (Ραχωβίτσα) 223
Μάραθος (συνοικία) 223
Πρὸς τὴν Παληοχωρίτικη Ποταμιά 226
Πετρωτὸν (Λιάσκοβον) 226
Καλὴ Κώμη (Κάτω Παληοχῶρι - Μολεντζικὸ) 230
Ἑλληνικὰ (Μαρτεντζικὸν) 231
Πρὸς τὴν Κνισόβου Ποταμιὰ (Καλαντζοποταμιὰ) 235
Ἀνθηρὸν (Μπουκοβίτσα) 236
Γλογοβίτσα 239
Ἀργιθέα (Κνίσοβον) 241
Μεσοβούνιον 242
Τριζόλον 243
Πρὸς τὴν Πετρίλου - Ποταμιὰ 244
Κουμπουριανά 244
Σπυρέλον 247
Μεζίλον 248
Βλάσιον 250
Πετρίλον 250
Φουντωτὸ (Φουντούκι - Κοπλέσι) 255
Κοπλέσι (Παληοχῶρι) 257
Λεοντίτον 259
ΕΠΙΛΟΓΟΣ 263

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ
ΔΕΥΤΕΡΑΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ

Προσθῆκαι καὶ συμπληρώσεις ἐπὶ τῆς πρώτης ἐκδόσεως 265
Ἀργιθέα — Χωρίον (Κνίσοβον) — Ἀρχαῖα ἐρείπια 267
Στεφανιάς, Ἀργιθέας 268

σελίς

Ἱερὰ Μονὴ Σπηλιᾶς 271
Βραγγιανά, Ἀργιθέας 272
Ἄγραφα 272
Ἐπίθεσις ἐπαναστατῶν κατὰ τῆς Ἄρτης 281
Ἡ εἰς Ἄγραφα ἐπαναστατικὴ δράσις τοῦ Καραϊσκάκη 281
Συνεχεῖς συσκέψεις Καραϊσκάκη - Στουρνάρα. Σειρὰ πολεμικῶν γεγονότων καὶ ἐξελίξεων εἰς τὰ ἀρματωλίκια Πίνδου 284
Σκόδρα Πασᾶς καὶ πολεμικαὶ ἑτοιμασίαι αὐτοῦ πρὸς νέαν εἰσβολὴν 288
Καταστροφὴ Ἀσπροποτάμου, περιπέτειαι πληθυσμοῦ 289
Ἡ εἰς Ἄγραφα ἐπιδρομὴ τοῦ Σκόδρα Πασᾶ καὶ καταστροφὴ αὐτῶν 295
Πραγματικὰ αἴτια ἐρημώσεως τῶν Ἀγράφων 301
Συμπέρασμα 307
Ἐπίλογος 309